

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ

Διπλωματική Εργασία των:

Καταβούτα Νικόλαου

Κορομηλά Χρήστου

Επιβλέπων Καθηγητής

κ. Χαραλάμπους Κυριάκος

Φ.Ε. 628

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2002

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της μελέτης αυτής είναι η ανάπτυξη και αλλοίωση των συνεταιρισμών. Με τον όρο ανάπτυξη εννοούμε την όλη πορεία και εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι τις μέρες μας. Ο όρος αλλοίωση σχετίζεται με τη παρέμβαση του Κράτους πάνω στους συνεταιρισμούς και τις συνέπειες που είχε (θετικές ή αρνητικές) ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 50 και ύστερα.

Η έρευνα εκπονήθηκε στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας μας για το τμήμα Στελεχών Συνεταιριστικών Οργανώσεων και Εκμεταλλεύσεων της σχολής Διοίκησης και Οικονομίας.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το καθηγητή μας κ. Κ. Χαραλάμπους για τη βοήθειά του στο προσδιορισμό και σχεδιασμό της εργασίας αυτής αλλά και τον κ. Αρ. Κλήμη για τις χρήσιμες διορθώσεις και υποδείξεις του αλλά και για τη προμήθεια βιβλίων που μας παρείχε.

Απρίλιος 2002

N. ΚΑΤΑΒΟΥΤΑΣ X. ΚΟΡΟΜΗΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΕΛ. 6**
- 2. ΤΙ ΗΤΑΝ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΕΛ. 8**
 - 2.1 Η Εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση του 1821- Δημιουργία του Ελληνικού κράτους. σελ. 8
 - 2.2 Ποιες ήταν οι σχέσεις ιδιοκτησίας και παραγωγής στο χωριό. σελ. 10
 - 2.3 Η απαλλοτρίωση του 1871 και ποιες οι συνέπειες. σελ. 12
 - 2.4 Ποιες οι αιτίες της καθυστερημένης εμφάνισης των συνεταιρισμών. σελ. 13
 - 2.5 Η «Κοινή Συντροφιά» των Αμπελακίων Θεσσαλίας. σελ. 15
- 3. ΠΟΤΕ ΑΡΧΙΣΑΝ ΝΑ ΙΔΡΥΟΝΤΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΕΛ 18**
 - 3.1 Οι πρώτοι συνεταιρισμοί. σελ. 18
 - 3.2 Ποιοι ήταν οι παράγοντες που επέδρασαν στην ίδρυση των συνεταιρισμών. σελ. 20
 - 3.3 Το πρώτο στάδιο της εμφάνισης των συνεταιρισμών και η δράση τους τότε. σελ. 22
- 4. ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1915-1922 ΣΕΛ 25**
 - 4.1 Μετά από την στρατιωτική επανάσταση στο Γουδί στα 1909 αλλάζει η κοινωνικό-οικονομική-πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. σελ. 25
 - 4.2 Κάτω από ποιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έζησε το νοικοκυριό και πια η άσκηση που μπόρεσε να έχει. σελ. 27
 - 4.3 Ποια ήταν η στάση του κράτους απέναντι στο συνεταιριστικό κίνημα και ποιος ο ρόλος του τραπεζιτικού κεφαλαίου. σελ. 28
 - 4.4 Ο νόμος 602 του 1914 «περί συνεταιρισμών». Ποιο το περιεχόμενο του και πια η σημασία του για την ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα. σελ. 31
 - 4.5 Πια ήταν η δράση των αγροτικών συνεταιρισμών στην περίοδο 1915-1922. σελ. 33
- 5. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1923-1941 ΣΕΛ. 36**
 - 5.1 Ποιες οι συνέπειες του Α Παγκόσμιου Πολέμου και της Μικρασιατικής καταστροφής στην αγροτική οικονομία της Ελλάδος. σελ. 36
 - 5.2 Η αγροτική μεταρρύθμιση στα 1923 και ποιες οι συνέπειες της. Η ανάπτυξη της εμπορευματικής παραγωγής στο χωριό. σελ. 38
 - 5.3 Η γρήγορη ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών στην Ελλάδα. σελ. 40

- 5.4 Ποια η οικονομική δράση των αγροτικών συνεταιρισμών. σελ. 43
- 5.5 Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και η επαγγελματική τους δράση. σελ. 45
- 5.6 Η στάση του Κράτους μετά την ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος. Απαρχή αλλοίωσης των συνεταιρισμών. σελ. 48
- 6. Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ ΣΕΛ. 53**
- 6.1 Η κατοχή της Ελλάδας από τους Ιταλούς, τους Βούλγαρους και τους χιτλερικούς φασίστες και οι συνέπειες της στην αγροτική οικονομία σελ. 53
- 6.2 Στην περίοδο της Κατοχής υπήρξε ελεύθερη δράση και πρόοδος του συνεταιριστικού κινήματος. σελ. 54
- 6.3 Ποια υπήρξε η βοήθεια των συνεταιρισμών στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού λαού. σελ. 59
- 7. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 1900-1945 ΣΕΛ. 61**
- 7.1 Η αγροτική οικονομία. σελ. 61
- 7.2 Ποιες οι εξελίξεις στον αγροτικό τομέα. σελ. 61
- 7.3 Η βιομηχανική ανάπτυξη. σελ. 63
- 8. ΤΟ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΣΕΛ. 66**
- 8.1 Επέμβαση Άγγλων και Αμερικανών. σελ. 66
- 8.2 Οικονομικές δραστηριότητες των συνεταιριστικών οργανώσεων. σελ. 68
- 8.3 Κρατικός παρεμβατισμός – Αλλοίωση συνεταιρισμών. σελ. 72
- 9. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1946-1960. ΝΕΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΣΕΛ. 73**
- 10. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1961-1967. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΕΛ. 79**
- 11. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ 1967-1974. ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥΣ ΣΕΛ. 82**
- 12. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1974-1976 ΣΕΛ. 85**
- 12.1 Προσπάθειες για διατύπωση ενός σύγχρονου νόμου για συνεταιρισμούς. σελ. 85
- 12.2 Συνεργασία ΠΑΣΕΓΕΣ με ΑΤΕ και υπουργείο Γεωργίας – Παραίτηση Ι. Αφεντάκη. σελ. 88
- 13. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1976-ΜΕΣΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 80 ΣΕΛ. 90**
- 13.1 Έντονη πολιτική αντιπαράθεση στην Ελλάδα. Σύγκρουση δύο μεγάλων πολιτικών αρχηγών, Α. Παπανδρέου-Κ. Καραμανλή. Πολιτική ΠΑΣΟΚ πάνω στους συνεταιρισμούς. σελ. 90

- 13.2 Νόμος 921. Θετικά και αρνητικά. σελ. 92
- 13.3 Προσπάθειες της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ για τη κατάρτιση ενός πιο σύγχρονου νόμου για τους συνεταιρισμούς. Τοποθετήσεις και κρίσεις μερικών φίλων του Συνεργατισμού της εποχής. σελ. 94
- 13.4 Νομοσχέδια για αστικούς και οικοδομικούς συνεταιρισμούς. σελ. 98
- 13.5 Πολιτική ΠΑΣΟΚ πάνω στους συνεταιρισμούς και την Αγροτική Τράπεζα στη δεκαετία 80. σελ. 100
- 13.6 Ανάμιξη των συνεταιρισμών στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. σελ. 104
- 13.7 Κομματικοποίηση συνεταιρισμών. Κόκκινα, πράσινα, μπλε καφενεία. σελ. 106
- 14. ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ-ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΕΛ. 109**
- 15. ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΛΥΣΗ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΣΕΛ. 113**
- 16. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥΣ-ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΣΜΟΥ ΣΕΛ. 115**
- 17. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΕΛ. 118**
- 18. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΕΛ. 120**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος συνεταιρισμός είναι γενικός και αφορά στην ιδέα και στη θεωρία της συνεργασίας. Πέρα όμως από αυτό, εκφράζει και καλύπτει όλες τις μορφές της, είτε τυπικές είτε άτυπες, με ιδεολογικές ή με υλικές επιδιώξεις. Αυτός ο όρος είναι ειδικός και αφορά κάτι το συγκεκριμένο, σε σχέση πάντα με τη συνεργασία. Αναφέρεται σε μια μορφή συνεργασίας, σε μια οικονομική οργάνωση, που έχει νομική κάλυψη και για να εκπληρώσει τους σκοπούς της ακολουθεί ορισμένους κανόνες και καταστατικές διατάξεις.

Ο «Συνεταιρισμός» εμπεριέχεται στον ευρύτερο όρο «Συνεργατισμός» και εκφράζει μια συγκεκριμένη μορφή αυτού του όρου. Ως μονάδα πραγμάτωσης του ο Συνεργατισμός έχει βασικά τον συνεταιρισμό με την γενική έννοια του όρου ή την συνεταιριστική επιχείρηση.

Ο συνεταιρισμός είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Η εμφάνιση του έρχεται ταυτόχρονα με την εμφάνιση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Άρχισε να αναπτύσσεται μαζί με τον καπιταλισμό.

Ο καπιταλισμός είναι αυτός που με τις καινούργιες υλικές συνθήκες που δημιούργησε, έκανε τον συνεταιρισμό αναγκαιότητα στη κοινωνία. Όταν μέσα από τον καπιταλισμό η εκμετάλλευση των εργατών καθώς και των άλλων εργαζομένων γίνεται πιο σκληρή και απάνθρωπη, τότε είναι φυσικό να δημιουργείται μια ανάγκη ίδρυσης μιας εθελοντικής οικονομικής οργάνωσης των εργαζομένων τόσο των πόλεων, όσο και της υπαίθρου, στην οποία η βάση θα είναι η αλληλεγγύη και η αμοιβαία βοήθεια για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους.

Ο συνεταιρισμός παίζει σημαντικό ρόλο σαν ένα όργανο πάλης για τις επαγγελματικές και εκπολιτιστικές διεκδικήσεις των εργαζομένων. Τοποθετεί τους εργαζομένους σ' ένα κλίμα συνεργασίας και

αλληλεγγύης το οποίο θα έχει σαν αποτέλεσμα το ανέβασμα της αγωνιστικής τους συνείδησης.

Ο συνεταιρισμός στην Ελλάδα εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε σαν αγροτικός. Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της αγροτικής Οικονομίας, καθώς επίσης και στη βελτίωση της κατάστασης των αγροτών. Εμφανίστηκε σιγά στις αρχές του 20ου αιώνα και η αναπτύχθηκε με αργό ρυθμό. Έτσι διείσδυσε στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής στην αγροτική Οικονομία.

Το γεγονός αυτό είναι πού βοήθησε στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της χώρας. Ο συνεταιρισμός μέχρι τότε δεν είχε τις κατάλληλες συνθήκες και προϋποθέσεις ώστε να εμφανιστεί και να αναπτυχθεί.

2. ΤΙ ΗΤΑΝ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 Η Εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση του 1821- Δημιουργία του Ελληνικού κράτους.

Δεν είναι εύκολο να ξεχάσουμε πως η Ελλάδα έζησε τέσσερις αιώνες κάτω από το τουρκικό φεουδαρχικό καθεστώς, ένα γεγονός που σημάδεψε την κοινωνικοοικονομική εξέλιξη αυτής της χώρας.

Η γη ανήκε στον σουλτάνο και στους φεουδάρχες κι έτσι οι αγρότες αναγκαζόταν να δουλεύουν με τις φεουδαρχικές αρχές και κάτω από σκληρές συνθήκες. Η βιοτεχνία και το εμπόριο, εξελίσσονταν πολύ αργά, λόγω των βαρίων φόρων και δασμών, των πιέσεων και των περιορισμών, που έθεταν οι τοπικές τουρκικές Αρχές.

Η μόνη σημαντική ανάπτυξη παρατηρείται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα με αρχές του 19^{ου}, στο εμπόριο, στη ναυτιλία και στη βιοτεχνία και μόνο σε περιοχές όπου έλειπε ο τουρκικός έλεγχος ή αυτός ήταν ελλιπής. Οι Έλληνες έμποροι στα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια έπαιξαν σημαντικό ρόλο όχι μόνο στο εμπόριο στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στο διεθνές εμπόριο.

Έτσι με τη αυτή την αργή ανάπτυξη στο εμπόριο και στη βιομηχανία και με τις αναπτυσσόμενες εμπορευματικές σχέσεις στο τέλος του 18^{ου} αιώνα με αρχές του 19^{ου} στην Ελλάδα, άρχισαν να υπάρχουν και όλες οι δυνατότητες, ύστερα από την απελευθέρωση, να

μπορέσουν να αναπτυχθούν, σχετικά εύκολα, οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και η Ελλάδα να μπει στην καπιταλιστική εξέλιξη¹.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες ωρίμασαν οι προϋποθέσεις για την εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση του 1821.

Αντικειμενικός σκοπός της Επανάστασης το 1821 ήταν η αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και η αποδέσμευση των παραγωγικών δυνάμεων από τις φεουδαρχική παραγωγή, κυρίως με τη λύση του προβλήματος που υπήρχε με τη γη.

Όλος ο ελληνικός λαός πήρε μέρος σε αυτόν τον αγώνα με ζήλο, εκτός από τους κοτζαμπάσηδες, που συνεργαζόταν με τους κατακτητές και φοβόταν κάθε λαϊκή εξέγερση γιατί έτσι σίγουρα θα χάνανε τα προνόμια τους. Η μόνη στιγμή που αποφάσισαν να πάρουν μέρος, ήταν όταν είδαν ότι τίποτα δεν μπορεί να σταματήσει αυτή τη λαϊκή εξέγερση. Παίρνοντας μέρος σκοπός τους ήταν να μπουν επικεφαλής της επανάστασης και να ανακόψουν, με κάθε μέσο τον προοδευτικό της δρόμο, πράγμα που δυστυχώς το πέτυχαν.

Η αγροτιά πήρε κι αυτή μέρος σ' αυτήν την επανάσταση με όλες τις δυνάμεις της. Αυτή αποτέλεσε την κύρια βάση της Επανάστασης. Άμεσο σκοπό της με την επανάσταση έβαζε, ύστερα από την απελευθέρωση, την αποκατάσταση της στη γη που καλλιεργούσε.

Η εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση του 1821 δεν μπόρεσε όμως να ολοκληρώσει τον αντικειμενικό της σκοπό. Μπορεί η Ελλάδα να απελευθερώθηκε από τον Τουρκικό ζυγό και να δημιουργήσει δικό της κράτος, αλλά δεν μπόρεσε να μπει στον δρόμο του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού.

Η αστική τάξη από την αρχή συμβιβάστηκε με τους κοτζαμπάσηδες και στάθηκε ανίκανη να ανταποκριθεί στη δημοκρατική

¹ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 13.

της αποστολή. Έτσι τα βασικά προβλήματα του λαού δεν βρήκαν την λύση τους.

Αντί να δημιουργηθεί ένα ελεύθερο δημοκρατικό κράτος, δημιουργήθηκε ένα κράτος κάτω από την εξάρτηση ξένων δυνάμεων και ειδικά των Άγγλων. Με τη μορφή του δανεισμού, της διείσδυσης των ξένων εταιρειών, κ.λ.π. οι αστικοτζαμπάσηδες ξεπούλησαν την Οικονομία της Ελλάδας και την ανεξαρτησία της χώρας στους ξένους. Αυτή η εξάρτηση από τους ξένους ήταν η κυριότερη αιτία για να μην γίνει ο αστικοδημοκρατικός μετασχηματισμός στη χώρα μας. Επίσης η καπιταλιστική εξέλιξη συνέχισε να ακολουθεί τον βασανιστικό δρόμο και η Ελλάδα συνέχισε να μένει μία χώρα καθυστερημένη, μισοφεουδαρχική αγροτική για δεκαετίες ολόκληρες.

2.2 Ποιες ήταν οι σχέσεις ιδιοκτησίας και παραγωγής στο χωριό.

Ύστερα από την απελευθέρωση δεν υπήρξαν ουσιαστικές αλλαγές στο χωριό. Η ιδιοκτησία καθώς και η εκμετάλλευση της γης έμειναν ίδιες όπως ήταν και στο τουρκικό φεουδαρχικό καθεστώς. Μόνη αλλαγή υπήρξε ότι το Ελληνικό κράτος έγινε ιδιοκτήτης των «εθνικών γαιών» και ότι οι Τούρκοι τσιφλικάδες αντικαταστήθηκαν από Έλληνες τσιφλικάδες.

Όλες οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής στο χωριό εξακολούθησαν να ισχύουν ίδιες και μετά την Επανάσταση για αρκετές δεκαετηρίδες. Ο αγρότης εξακολουθούσε, δηλαδή, να είναι ουσιαστικά δουλοπάροικος. Η αγροτική Οικονομία ήταν τελείως εξαρθρωμένη. Οι μέθοδοι καλλιέργειας που υπήρχαν, καθώς και τα ελάχιστα μέσα ήταν εντελώς πρωτόγνωρα! Το χρήμα δεν υπήρχε πουθενά. Η τοκογλυφία άρχισε να γίνεται μια μάλιστα για την ύπαιθρο.

Ο αγρότης ζούσε κάτω από την άμεση εξάρτηση του τσιφλικά, του οποίου καλλιεργούσε τη γη. Ο αγρότης δεν είχε ούτε γη, ούτε σπίτι, ούτε ζώα, ούτε οικογένεια. Δεν είχε τίποτε δικό του. Ο τσιφλικάς ήταν ο αφέντης στη ζωή του και σκοπός του αγρότη ήταν να ευχαριστήσει αυτόν.

Μετά από την απελευθέρωση για αρκετές δεκαετίες, η κατάσταση στην ύπαιθρο ήταν άθλια από κάθε πλευρά. Η ελάχιστη παραγωγή που υπήρχε αποτελειωνόταν από τους εμπόρους και τους τοκογλύφους. Υπήρχαν ελάχιστα μέσα καλλιέργειας τα οποία ήταν τελείως πρωτόγνωρα, όπως επίσης και οι μέθοδοι καλλιέργειας. Χρήμα δεν υπήρχε.

Η τοκογλυφία είχε γίνει μεγάλο πρόβλημα για την ύπαιθρο. Ήταν μια ανίατη αρρώστια. Η «Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα» που ιδρύθηκε το 1828 έκλεισε μετά από 3 χρόνια. Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, που ιδρύθηκε λίγο αργότερα, τις λίγες πιστώσεις που έδινε, τις έδινε μόνο στους τσιφλικάδες, που αυτοί με τη σειρά τους τις δάνειζαν στους αγρότες με τόκο το λιγότερο στο τριπλάσιο².

Φυσικά για κοινωνικός καταμερισμός στο χωριό πολύ λίγος λόγος μπορούσε να γίνει. Ο αγρότης της ανάγκες του τις αντιμετώπιζε μόνος του, στο νοικοκυριό του. Για ελάχιστες ανάγκες του κατέφευγε στην ανταλλαγή προϊόντων, όποτε αυτή μπορούσε να γίνει.

Αυτές οι σχέσεις στην ύπαιθρο διατηρήθηκαν για ολόκληρες δεκαετηρίδες μετά την Απελευθέρωση ως τις αρχές του 20ου αιώνα, χωρίς καμιά ουσιαστική αλλαγή.

² Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 17.

2.3 Η απαλλοτριώση του 1871 και ποιες οι συνέπειες της.

Η αγροτιά βλέποντας ότι τίποτα από ότι ονειρευόταν δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί συνέχισε τον αγώνα της και μετά την Απελευθέρωση.

Στα αντάρτικα ξεσηκώματα του 1848 η αγροτιά παλεύει για την απαλλοτριώση της γης. Όμως αυτοί οι αγώνες, ήταν αγώνες χωρίς οργάνωση και πολιτική κατεύθυνση...ήταν εντελώς αυθόρμητοι αγώνες από έναν φτωχό λαό που πάλευε για τα δικαιώματα του. Μέσα από αυτούς τους αγώνες έλειπε η εργατική τάξη, η οποία μπορούσε να προσφέρει πολλά! Αυτή άρχισε να εμφανίζεται αργότερα αλλά χωρίς ταξική συνείδηση, γι' αυτό και οι αγώνες τους δεν ήταν συνεχείς και επίμονοι με αποτέλεσμα να μην πετύχουν τον σκοπό τους.

Το 1871 οι τσιφλικάδες κάνανε την πρώτη υποχώρηση, όμως κάτω από πολύ βαριούς όρους με αποτέλεσμα να μην αλλάξει και τίποτα σημαντικό. Οι τσιφλικάδες πάλι βγήκανε κερδισμένοι καθώς και οι άλλοι μεγάλοι ιδιοκτήτες. Οι μικροί αγρότες μην έχοντας πολλά λεφτά δεν πήραν καθόλου χωράφια κι αν πήραν κάποιοι, αυτά ήταν 1-10 στρέμματα το καθένα.

Με τον Νόμο ΤΠΣΤ' της 24^{ης} Μαρτίου 1871 «Περί γενομένων εμφυτεύσεων έπ' εθνικών επισκοπικών ή είς διαλελυμένας μονάς άνηκουσών γαιών» αναγνωρίστηκαν ως ιδιοκτήτες της γης αυτοί που την εμφύτεψαν ως το 1870 με καταβολή τμήματος. Και με τον Νόμο ΥΛΑ' της 25^{ης} Μαρτίου 1871 «Περί διανομής ή διαθέσεως της εθνικής γης» δόθηκαν 2.650.000 στρέμματα καλλιεργημένων και καλλιεργήσιμων εκτάσεων από τις «εθνικές γαίες», τα διαλυμένα μοναστήρια και τις

επισκοπές με καταβολή τμήματος από 59 δραχμές το στρέμμα με δόσεις³.

Από αυτήν την απαλλοτρίωση προέκυψε ένα καινούργιο στρώμα μικροϊδιοκτητών, που με την πολύ μικρή ιδιοκτησία τους, με τις βαριές φορολογίες και τις άλλες επιβαρύνσεις δεν ήταν σε θέση να προσφέρουν προϊόντα στην αγορά. Μόλις που μπορούσαν να προσφέρουν τα απαραίτητα στην οικογένεια τους. Οι εξαιρέσεις ήταν πολύ λίγες.

Η απαλλοτρίωση του 1871 άλλαξε ουσιαστικά τις σχέσεις καλλιέργειας και παραγωγής στο χωριό. Όμως αποτέλεσε μια αρχή για την προώθηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και τη κοινωνική διαφοροποίηση στο χωριό. Στη Πελοπόννησο η εμπορευματική παραγωγή πήρε μια μικρή άνθηση και έδωσε κάποια ώθηση στην παραπέρα καπιταλιστική εξέλιξη. Αλλά κι αυτή κάτω από το άθικτο, στη βάση του, καθεστώς της μισοφεουδαρχικής εκμετάλλευσης, συνέχισε την αργή, βασανιστική της πορεία για πολλά χρόνια.

2.4 Ποιες οι αιτίες της καθυστερημένης εμφάνισης των συνεταιρισμών.

Η λύση του προβλήματος της γης που θα μεγάλωνε την εμπορευματική παραγωγή στο χωριό και θα αποτελούσε βάση για την διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, δεν πραγματοποιήθηκε.

Ούτως ή άλλως εφόσον υπήρχε εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο, πρόβλημα βιομηχανοποίησης της Ελλάδας δεν μπορούσε να υπάρχει καν. Η ελληνική Οικονομία είχε χαρακτήρα καθαρά εμπορομεσιτικό.

³ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 19.

Έτσι μέσα από αυτές τις συνθήκες, οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής αναπτύσσονταν με πολύ αργούς ρυθμούς, μετά την Απελευθέρωση. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αρχίζουν να εμφανίζονται καινούργια κέντρα και ο κλειστός χαρακτήρας της Οικονομίας αρχίζει να διαφοροποιείται.

Μόνο τις τελευταίες δεκαετηρίδες του 19^{ου} αιώνα μπορούμε να παρατηρήσουμε κάποια ανάπτυξη του καπιταλισμού, παράλληλα με την εμφάνιση των πρώτων βιομηχανιών κατεργασίας ντόπιων πρώτων υλών. Επίσης αρχίζει να δημιουργείται και η εργατική τάξη η οποία κάνει τις πρώτες τις εμφανίσεις της σε απεργίες.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα δημιουργούνται τα πρώτα εργατικά σωματεία και εμφανίζονται οι σοσιαλιστικές ιδέες.

Την ίδια περίοδο στο χωριό διακρίνουμε κάποια σημαντική αλλαγή. Τα καπιταλιστικά στοιχεία αρχίζουν να αναπτύσσονται και η εμπορευματική παραγωγή παίρνει κάποια ανάπτυξη. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας στην γεωργία αλλάζει και μεγαλώνει. Επίσης η εργατική τάξη αρχίζει να εμφανίζει δειλά δειλά την ταξική συνείδηση της. Μαζί με την εργατική τάξη ξεσηκώνεται και η αγροτιά δυναμώνοντας τον αγώνα. Ιδιαίτερα στη Θεσσαλία την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα αρχίζει να αναπτύσσεται ένα μαζικό αγροτικό κίνημα.

Ο συνεταιρισμός και το συνεταιριστικό κίνημα δεν μπορούσαν να αναπτυχθούν, μέσα σ' αυτές τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πόσο μάλλον αν προσθέσουμε και τη φαυλοκρατική και φατριαστική πολιτική την οποία ασκούσαν τα αστοτσιφλικάδικα κόμματα⁴. Έλειπαν οι σημαντικές υλικές συνθήκες για να κάνουν αναγκαία τη δημιουργία των συνεταιρισμών.

⁴ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 20.

2.5 Η «Κοινή Συντροφιά» των Αμπελακίων Θεσσαλίας.

Σε ορισμένες περιφέρειες της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αρχίζουν να δημιουργούνται ορισμένες οικονομικές οργανώσεις με χαρακτήρα κοινής παραγωγής και κοινής εμπορικής δράσης. Η χαρακτηριστικότερη από αυτές είναι η «Κοινή Συντροφιά» των Αμπελακίων της Θεσσαλίας, η οποία διεκδικεί αναμφισβήτητα, ουσιαστικά και τυπικά κάποια προδρομική μορφή για τη σύγχρονη Συνεταιριστική Κίνηση, έστω κι αν δεν πρόκειται για κάποια «συνεταιριστική συνεργασία» αλλά απλά για μια συνεργασιακή σκοπιμότητα μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου.

Πριν από το 1770 στα Αμπελάκια υπήρχαν κάμποσες «Συντροφίες», αλλά το 1780 όλες αυτές ενώθηκαν και ίδρυσαν την «Κοινή Συντροφιά». Σ' αυτήν ενώθηκαν τα 24 βαφεία που υπήρχαν τότε στα Αμπελάκια.

Η «Κοινή Συντροφιά» είχε σημαντική παραγωγική και εμπορική δράση.

Υπάρχουν άτομα που θέλουν να δώσουν στην «Κοινή Συντροφιά» την ιδιότητα του συνεταιρισμού πώλησης και κατανάλωσης. Αυτοί υποστηρίζουν ότι αυτή είχε αναλάβει και τη διάθεση των γεωργικών προϊόντων των Αμπελακίων που δεν μπορούσαν να καταναλωθούν. Επίσης υποστηρίζουν ότι από το εξωτερικό εισήγαγε άλλα είδη, τα οποία πουλούσε στους Αμπελακιώτες.

Η «Κοινή Συντροφιά» εκτός από παραγωγική και εμπορική δράση, είχε και μια αξιολογή κοινωνική και πολιτιστική δράση.

Υπάρχουν δύο εντελώς αντίθετες απόψεις όσον αφορά τον χαρακτηρισμό της «Κοινής Συντροφιάς». Η πρώτη υποστηρίζει ότι η «Κοινή Συντροφιά» ήταν ένας συνεταιρισμός που είχε όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός σύγχρονου συνεταιρισμού και

ισχυρίζονται ότι ήταν και ο πρώτος συνεταιρισμός της Ευρώπης. Η δεύτερη υποστηρίζει ότι η «Κοινή Συντροφιά» ήταν μια απλή ετερόρρυθμη εμπορική εταιρία, που καμία σχέση δεν είχε με συνεταιρισμό⁵.

Ο συνεταιρισμός σαν φαινόμενο του καπιταλισμού, εμφανίστηκε και αναπτύχθηκε μαζί με τον καπιταλισμό, πρώτα σε χώρες τις Δυτικής Ευρώπης. Στα Αμπελάκια του 18^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν και ούτε ήταν δυνατόν να αναπτυχθούν καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Βρισκόταν σε πολύ κατώτερο βαθμό ανάπτυξης σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης.

Μόλις ύστερα από το 1844, υπήρξαν όλες οι ευνοϊκές προϋποθέσεις για να γεννηθεί και να αναπτυχθεί το συνεταιριστικό κίνημα. Αυτές όμως οι προϋποθέσεις δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπήρχαν εκείνη την εποχή στα Αμπελάκια.

Εκτός όμως από αυτά πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας ότι ο «Συνεταιρισμός των Αμπελακίων» είναι σαν να μην υπάρχει για την παγκόσμια συνεταιριστική φιλολογία.

Η «Συντροφιά των Αμπελακίων» δεν ήταν συνεταιρισμός με όλα τα χαρακτηριστικά του περιεχομένου και της μορφής ενός σύγχρονου συνεταιρισμού. Άρα δεν ήταν και ο πρώτος συνεταιρισμός στην Ευρώπη. Όμως δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι η Συντροφιά των Αμπελακίων είχε ορισμένα γνωρίσματα ενός συνεταιρισμού.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η «Κοινή Συντροφιά» ήταν μια συλλογική εταιρεία ιδιόρρυθμου τύπου, με κάμποσα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συνεταιρισμού. Ήταν ένας πρόδρομος τους συνεταιρισμού, ένα είδος αυθόρμητης προδρομικής συνεταιριστικής προσπάθειας, ανάμεσα σε τόσες άλλες που είχαν γίνει την εποχή εκείνη.

⁵ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 24.

Δεν μπόρεσε όμως να σταθεί και να αναπτυχθεί και έτσι διαλύθηκε λόγω έλλειψης ευνοϊκών προϋποθέσεων.

Είναι γεγονός πάντως πως η «Κοινή Συντροφιά» των Αμπελακίων υπήρξε κατά την εποχή εκείνη ένα αυτοδημιούργητο κοινωνικό-οικονομικό μοντέλο, το οποίο ανέβασε οικονομικά και κοινωνικά σε αξιοθαύμαστα επίπεδα όλους τους φορείς που ήταν μέτοχοι της συντροφικής εταιρίας.

3. ΠΟΤΕ ΑΡΧΙΣΑΝ ΝΑ ΙΔΡΥΟΝΤΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1 Οι πρώτοι συνεταιρισμοί.

Όπως αναφέραμε το συνεταιριστικό κίνημα άργησε πολύ να εμφανιστεί στην Ελλάδα - χώρα κατ' εξοχήν αγροτική - λόγω της αργής ανάπτυξης του καπιταλισμού.

Είναι γενικά παραδεκτό πώς αρχίζει από τις αρχές του 1900 με την ίδρυση του Μετοχικού Γεωργικού Συλλόγου Αλμυρού.

Κατά τη διάρκεια του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα υπήρξαν πολλές προσπάθειες για την ίδρυση συνεταιρισμού, οι οποίες όμως πάλι απέτυχαν λόγω των τότε κοινωνικοοικονομικών συνθηκών. Αυτές οι προσπάθειες έγιναν κυρίως από ορισμένους διανοούμενους, οι οποίοι επηρεασμένοι από τα συνεταιριστικά κηρύγματα εκείνης της εποχής και το αναπτυσσόμενο συνεταιριστικό κίνημα στην Ευρώπη, θέλησαν να εφαρμόσουν τις συνεταιριστικές ιδέες στην Ελλάδα, χωρίς όμως να πάρουν υπ' όψιν τους ή να είναι σε θέση να δουν, ότι οι συνθήκες ήταν διαφορετικές απ' ότι στις άλλες χώρες της Ευρώπης.

Ο πρώτος Έλληνας που προσπάθησε να βάλει το συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα ήταν ο Δημήτριος Μαυροκορδάτος. (1821-1875). Σαν ένας προοδευτικός διανοούμενος προσπάθησε να μεταφέρει το πνεύμα του συνεταιρισμού στην Ελλάδα όταν όμως δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για την ίδρυση συνεταιρισμών. Επίσης προσπαθούσε να δώσει μια λύση στο κοινωνικό ζήτημα ενώ ακόμη δεν υπήρχε οργανωμένη εργατική τάξη στην Ελλάδα.

Μετά τον Μαυροκορδάτο, άλλοι συνεταιριστές υπήρξαν οι Ιωάννης Βλασσόπουλος και Αριστείδης Οικονόμου, οι οποίοι μετά το 1870 προσπαθούσαν να ιδρύσουν συνεταιρισμούς.

Σύμφωνα με τον ιστορικό Γιάννη Κορδάτο, ο πρώτος συνεταιρισμός εμφανίστηκε στην Ελλάδα το 1870 στην Αθήνα και ήταν η «Εταιρία του εργατικού λαού - Αυτοβοήθεια». Ακόμη ένας συνεταιρισμός την ίδια χρονιά εμφανίστηκε στην Αθήνα, η «Ένωση των Τιμίων Τεχνιτών». Το 1877 ιδρύθηκε και ο τρίτος συνεταιρισμός από τεχνίτες με το όνομα «Εταιρεία του Λαού» ή «Ένωσις».

Το 1879 υπήρξε άλλη μια προσπάθεια για την δημιουργία ενός συνεταιρισμού στην Κύμη της Ευβοίας του σωματείου «Ο Εργάτης», όμως γρήγορα έχασε τον χαρακτήρα του συνεταιρισμού. Το 1893 είχαμε την ίδρυση του «Γεωργικού Προμηθευτικού Συλλόγου Βυτίνης».

Όλες οι προσπάθειες όμως μέχρι το 1900 απέβησαν άκαρπες και απέτυχαν γιατί δεν υπήρχαν ακόμα οι κατάλληλες προϋποθέσεις για τη γέννηση του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα.

Έτσι την αφετηρία του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα την τοποθετούμε με την ίδρυση του «Μετοχικού Γεωργικού Συλλόγου» Αλμυρού. Ιδρύθηκε σαν σωματείο γιατί τότε δεν υπήρχε συνεταιριστική νομοθεσία. Αργότερα τροποποιήθηκε και προσαρμόστηκε στις διατάξεις του Νόμου 602/1914 «Περί Συνεταιρισμών». Η δράση αυτού του συνεταιρισμού ήταν αξιόλογη για την εποχή εκείνη και συνεχίζει μέχρι και αυτήν την εποχή.

Επίσης στα 1901 δημιουργήθηκε ο «Σύλλογος Τεχνοεργατών Λαμίας» που το 1906 μετονομάστηκε σε «Πιστωτικός Συνεταιρισμός Τεχνοεργατών Λαμίας».

Έπειτα το 1909 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη ο πρώτος καταναλωτικός συνεταιρισμός «Η Συνεργατική Ένωση» και το 1911 ιδρύθηκε το «Μετόχικό Ταμείο Αλληλόβοηθείας Πάραρχελώτιδος». Στα

1912 ιδρύθηκε στο Λιόπεσι της Αττικής ο «Γεωργικός Συνεργατικός σύνδεσμος Μεσογείων» και ο «Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Μεγάρων» στη Χαλκίδα. Συνεταιρισμοί επίσης ιδρύθηκαν και σε κάμποσα άλλα χωριά.

Όσοι συνεταιρισμοί είχαν ιδρυθεί μέχρι το 1900 ήταν πολύ λίγοι. Φυσιολογικά η συνεταιριστική κίνηση άρχισε να αναπτύσσεται από το 1911-1912 όπου οι συνεταιρισμοί ιδρύονται με πιο γρήγορο ρυθμό απ' ότι πιο πριν.

3.2 Ποιοι ήταν οι παράγοντες που επέδρασαν στην ίδρυση των συνεταιρισμών.

Όσες αλλαγές παρατηρήθηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στις αρχές του 20ου αιώνα τις βλέπουμε να εξελίσσονται με ταχύτερο ρυθμό.

Πρώτα απ' όλα η βιομηχανία αναπτύσσεται με μεγάλα βήματα προς τα μπρος. Δημιουργούνται καινούργιες φάμπρικες που απασχολούν μεγαλύτερο αριθμό εργατών με αποτέλεσμα να μεγαλώνει ο αριθμός των εργατών γενικότερα.

Έπειτα το εμπόριο δυναμώνει και επεκτείνεται με αποτέλεσμα να μεγαλώνει και ο κύκλος των εργασιών του.

Ένας σημαντικός παράγοντας είναι ότι τα αστικά κέντρα αυξάνουν και ο αστικός πληθυσμός μεγαλώνει.

Επιπλέον η οικονομική ανάπτυξη της χώρας αναπτύσσεται με γρήγορους ρυθμούς. Η εμπορευματική παραγωγή στην αγροτική Οικονομία διευρύνεται και μεγαλώνει η διαφοροποίηση στο χωριό.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η αστική τάξη μεγαλώνει όλο και πιο πολύ με αποτέλεσμα να δυναμώνει και ο ρόλος της. Τώρα διεκδικεί την

πρώτη θέση στην συμμαχία και στην κρατική εξουσία, κάτι που το πέτυχε με τη στρατιωτική επανάσταση στο Γουδί το 1909.

Ακόμη την ίδια περίοδο αναπτύσσεται και το εργατικό κίνημα. Η εργατική τάξη συνειδητοποιεί την αξία της και οργανώνεται συνδικαλιστικά και με δύναμη. Στην περίοδο αυτή ιδρύονται μια σειρά εργατικά σωματεία και τα πρώτα εργατικά κέντρα. Ταυτόχρονα ξεσπούν απεργίες και οι σοσιαλιστικές ιδέες εξαπλώνονται παντού. Δημιουργούνται σοσιαλιστικοί όμιλοι και στα 1909 ιδρύεται από τον Πλ. Δρακούλη το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Επιπλέον ήταν μεγάλη η ανάπτυξη που πήρε αυτή τη περίοδο, το αγροτικό κίνημα, με αίτημα την απαλλοτρίωση της γης και με το σύνθημα «η γη στους καλλιεργητές της». Από τις αρχές του 1900 διάφορες μικροεξεγέρσεις εκδηλώνονται από τους αγρότες κατά των τσιφλικιάδων και των επιστατών τους. Το Εργατικό Κέντρο του Βόλου συνέβαλε πολύ σ' αυτήν την ανάπτυξη του αγροτικού κινήματος στη Θεσσαλία. Ο σοσιαλιστής Μαρίνος Αντύπας συνεπαρμένος από την αγροτιά εγκαταλείπει την Αθήνα και στα 1905 πηγαίνει στη Θεσσαλία και δίνει όλες του τις δυνάμεις, ακόμα και την ζωή του την ίδια για την ανάπτυξη του αγροτικού Θεσσαλικού κινήματος. Ένας άλλος άνθρωπος που συνέβαλε αρκετά ήταν ο δικηγόρος Σοφοκλής Τριάνταφυλλίδης από τον Βόλο με την εφημερίδα του «Πανθεσσαλική». Στη Θεσσαλία αρχίζουν να εμφανίζονται και οι πρώτες επαγγελματικές – συνδικαλιστικές οργανώσεις της αγροτιάς που μπαίνουν επικεφαλής και οργανώνουν την πάλη της. Τον Μάη του 1909 ιδρύεται στη Καρδίτσα ο πρώτος Γεωργικός Πεδινός Σύνδεσμος. Τέτοιοι σύνδεσμοι έγιναν αργότερα και σε άλλες περιοχές. Στις 16 Σεπτεμβρίου οργανώνεται από τον Γεωργικό σύνδεσμο το πρώτο συλλαλητήριο των αγροτών.

Αποκορύφωμα αυτών των συλλαλητηρίων ήταν η εξέγερση του Κιλελέρ⁶ στις 6/19 Μάρτη 1910.

Κάτω από αυτήν την πίεση των αγώνων της αγροτιάς, το αστοτσιφλικάδικο κράτος στα χρόνια 1907-1911 κάνει και δεύτερη απαλλοτρίωση και παραχωρεί στους Θεσσαλούς αγρότες 1.064.700 στρέμματα γης, με βαριές δόσεις όμως!

Στα 1909 στην Αθήνα πραγματοποίησε το Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου, το οποίο τοποθετήθηκε υπέρ της εισαγωγής της νομοθεσίας των συνεταιρισμών.

Τέλος στην ίδια περίοδο πολλοί άνθρωποι επηρεασμένοι από το αναπτυσσόμενο συνεταιριστικό κίνημα την εποχή εκείνη στην Ευρώπη, προσπαθούν να διακηρύξουν την συνεταιριστική ιδέα και παίρνουν σοβαρή πρωτοβουλία στη συνεταιριστική κίνηση. Ο Σωκράτης Ιασεμίδης ήταν ένας από αυτούς και έπαιξε σημαντικό ρόλο στο ξεκίνημα του συνεταιριστικού κινήματος στην χώρα μας. Αρκετά μεγάλη ήταν, επίσης, και η συμβολή των δασκάλων στα χωριά πάνω σε αυτό το θέμα. Έτσι μαζί με τις ευνοϊκές αντικειμενικές προϋποθέσεις για το συνεταιριστικό κίνημα επέδρασε και ο υποκειμενικός παράγοντας.

3.3 Το πρώτο στάδιο της εμφάνισης των συνεταιρισμών και η δράση τους τότε.

Η συνεταιριστική ιδέα στην Ελλάδα κατά την εμφάνιση της και την ανάπτυξή της προχωρούσε με πολύ αργούς ρυθμούς.

Σύμφωνα με στοιχεία που προσκόμισε ο Σ. Ιασεμίδης, μέχρι τα 1913 στο Διεθνές Συνεταιριστικό Συνέδριο που έγινε στη Γάνδη το 1913

⁶ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 38.

και στο οποίο είχε πάρει μέρος σαν εκπρόσωπος της Ελλάδας, υπήρχαν 87 γεωργικοί συνεταιρισμοί. Μέχρι τότε μόνο ελάχιστοι αστικοί συνεταιρισμοί είχαν ιδρυθεί και ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τους 10. Ως το 1915, όταν ψηφίστηκε ο Νόμος «Περί Συνεταιρισμών» είχαν ιδρυθεί συνολικά 152 συνεταιρισμοί, σύμφωνα με στοιχεία του Π. Δεκάζου στο βιβλίο του «Οι Ελληνικοί Συνεταιρισμοί».

Οι συνεταιρισμοί ήταν πιστωτικοί, για τον αλληλοδανεισμό των μελών τους ή για την εξεύρεση απ' έξω δανείων για τις ανάγκες των μελών τους σε πολύ στενά, όμως, πλαίσια.

Εξαιρέσεις αποτελούν ο Συνεταιρισμός Αλμυρού όπου το 1914 είχε 160 μέλη και δύο αλωνιστικές μηχανές, οι οινοποιητικοί συνεταιρισμοί της Αττικής, που ασχολούνταν με εργασίες για την αξιοποίηση της παραγωγής των μελών τους και τέλος η «Μεγαρική Εταιρεία Οινών και Οινοπνευμάτων».

Το συνεταιριστικό κίνημα εκείνης της εποχής ήταν στην αρχή της ανάπτυξης του και δεν είχε πάρει ακόμα την οριστική μορφή του. Οι συνεταιριστές αυτής της περιόδου είχαν πολλά προβλήματα να λύσουν. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες δεν ήταν ακόμα ώριμες για μια τέτοια άνθιση του συνεταιρισμού. Το αστικοτσιφλικάδικο κράτος φοβόταν τις λαϊκές οργανώσεις και έτσι εμπόδιζε την ίδρυση συνεταιρισμών. Ακόμη δεν υπήρχε η κατάλληλη νομοθεσία που θα βοηθούσε στην ίδρυση των συνεταιρισμών. Επίσης ο έμποροι και άλλοι κερδοσκόποι αντιδρούσαν στην ίδρυση αυτών γιατί θίγονταν τα συμφέροντα τους.

Επιπλέον οι αγρότες δεν είχαν το κατάλληλο μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο με αποτέλεσμα να μην καταλαβαίνουν εύκολα τα κηρύγματα των αποστόλων συνεταιριστών της εποχής εκείνης.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες και τις δυσκολίες παλεύει προς όλες τις κατευθύνσεις το συνεταιριστικό κίνημα της Ελλάδας στα αρχικά

του βήματα. Γι' αυτό και η δράση του εκείνη την περίοδο είναι πολύ περιορισμένη και ασήμαντη.

4. ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1915-1922

4.1 Μετά από την στρατιωτική επανάσταση στο Γουδί στα 1909 αλλάζει η κοινωνικό – οικονομική – πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα.

Με την επανάσταση αυτή, στην αστοτσιφλικιάδικη συμμαχία την πρώτη θέση παίρνει η αστική τάξη και οδηγεί τη χώρα στον δρόμο της γρήγορης καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Ο καρπός της βασανιστικής αναχρονιστικής πορείας που ακολούθησε η Ελλάδα μετά την απελευθέρωση και τις συνεχείς λαϊκές εξεγέρσεις, ήταν η Επανάσταση στο Γουδί. Αυτή η επανάσταση ήταν αποτέλεσμα της καθολικής λαϊκής δυσανασχέτησης ενάντια στην αφόρητη κατάσταση και στο χάος που είχαν δημιουργήσει ο παλαιοκομματισμός και η μοναρχία.

Ο χαρακτήρας αυτής της επανάστασης είχε λαϊκό δημοκρατικό χαρακτήρα. Αυτοί που άρχισαν αυτή την επανάσταση ήταν κατώτεροι και μεσαίοι αξιωματικοί του στρατού. Πρόβαλλαν αιτήματα λαϊκά-δημοκρατικά, εκφράζοντας τους πόθους του κοινού λαού. Ο στρατός ως τότε είχε ακόμα επαφή με τον λαό και έπαιζε έναν ρόλο προοδευτικό.

Όλος ο λαός ήταν υπέρ αυτής της επανάστασης και κυρίως η αγροτιά εξέφρασε τον ενθουσιασμό της, πιστεύοντας ότι επιτέλους θα λυθεί το πρόβλημα της γης.

Οι ελπίδες όμως του λαού διαψεύστηκαν. Η αστική τάξη μπόρεσε και πέτυχε την ηγεσία στην κρατική εξουσία και από εκείνη τη στιγμή

και έπειτα εγκατέλειψε τις ριζοσπαστικές τάσεις που είχε πριν και γίνεται η αντιδραστική ηγέτρια τάξη. Έτσι η Επανάσταση δεν μπόρεσε να λύσει τα προβλήματα που είχε ο λαός, αλλά άρχισε να εκφυλίζεται σιγά – σιγά.

Όμως αυτή η Επανάσταση του 1909 αποτέλεσε ένα ορόσημο, μια αρχή. Μέσα από αυτή η τσιφλικάδικη εξουσία πέρασε σε δεύτερη μοίρα, ενώ η εξουσία της αστικής τάξης είχε ουσιαστική άνοδο.

Τα προβλήματα μπορεί να μην λύθηκαν, αλλά τουλάχιστον δημιουργήθηκαν κάποιες προϋποθέσεις για την αποδέσμευση των παραγωγικών δυνάμεων και για τη γρηγορότερη ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στην Ελλάδα.

Παίρνονται ορισμένα μέτρα με τους Νόμους 138 και 670 του Βενιζέλου για την κατοχύρωση του δικαιώματος των κολλήγων στη γη που καλλιεργούσαν και στις καλύβες των τσιφλικάδων όπου κατοικούσαν. Έτσι ο καπιταλισμός άρχισε να διεισδύει με πιο γρήγορο ρυθμό στην αγροτική Οικονομία και να μεγαλώνει η εμπορευματική παραγωγή στην ύπαιθρο.

Οι προοδευτικές δυνάμεις απλώνουν τα φτερά τους με μεγαλύτερη άνεση πλέον. Οι σοσιαλιστικές ιδέες αγκαλιάζουν πιο μεγάλο μέρος του λαού και των διανοούμενων. Η εργατική τάξη μεγαλώνει σε αριθμό και δύναμη. Επιπλέον αρχίζει να γίνεται αισθητή η πολιτική ζωή του τόπου. Το αγροτικό κίνημα όλο και δυναμώνει. Οι αγώνες των αγροτών στα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση στο Γουδί συγκλονίζουν την Ελλάδα. Τέλος τα προοδευτικά στοιχεία της αστικής τάξης δυναμώνουν και παλεύουν για να μπει η Ελλάδα στον προοδευτικό δρόμο του γρήγορου καπιταλιστικού μετασχηματισμού⁷.

⁷ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 43.

Όλες αυτές οι συνθήκες που επικράτησαν μετά την Επανάσταση στο Γουδί, δεν ήταν δυνατόν να μην έχουν επίδραση στην εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα.

Μεγάλη επίδραση όμως στο συνεταιριστικό κίνημα είχαν και οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913. Οι πόλεμοι αυτοί επέφεραν καταστρεπτικές συνέπειες στην αγροτική Οικονομία. Σαν λύση από τα προβλήματα που τους έφεραν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, οι αγρότες χρησιμοποίησαν και τον συνεταιρισμό.

4.2 Κάτω από ποιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έζησε το νοικοκυριό και ποια η άσκηση που μπόρεσε να έχει.

Οι συνθήκες ζωής των αγροτών και άσκηση του νοικοκυριού δεν άλλαξε και πολύ μετά την Επανάσταση στο Γουδί.

Ύστερα από το 1911 έως και το 1922 δεν έγινε άλλη απαλλοτρίωση τσιφλικιών. Ως το 1920 το μισό της καλλιεργούμενης και καλλιεργήσιμης γης άνηκε στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Οι τσιφλικάδες ζούσαν επί το πλείστον στις πόλεις και με τη μορφή της ενοικίασης σε χρήμα, τα χωράφια τα καλλιεργούσαν ακτήμονες αγρότες. Με τη μορφή της ενοικίασης σε χρήμα πολύ λίγοι αγρότες μπόρεσαν να καλλιεργήσουν την τσιφλικάδικη γη. Στα νησιά του Ιονίου και σε ένα μικρό βαθμό στην Πελοπόννησο και στην Αττική εξακολουθούσαν να ισχύουν οι ίδιες μορφές αγροτικής ιδιοκτησίας των εμφυτεύσεων και των αγροληψιών⁸.

Οι επιστημονικές μέθοδοι καλλιέργειας της γης ήταν άγνωστοι και τα μέσα καλλιέργειας άθλια. Η παραγωγικότητα των αγροτών ήταν

⁸ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 44.

πολύ μειωμένη και οι αποδόσεις της παραγωγής κατά στρέμμα υπερβολικά χαμηλές .

Η μικρή αγροτική παραγωγή, τόσο των κολληγάδων όσο και των μικρών ανεξάρτητων καλλιεργητών, γινότανε λεία των εμπορών, των μεσιτών και βεβαίως των τοκογλόφων.

Η τοκογλυφία συνεχίζει να είναι η μεγαλύτερη μάλιστα στην ύπαιθρο. Ο αγρότης με την μικρή παραγωγή του δεν μπορούσε πολλές φορές να συντηρηθεί με αποτέλεσμα να καταφεύγει στον δανεισμό. Η Εθνική Τράπεζα τις λίγες πιστώσεις που χορηγούσε στη γεωργία, τις έδινε στους μεγάλους γαιοκτήμονες κι έτσι ο μικροκαλλιεργητής έπεφτε στα νύχια του ιδιώτη τοκογλόφου.

Η βαριά μεσαιωνική φορολογία, για την κάλυψη των μεγάλων πολεμικών δαπανών και των καταστροφών μετά από τους πολέμους εκείνης της περιόδου, για την πληρωμή των τεραστίων τοκοχρεολυσίων των δανείων από το εξωτερικό και τέλος για την κάλυψη των άλλων κρατικών δαπανών έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στον αγρότη και τον έριχνε σε μεγάλη φτώχεια και δυστυχία.

4.3 Ποια ήταν η στάση του κράτους απέναντι στο συνεταιριστικό κίνημα και ποιος ο ρόλος του τραπεζιτικού κεφαλαίου.

Μετά από τη στρατιωτική Επανάσταση στο Γουδί το κράτος αρχίζει να εγκαταλείπει την αρνητική του στάση και παίρνει θετική θέση στο συνεταιριστικό κίνημα. Η αστική στάση δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά και ακολούθησε τον δρόμο της αστικής τάξης των άλλων ευρωπαϊκών χωρών απέναντι στο συνεταιριστικό κίνημα. Σ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες η αστική τάξη με ειδικούς νόμους πήρε υπό την

προστασία της το συνεταιριστικό κίνημα. Δεν υπήρχε χώρα που να μην είχε ψηφίσει ειδικούς νόμους, με τους οποίους θα καθορίζονταν τα όρια δράσης των συνεταιρισμών καθώς και η εξέλιξη τους. Έτσι ανατέθηκε στο κράτος ο έλεγχος και η καθοδήγηση του συνεταιριστικού κινήματος.

Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας είχε συγκεντρώσει τεράστια κεφάλαια αυτή τη περίοδο και έδειξε ενδιαφέρον να διεισδύσει στην αγροτική Οικονομία με την τοποθέτηση των χρηματικών κεφαλαίων που της περίσσευαν. Πίστευε ότι μπορούσε εύκολα να εκμεταλλευτεί την αγροτική Οικονομία γιατί αυτή είχε πέσει στα χέρια των τοκογλόφων. Ήθελε όμως και κάποια εγγύηση ότι θα έχει εξασφαλισμένη την επιστροφή των τοποθετήσεων που θα έκανε. Οι μεμονωμένοι καλλιεργητές δεν έδιναν τέτοια εγγύηση. Αλλά οι συνεταιρισμοί, με την αλληλέγγυα ευθύνη των μελών τους, έδιναν αυτή την εγγύηση.

Στις 6 Δεκέμβρη του 1914 το κράτος ψήφισε τον Νόμο 602 «Περί Συνεταιρισμών» με τον οποίο αναγνωρίζει το συνεταιριστικό κίνημα και μαζί με την Εθνική Τράπεζα γίνονται θερμοί υποστηρικτές του.

Η Εθνική Τράπεζα ανάλαβε την άσκηση της αγροτικής πίστης μέσω συνεταιρισμών, οι οποίοι θα δημιουργούνταν στην ύπαιθρο με βάση τον ειδικό Νόμο «Περί Συνεταιρισμών» ο οποίος ψηφίστηκε στις 31-12-1914.

Η σύμβαση αυτή κυρώθηκε με τον ειδικό Νόμο 656 της 20 Φλεβάρη 1915 και αποτέλεσε την νόμιμη και επίσημη διείσδυση του μεγάλου τραπεζιτικού κεφαλαίου στην αγροτική Οικονομία. Έτσι η Εθνική Τράπεζα απλώθηκε σ' ολόκληρη την εθνική οικονομία και κυριάρχησε σε όλους τους τομείς της.

Η Εθνική Τράπεζα δεν έμεινε έξω ούτε από τη πνευματική ζωή της χώρας. Τον Δεκέμβρη του 1860 συμμετείχε με 150 μετοχές των 1000 δραχμών η κάθε μία στην εταιρεία για την κατασκευή ενός θεάτρου. Το 1871 αύξησε τις μετοχές της σε 200. Το 1873 συμμετείχε στη σύσταση

εταιρείας για την ίδρυση Γεωργικών Σχολών. Τέλος είναι χαρακτηριστική η οικονομική ενίσχυση που έδωσε για την κατάπνιξη της λαϊκής εξέγερσης του 1848. Βέβαια αυτό το έκανε πολλές φορές σε λαϊκές εξεγέρσεις.

Η Εθνική Τράπεζα με εξασφαλισμένη την είσπραξη των δανείων της και με την αλληλεγγύη ευθύνη που της παρέχει ο συνεταιρισμός, αρχίζει και το δανειακό της έργο στην ύπαιθρο. Από τον ενθουσιασμό της ξεπερνάει κατά πολύ το ποσό που είχε αναλάβει με τη σύμβαση να χορηγεί σαν δάνεια κάθε χρόνο στους αγρότες.

Μερικοί συνεταιριστές πιστεύουν ότι η Εθνική Τράπεζα ενδιαφερόταν για την ωφέλιμη, για την αγροτική Οικονομία, άσκηση της αγροτικής πίστης. Αυτό είναι ένα μεγάλο λάθος! Η Εθνική Τράπεζα ενδιαφερόταν μόνο πως θα χρησιμοποιήσει τους συνεταιρισμούς για την καλύτερη, αποδοτικότερη και ασφαλέστερη τοποθέτηση των κεφαλαίων της και για την απόκτηση μεγαλύτερων κερδών.

Ο Νόμος 602 αλλά και μεταγενέστεροι νόμοι που χορηγήθηκαν στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδος έδωσαν προνόμια για την εξασφαλισμένη είσπραξη των κερδών της. Με τον Νόμο 2184 του 1920 «Περί Γεωργικού Ενεχυρογράφου» αποκτούσε το δικαίωμα ενεχύρου πάνω σε όλα τα μέσα καλλιέργειας του δανειζόμενου αγρότη και πάνω στη μελλοντική σοδειά του. Έτσι σε περίπτωση που ο αγρότης δεν πλήρωνε, η ΕΤΕ με το ενεχυρόγραφο, είχε το δικαίωμα να εκπλειστηριάσει όλη αυτή την περιουσία του αγρότη⁹.

Φυσικά οι όροι με τους οποίους χορηγούσε τα δάνεια δεν ανταποκρίνονταν στα συμφέροντα των αγροτών και της αγροτικής Οικονομίας. Ήταν μόνο βραχυπρόθεσμα, με πολύ μικρές προθεσμίες. Ο τόκος με μια σειρά άλλες κρατήσεις και επιβαρύνσεις έφτανε σε πολύ

⁹ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 48.

ψηλό επίπεδο. Τα δάνεια αυτά δεν χορηγούνταν στους κλάδους της αγροτικής Οικονομίας που τα είχε ανάγκη, αλλά χορηγούνταν στους κλάδους που ήταν εξασφαλισμένη η επιστροφή του δανείου και της περισσότερο επικερδής απόδοσης τους δανείου.

4.4 Ο Νόμος 602 του 1914 «Περί Συνεταιρισμών». Ποιο το περιεχόμενο του και ποια η σημασία του για την ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα.

Ο Νόμος 602 του 1914 ήταν ο πρώτος Νόμος για τους συνεταιρισμούς και αποτέλεσε τη βάση της νομικής εξέλιξής του.

Πριν από τον Νόμο αυτό δεν υπήρχε κάποιος άλλος που να μπορούσε να διευκολύνει τη νόμιμη δράση και τη λειτουργία των συνεταιρισμών. Υπήρχε μόνο η διάταξη του άρθρου II του Συντάγματος του 1864, που διατηρήθηκε και στο Σύνταγμα του 1911 και 1952, για το «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι». Όμως αυτή η διάταξη αφορούσε ενώσεις γενικότερου σκοπού με χαρακτήρα σωματείου. Δεν ευνοούσε, ούτε προστάτευε αστικές και εμπορικές εταιρείες ή άλλες ενώσεις προσώπων ή κεφαλαίων με σκοπούς κερδοσκοπικούς, ούτε τους οικονομικούς συνεταιρισμούς που αναγράφονται στο άρθρο 109 του Συντάγματος του 1952.

Ειδική διάταξη για την προστασία των συνεταιρισμών, γεωργικών και αστικών, στο Σύνταγμα τέθηκε πολύ αργότερα με το άρθρο 109.

Υπήρχε βέβαια το Εμπορικό Δίκαιο με τις γενικές διατάξεις του, όμως ακόμα και με αυτές βάση δεν διευκολυνόταν η νόμιμη ίδρυση συνεταιρισμών. Μέχρι τη ψήφιση του Νόμου 602, οι πιο πολλοί συνεταιρισμοί ιδρύθηκαν και λειτούργησαν «άνευ διατυπώσεων του

Εμπορικού Νόμου», όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του Νόμου 602/1914.

Συνεπώς μια από τις δυσκολίες που υπήρχαν στην ίδρυση των συνεταιρισμών στο πρώτο στάδιο της ανάπτυξης τους ήταν η έλλειψη σχετικής νομοθεσίας. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι συνεταιριστές και οι διανοούμενοι της εποχής εκείνης προσπαθούσαν να πετύχουν την νόμιμη αναγνώριση των συνεταιρισμών από το Κράτος. Επίσης προσπαθούσαν να πετύχουν την ψήφιση σχετικού νόμου που θα διευκόλυνε την παραπέρα ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος.

Ο Νόμος 602 συντάχθηκε κατά το υπόδειγμα του γερμανικού νόμου για τους συνεταιρισμούς, όμως λάβανε υπ' όψιν τις τοπικές ελληνικές συνθήκες.

Βασικά ο Νόμος αυτός απηχούσε στα συμφέροντα της ελληνικής αστικής τάξης. Οι συντάκτες του Νόμου ήταν αστοί προοδευτικοί διανοούμενοι που θέλησαν με τον Νόμο αυτό να διευκολύνουν την εξάπλωση του καπιταλισμού και στην αγροτική Οικονομία. Οι περισσότεροι συντάκτες του Νόμου ήταν μέλη των «Κοινωνιολόγων» και έτσι εισήγαγαν στο Νόμο αρκετές διατάξεις με προοδευτικό δημοκρατικό χαρακτήρα για την εποχή εκείνη.

Μπορούμε να πούμε πως για εκείνη την εποχή ο Νόμος 602 ήταν πολύ προοδευτικός. Η προοδευτικότητα του Νόμου αυτού φαίνεται στη μεγάλη εισηγητική έκθεση του τότε υπουργού της Εθνικής Οικονομίας Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Επιπλέον φαίνεται και στο τέλος αυτής της έκθεσης όπου προβλέπονται ο έλεγχος και η καθοδήγηση του συνεταιρισμού να περάσουν αργότερα στον ίδιο τον συνεταιρισμό. Επίσης αναφέρεται και η δημιουργία ενός κεντρικού πιστωτικού οργανισμού που θα βοηθήσει στην οικονομική τόνωση των συνεταιρισμών.

Όμως ταυτόχρονα στον Νόμο αυτό υπάρχουν και μια σειρά αντιδραστικές διατάξεις, που έβαζαν εμπόδια στην προοδευτική ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος. Μια από αυτές τις διατάξεις είναι και αυτή που λέει πως για τη λειτουργία ενός συνεταιρισμού απαιτείται προηγουμένως έγκριση του Καταστατικού του υπουργείου.

Όμως το συνεταιριστικό κίνημα της Ελλάδας δεν μπορούσε εύκολα να ακολουθήσει τον προοδευτικό δρόμο εξέλιξης, όσες προοδευτικές διατάξεις κι αν υπήρχαν στον Νόμο κι όσες προσπάθειες κι αν κατέβαλαν οι συνεταιριστές της εποχής εκείνης. Αυτό οφείλονταν στο ότι αυτό το κίνημα βρέθηκε κάτω από την ουσιαστική καθοδήγηση της Εθνικής Τράπεζας.

Στην πραγματικότητα οι προοδευτικές αυτές διατάξεις του Νόμου 602 δεν είχαν και μεγάλη επίδραση στην εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος. Αυτές οι διατάξεις σιγά-σιγά διαγράφηκαν και με μεταγενέστερους νόμους προστέθηκαν καινούργιες αντιδραστικές διατάξεις.

4.5 Ποια ήταν η δράση των αγροτικών συνεταιρισμών στην περίοδο 1915-1922.

Η δράση των αγροτικών συνεταιρισμών στην περίοδο 1915-1922 είναι συνδεδεμένη με το δανειακό έργο της Εθνικής Τράπεζας στην ύπαιθρο.

Η ΕΤΕ μαζί με τα άλλα όργανα του κράτους προπαγανδίζει την ίδρυση συνεταιρισμών σαν ένα μέσον απαλλαγής της υπαίθρου από την τοκογλυφία. Στην πραγματικότητα το κάνει για να πετύχει την εγγυημένη πιστοδότηση της στους αγρότες.

Οι αγρότες με το πρόβλημα της τοκογλυφίας που υπήρχε, σπεύδουν όλοι μαζί και ιδρύουν τους συνεταιρισμούς που ζητάει η ΕΤΕ για να πάρουν δάνεια. Η εξεύρεση δανείων ήταν μεγάλο πρόβλημα για τους αγρότες. Με την εξεύρεση δανείων ξέφευγαν από τους τοκογλύφους. Για να μπορέσουν λοιπόν να λύσουν αυτό το πρόβλημα, ιδρύουν συνεταιρισμούς. Εκείνη την εποχή, δηλαδή, οι συνεταιρισμοί είχαν ως σκοπό την πίστωση. Ήταν πιστωτικοί συνεταιρισμοί.

Μετά από τον Νόμο 602 ιδρύθηκαν πάρα πολλοί συνεταιρισμοί. Μέσα σε ένα χρόνο ιδρύθηκαν τόσοι συνεταιρισμοί, όσοι μέσα σε μια 15ετία, από το 1900 έως το 1915. Συνολικά δε, μέχρι το 1922 είχαν ιδρυθεί 1815 συνεταιρισμοί¹⁰.

Το ότι στην περίοδο εκείνη οι συνεταιρισμοί ιδρύθηκαν κάτω από την έντονη προπαγάνδα της ΕΤΕ και των κρατικών οργάνων, με μόνο σκοπό των αγροτών να αποφεύγουν τους τοκογλύφους, είχε σαν αποτέλεσμα η δράση των συνεταιρισμών να περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις πιστωτικές εργασίες.

Εξάιρεση αποτελούν ορισμένοι πιστωτικοί συνεταιρισμοί, οι οποίοι εκτελούσαν ταυτόχρονα και άλλες εργασίες, που σύμφωνα και με τον Νόμο 602 και το Καταστατικό τους είχαν δικαίωμα να εκτελέσουν. Ορισμένοι από αυτούς που εκτελούσαν εργασίες παραγωγικές ή από κοινού πώλησης, παρουσίαζαν αξιόλογη δράση.

Οι συνεταιρισμοί όμως, αρχίζουν ταυτόχρονα να παίζουν σημαντικό ρόλο σαν όργανα πάλης της αγροτιάς για μια σειρά βασικά προβλήματα. Πριν ακόμα από τον Νόμο 602, ορισμένοι από τους συνεταιρισμούς, είχαν πάρει μέρος στους κοινούς αγώνες της Θεσσαλικής αγροτιάς για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Το ίδιο έγινε και με ορισμένους συνεταιρισμούς της Μακεδονίας. Η αγροτιά που διεξήγαγε σκληρούς αγώνες για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και

¹⁰ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 2^{ος}», εκδ. 1988, Υποκεφ. Γ.

που έδωσε θύματα σε όλες τις εξεγέρσεις της, δεν μπορούσε να κάνει τίποτε λιγότερο από το να συνεχίσει τον αγώνα της και με όργανα τους νεοϊδρυθέντες συνεταιρισμούς που αγκάλιαζαν μεγάλες μάζες ακτημόνων αγροτών.

Αυτή η ιδιομορφία που παρουσίασαν οι συνεταιρισμοί στην περίοδο αυτή, αποτέλεσε αργότερα και αποτελεί ως σήμερα το χαρακτηριστικό γνώρισμα τους συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα, πράγμα που συναντάμε σε ελάχιστα άλλα συνεταιριστικά κινήματα στον κόσμο.

5. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1923-1941

5.1 Ποιες οι συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής καταστροφής, στην αγροτική Οικονομία της Ελλάδας.

Η είσοδος της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια στην Μικρασιατική καταστροφή είχε ως αποτέλεσμα να ερημωθεί η ύπαιθρος από νεαρά εργατικά χέρια που άντεχαν στη δουλειά. Πίσω έμειναν γέροι που δεν μπορούσαν να δουλέψουν. Τα καλλιεργητικά μέσα είχαν λεηλατηθεί για τον πόλεμο, σχεδόν είχαν καταστραφεί. Τα παραγωγικά εφόδια σε σπόρους δίνονταν σε οικογένειες εγκαταλελειμμένες και ορφανές. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να μένουν πολλές εκτάσεις παραγωγικής γης, ακαλλιέργητες και η αγροτική παραγωγή να μειωθεί σημαντικά¹¹.

Σ' αυτήν την περίοδο πολλοί αγρότες αναγκάζονταν να καταφύγουν στους τοκογλύφους για να διασώσουν τα νοικοκυριά τους, με αποτέλεσμα να βυθιστούν σε χρέη.

Μετά τον πόλεμο οι αγρότες γυρίζοντας στα σπίτια τους τα βρήκαν κατεστραμμένα και για την ανασυγκρότηση τους έπρεπε να καταβάλλουν τεράστιους κόπους, να υποστούν βάσανα και άλλες θυσίες. Στους κατεστραμμένους αγρότες, προστέθηκαν και πρόσφυγες (περίπου 1.200.000) της Μικράς Ασίας.

¹¹ Βλ. Κ. Χαραλάμπους : «Ελληνικό Συνεταιριστικό Κίνημα» εκδ. 1993, σελ. 103.

Αγρότες και πρόσφυγες προκειμένου να στήσουν τα νοικοκυριά τους ξανά και να συνεχίσουν τις παραγωγικές τους εργασίες, διατυπώνουν επίμονα τα αιτήματα τους προς το κράτος και αξιώνουν την ενίσχυση τους για την αποκατάσταση των νοικοκυριών τους. Το βασικότερο αίτημα τους ήταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και η διανομή τους σ' αυτούς.

Ο συνεταιρισμός ήταν ένα από τα μέσα οργάνωσης που χρησιμοποίησαν οι αγρότες στην πάλη τους για αυτά τα δικαιώματα. Στον συνεταιρισμό οι αγρότες έβλεπαν ένα ισχυρό μέσο για να παλέψουν για την ικανοποίηση των διεκδικήσεών τους από το Κράτος. Ένα ισχυρό μέσο όχι μόνο για να προμηθευτούν τα πιο απαραίτητα παραγωγικά μέσα, αλλά και για να παλέψουν για την ικανοποίηση των διεκδικήσεών τους από το Κράτος. Μέσα στον συνεταιρισμό έβρισκαν την αλληλοβοήθεια και τη μαζική δράση.

Επίσης μετά τον πόλεμο η εργατική τάξη δυναμώνει. Διεξάγει συνεχώς οικονομικούς και πολιτικούς αγώνες, οι οποίοι είχαν επίδραση και στην αγροτιά. Έτσι φουντώνει ο αναβρασμός και δυναμώνει συνέχεια η πάλη της αγροτιάς για το πρόβλημα της γης, για την απαλλαγή της από τα χρέη και τις φορολογίες και για την ανασυγκρότηση των νοικοκυρών της.

Εκείνη την περίοδο δημιουργείτε από τους απόστρατους του πολέμου οι Ενώσεις των Παλαιών Πολεμιστών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους μετά τον πόλεμο. Αυτές οι ενώσεις εξελίχθηκαν σ' ένα πλατύ αντιπολεμικό-φιλειρηνικό στη βάση του κίνημα. Στην πορεία του εξελίχθηκε σ' ένα μαζικό αγροτικό κίνημα για την λύση των άμεσων ζητημάτων της αγροτιάς.

Αυτό το κίνημα είχε μεγάλη επίδραση στην εξέλιξη του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα και ιδιαίτερα του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος. Ακόμη αυτό το κίνημα οργάνωσε πολλούς

μαζικούς αγώνες της αγροτιάς. Τεράστια ήταν η πίεση που άσκησε το παλαιοπολεμιστικό κίνημα, στο Κράτος, για να κάνει την αγροτική μεταρρύθμιση του 1923. Μέσα στις γραμμές αυτές του παλαιοπολεμιστικού κινήματος διαπαιδαγωγήθηκαν και διαμορφώθηκαν πολλοί συνεταιριστές, που έπειτα έπαιξαν σοβαρό ρόλο στην ανάπτυξη τους συνεταιριστικού κινήματος εκείνης της εποχής.

5.2 Η αγροτική μεταρρύθμιση στα 1923 και ποιες οι συνέπειες της. Η ανάπτυξη της εμπορευματικής παραγωγής στο χωριό.

Η απαλλοτρίωση του 1923 έγινε από της κυβέρνηση του στρατηγού Πλαστήρα. Η κυβέρνηση αυτή, αναγκάστηκε να κάνει αυτή την απαλλοτρίωση κάτω από την πίεση των αγώνων της αγροτιάς, από το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων της Μικρασίας και κάτω από την τεράστια επίδραση που είχε η Σοσιαλιστική Επανάσταση του Οκτώβρη στη Ρωσία.

Η προσπάθεια αυτή έγινε μέσα σε επαναστατικό κλίμα, με Νομοθετικά Διδάγματα τα οποία ενώ είναι βασικά κείμενα, δεν έχουν την απαιτούμενη επεξεργασία και πληρότητα.

Η απαλλοτρίωση αυτή ξεκίνησε το 1923 και τελείωσε το 1937. Στο διάστημα αυτό συνολικά σε 303.127 ακτήμονες και μικροκληρούχους αγρότες, διανεμήθηκαν 18.129.263 στρέμματα γης¹².

Αυτή η απαλλοτρίωση έγινε κάτω από βαριές αποζημιώσεις, τις οποίες υποχρεώθηκαν να πληρώσουν οι αγρότες σε 20 ετήσιες τοκοχρεολυτικές δόσεις. Στους νέους κληρούχους αγρότες δεν δόθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να ξεκινήσουν τα καινούργια τους νοικοκυριά.

¹² Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 57.

Ωστόσο παρά τις ελλείψεις της αυτές, η συγκεκριμένη απαλλοτρίωση ήταν μια μεγάλη νίκη της αγροτιάς και είχε σπουδαία επίδραση στην παραπέρα ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στο χωριό.

Με την απαλλοτρίωση αυτή στην Ελλάδα πολλά θετικά υπήρξαν. Πρώτα απ' όλα, προστέθηκαν 300.000 καινούργια νοικοκυριά. Πολλές δεκάδες χιλιάδες τώρα έγιναν ατομικοί ιδιοκτήτες γης. Επιπλέον άλλαξε η σύνθεση της αγροτικής Οικονομίας, η μικροπαραγωγή άρχισε να επικρατεί και η κοινωνική διαφοροποίηση στο χωριό άρχισε να γίνεται με γρήγορους ρυθμούς. Ακόμη η εμπορευματική παραγωγή στο χωριό γίνεται και η επικρατέστερη. Τέλος η ειδίκευση της γεωργίας παίρνει μεγάλη έκταση και η εμπορευματική παραγωγή της γεωργίας μεγάλη ανάπτυξη.

Μετά την απαλλοτρίωση αυτή παρατηρήθηκε αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και της παραγωγής. Από το 1914 μέχρι το 1922 (μέσος χρονιάτικος όρος) υπήρξαν 12.883.150 στρέμματα καλλιεργήσιμων εκτάσεων, ενώ από το 1923 μέχρι το 1928 (μέσος χρονιάτικος όρος) αυξήθηκαν σε 14.903.190. Στα 1932 οι καλλιεργημένες εκτάσεις έφθασαν στα 19.209.716 στρέμματα¹³.

Το γεγονός αυτό βρίσκει εξήγηση στο ότι υπήρχαν ιδιόμορφες συνθήκες αγροτικής εκμετάλλευσης τότε στην Ελλάδα. Από τη μία μεριά μεγάλες εκτάσεις γης δεν καλλιεργούνταν πριν την απαλλοτρίωση και από την άλλη οι καλλιεργούμενες εκτάσεις από τους κολλήγους είχαν μικρές αποδόσεις λόγω της καλλιέργειας με καθυστερημένα μέσα και της έλλειψης ενδιαφέροντος για εντατικότερη καλλιέργεια της γης.

Ύστερα όμως από την απαλλοτρίωση οι εκτάσεις των τσιφλικάδων που έμεναν απ' έξω από την καλλιέργεια, έγιναν καλλιεργήσιμες.

¹³ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 58.

Μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις στην αγροτική Οικονομία της Ελλάδας, που θα βοηθούσαν στην εντατική και πιο συστηματική εκμετάλλευση της γης, δεν υπήρχαν. Το κεφάλαιο δεν έδειξε ενδιαφέρον να πάρει μέρος απ' ευθείας στην αγροτική παραγωγή, παρά μόνο περιορίστηκε να εκμεταλλεύεται τους αγρότες με την τοκογλυφία, με το εμπόριο, με την επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων και με τον εφοδιασμό τους.

Μαζί με την ανάπτυξη της εμπορευματικής γεωργίας άρχισε να πλαταιίνει και η εσωτερική αγορά για τον καπιταλισμό. Επίσης η βιομηχανία και το εμπόριο άρχισαν να αναπτύσσονται με γοργούς ρυθμούς. Γενικά οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής πήραν μεγάλη ανάπτυξη.

Υπήρξαν τοπικές αντιδράσεις και πολλές εκμεταλλευτικές προσπάθειες διείσδυσης στους συνεταιρισμούς αλλά ακόμα δεν είχαν ευρύτερη οργανωμένη εμφάνιση. Το κυβερνητικό πνεύμα ναι μεν ήταν συνεταιριστικό αλλά και χωρίς βαθύτερη γνώση από το ευρύτερο κοινό, χωρίς κρατικό υπόβαθρο και προγραμματισμό κατάλληλο με τις πραγματικές ανάγκες και συνθήκες.

Οι βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα στην περίοδο του Μεσοπολέμου, δημιουργήθηκαν από αυτή την αγροτική μεταρρύθμιση του 1923-1937.

5.3 Η γρήγορη ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών στην Ελλάδα.

Τα νέα αγροτικά νοικοκυριά είχαν πολλές ανάγκες. Τους έλειπαν τα ζώα, τα εργαλεία και τα άλλα εφόδια για να μπουν σε λειτουργία.

Επίσης είχαν ανάγκη από δάνεια. Κι άλλα προβλήματα απασχολούσαν τους αγρότες, όπως η ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης, η προστασία της παραγωγής τους και η απαλλαγή από τα βαριά χρέη. Για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, οι αγρότες έβλεπαν βοήθεια από τους συνεταιρισμούς.

Εκείνη την περίοδο φουντώνει ο επαναστατικός αναβρασμός. Ανεβαίνει το εργατικό κίνημα και το παλαιοπολεμικό κίνημα καθοδηγεί την πάλη των αγροτών.

Σ' αυτές τις συνθήκες η αγροτιά αρχίζει να μπαίνει στον δρόμο της οργάνωσης και της πάλης για τα ζητήματά της. Η βασική οργάνωση των αγροτών είναι ο συνεταιρισμός.

Από το 1923 και μετά δημιουργούνται κάθε χρόνο εκατοντάδες συνεταιρισμοί στα χωριά και χιλιάδες αγρότες, αρχηγοί αγροτικών οικογενειών, γίνονται μέλη.

Στα 1925 μεγαλώνει γενικά με τη νομοθεσία, η χρησιμοποίηση του θεσμού των συνεταιρισμών και σε άλλους τομείς. Δυστυχώς όμως δεν υπάρχει ακόμα η κατάλληλη υποδομή, πράγμα που οδηγεί και σε εκτροπές και κατάχρηση του θεσμού από διάφορες πλευρές.

Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, που όλο και δυνάμωνε, ενδιαφέρεται να διεισδύσει πιο πολύ στην αγροτική Οικονομία. Για να πετύχει τον σκοπό της χρησιμοποιεί τους συνεταιρισμούς και ενισχύει την ίδρυση πιστωτικών συνεταιρισμών.

Η μάχη μεταξύ αγροτών και εμπόρων-βιομηχάνων, για την εκμετάλλευση των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων που αφορά όλο τον κύκλο των αγροτικών προϊόντων και όλες τις μέχρι σήμερα περιόδους, έγινε αρκετά ζοφερή το 1927. Επίσης η άμυνα των παραγωγών έγινε αξιόλογη, αν και αργότερα επικράτησαν οι αντιδραστικές δυνάμεις και τα εμποροβιομηχανικά συμφέροντα μέσω της νομοθεσίας.

Στα τρία πρώτα χρόνια, 1923-1926, ιδρύθηκαν 2018 αγροτικοί συνεταιρισμοί. Μέχρι το 1924 είχαν δημιουργηθεί ήδη 24 περιφερειακές Ενώσεις συνεταιρισμών. Στα 1926 υπήρχαν συνολικά 4149 αγροτικοί συνεταιρισμοί. Τον ίδιο χρόνο υπήρξαν 39 περιφερειακές Ενώσεις συνεταιρισμών. Στο τέλος του 1931 υπήρχαν συνολικά 5888 αγροτικοί συνεταιρισμοί και 85 περιφερειακές Ενώσεις¹⁴.

Εκείνη την εποχή οι συνεταιρισμοί εξακολουθούσαν να είναι σε επικρατέστερη μορφή, πιστωτικοί. Οι άλλες κατηγορίες συνεταιρισμών καλύπτουν ένα μικρό ποσοστό. Σύμφωνα με τον Νόμο «Περί Συνεταιρισμών» αλλά κυρίως στη πράξη οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί, εκτός από πιστωτικές εργασίες ασχολούνταν και με άλλες εργασίες, οπότε ο διαχωρισμός αυτός των συνεταιρισμών σε κατηγορίες δεν είναι απόλυτα αυστηρός.

Η Εθνική Τράπεζα, ήταν ο κύριος εκπρόσωπος του ντόπιου αλλά και του ξένου τραπεζιτικού κεφαλαίου, ασκώντας την αγροτική πίστη μέχρι το 1930. Όμως ενδιαφερόταν μόνο για την τοποθέτηση των κεφαλαίων της στην αγροτική Οικονομία, με δάνεια βραχυπρόθεσμα, που άφηναν περισσότερα κέρδη. Γι' αυτό και προώθησε την ίδρυση των πιστωτικών συνεταιρισμών. Μετά το 1930 τη θέση της Εθνικής Τραπέζης, παίρνει η Αγροτική Τράπεζα. Η Αγροτική Τράπεζα έχει βασικά την ίδια πολιτική και τους ίδιους λόγους ίδρυσης με την ΕΤΕ.

Από το 1931 μέχρι το 1939, η αριθμητική αύξηση των συνεταιρισμών και των μελών τους μειώνεται. Μέσα σε 9 χρόνια ο συνολικός αριθμός συνεταιρισμών αυξήθηκε μόνο κατά 615. Το 1931 ο μέσος όρος αριθμός μελών κατά λειτουργούντα συνεταιρισμό ήταν 68 ενώ το 1939 κατεβαίνει σε 62. Στα χρόνια όμως αυτά βλέπουμε ότι μειώνεται το ποσοστό των πιστωτικών συνεταιρισμών και αυξάνεται των

¹⁴ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 2^{ος}», εκδ. 1988, Υποκεφ. Γ.

παραγωγικών συνεταιρισμών και των συνεταιρισμών πώλησης αγροτικών προϊόντων.

Παρά την αύξηση των συνεταιρισμών στην περίοδο του Μεσοπολέμου, εξακολουθούσε να μένει έξω από τους συνεταιρισμούς μεγάλος αριθμός αγροτών. Στο 1933 το ποσοστό ήταν 28% και το 1939 ήταν 30%¹⁵.

5.4 Ποια η οικονομική δράση των αγροτικών συνεταιρισμών.

Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, μαζί με την αριθμητική αύξηση των συνεταιρισμών και των μελών του, παρουσιάζει και μια ανάλογη ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας.

Η κύρια δράση των συνεταιρισμών παραμένει η πιστωτική. Από το 1923 και ύστερα όμως, με την μεγαλύτερη συμμετοχή των αγροτών στους συνεταιρισμούς και με τη δημιουργία των δευτεροβάθμιων συνεταιριστικών οργανώσεων των περιφερειακών Ενώσεων Συνεταιρισμών, οι συνεταιρισμοί αρχίζουν να έχουν παράλληλη δράση και σε άλλους τομείς.

Αξιόλογη παραγωγική-βιομηχανική δράση παρουσιάζει ο «Συνεταιρισμός Πωλήσεως Οπωρών Λεχωνίων-Καραμπασιού ΣΠΟΛΚ». Στα 1923 δημιουργεί εργοστάσια για τη βιομηχανική επεξεργασία και μετατροπή των φρούτων δεύτερης ποιότητας, σε μαρμελάδα και ζαχαρόπηκτα. Η λειτουργία αυτού του εργοστασίου άρχισε στις αρχές του 1924 με πολύ καλά αποτελέσματα και τα προϊόντα του εξάγονταν και στο εξωτερικό.

¹⁵ Βλ. ίδιο βιβλίο, Υποκεφ. Γ.

Στο 1923 ιδρύεται ο Αλιευτικός Συνεταιρισμός Ιωαννίνων. Αυτός ο συνεταιρισμός μετέφερε από την Ιταλία γόνο ψαριών για τον εμπλουτισμό της λίμνης Παμβώτις. Σ' αυτή τη δράση του συνεταιρισμού αυτού, οφείλεται η πλούσια παραγωγή ψαριών που υπάρχει και σήμερα στην Ηπειρωτική πρωτεύουσα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η οικονομική δράση των συνεταιριστικών οργανώσεων επεκτείνεται. Αξιόλογη είναι η δράση της Ομοσπονδίας Συνεταιρισμών Μακεδονίας, στα χρόνια 1925-1928, με διευθυντή τον γεωπόνο Ντίνο Μαλούχο. Επίσης σημαντική ήταν η δράση της Ένωσης Συνεταιρισμών Δράμας μετά το 1934. Προμηθεύονταν από πολλές άλλες Ενώσεις Συνεταιρισμών διάφορα είδη για τις ανάγκες των μελών τις, βοηθώντας αυτές.

Οι συνεταιριστικές οργανώσεις στην περίοδο αυτή διενεργούν από κοινού συγκέντρωση και πώληση προϊόντων για λογαριασμό των συνεταιριών. Στα 1936 η αξία των πωληθέντων προϊόντων από κοινού, ανήλθε σε 376.000.000 δραχμές.

Μερικοί συνεταιρισμοί επεκτείνουν τις εργασίες τους και στην αγορά αγροκτημάτων για την επέκταση των καλλιεργειών τους (π.χ. ο Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου στη Θεσσαλία). Αρκετοί καπνοπαραγωγικοί συνεταιρισμοί επεξεργάζονται τα καπνά των μελών τους και τα παρασκευάζουν για εξαγωγή (π.χ. της περιφέρειας Αγρινίου).

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου η οικονομική δράση των αγροτικών συνεταιρισμών παραμένει περιορισμένη και η συμβολή του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος στην αγροτική Οικονομία είναι πολύ μικρή.

Το εμπορικό και το τοκογλυφικό κεφάλαιο, επειδή θίγονται άμεσα από την δράση των συνεταιρισμών, αντιδρούν με όλα τα μέσα στην ανάπτυξη της οικονομικής δράσης των συνεταιρισμών. Η Εθνική Τράπεζα που θέλει τους συνεταιρισμούς μόνο σαν πρακτορεία για των

δανεισμό των αγροτών, εμποδίζει την παραπέρα οικονομική δράση των συνεταιρισμών και τους περιορίζει μόνο στη πιστωτική. Ίδια περίπου ήταν και η πολιτική της Αγροτικής Τράπεζας που ανέλαβε από το 1930 την άσκηση της αγροτικής πίστης.

Το κράτος με ειδικούς νόμους και άλλα κυβερνητικά μέτρα, βάζει σοβαρούς φραγμούς και εμπόδια στη δράση των συνεταιρισμών. Μετά, από το 1936 κι ύστερα, οι συνεταιρισμοί δέχτηκαν και άλλα χτυπήματα από τη κυβέρνηση του Μεταξά.

5.5 Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και η επαγγελματική τους δράση.

Στη περίοδο του Μεσοπολέμου, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, μπορεί να παρουσίαζαν μια περιορισμένη οικονομική δράση, αλλά στον τομέα της πάλης της αγροτιάς για τα ζητήματά της παρουσίαζαν έντονη δράση.

Οι συνεταιρισμοί τότε έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αγροτικού κινήματος. Οι αγώνες της αγροτιάς στο μεγαλύτερο μέρος τους διεξάγονταν με τους συνεταιρισμούς. Οι συνεταιρισμοί πάλεψαν για κάθε πρόβλημα της αγροτιάς εκείνης της εποχής.

Στους αγώνες της αγροτιάς για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών οι συνεταιρισμοί πήραν ενεργό μέρος. Το αγροτικό συνέδριο της Μακεδονίας το 1923 οργανώθηκε από τους συνεταιρισμούς. Επίσης σημαντικό ρόλο έπαιξαν και στην πάλη των σταφιδοπαραγωγών ενάντια στη καταλήστευση του προϊόντος από την «Ενιαία» και για την κατάργηση της ληστρικής αυτής εταιρείας.

Σημαντικοί ήταν και οι αγώνες που έκαναν οι συνεταιρισμοί ενάντια στις βαρειές-μεσαιωνικές φορολογίες της δεκάτης. Είναι

χαρακτηριστικό το μαζικό και μαχητικό αντιφορολογικό αγροτικό συλλαλητήριο που έγινε το 1927 στη Θεσσαλονίκη, με αποτέλεσμα την κατάργηση της μισητής μεσαιωνικής φορολογίας της δεκάτης στην γεωργική παραγωγή.

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα των αγροτών εκείνη την εποχή, ήταν τα χρέη που είχαν προς τους ιδιώτες τοκογλύφους και τις Τράπεζες Αγροτική και Εθνική. Για την απαλλαγή τους από τα χρέη, αυτοί οι αγρότες διεξήγαγαν σκληρούς αγώνες που αναπτύχθηκαν στο γνωστό μαζικό πανελλαδικό αντιχρεωστικό κίνημα. Σ' αυτό το κίνημα πήραν μέρος και οι συνεταιρισμοί με σημαντική συμβολή.

Στα 1930 η πάλη που διεξάγουν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί ενάντια στη τοκογλυφία από την Εθνική Τράπεζα, είναι πολύ σημαντική. Προβάλλουν το αίτημα τους για κατάργηση της Εθνικής Τραπεζής και την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, μιας τράπεζας των αγροτών, που θα τους λύτρωνε από την ληστρική εκμετάλλευση της Εθνικής. Έτσι η Αγροτική τράπεζα ιδρύθηκε αλλά οι ελπίδες των αγροτών δεν δικαιώθηκαν λόγω του ότι κι αυτή η τράπεζα είχε την ίδια πολιτική με την Εθνική.

Την ίδια στιγμή η αγροτιά παλεύει για ένα σωρό άλλα ζητήματα της, ιδιαίτερα μετά το 1929. Στους αγώνες αυτούς που καθοδηγούνται από τους κομμουνιστές, τους αγροτιστές και τους άλλους προοδευτικούς αγρότες και παράγοντες, παίρνουν μέρος και οι συνεταιρισμοί.

Η οικονομική δράση των συνεταιρισμών που αναπτυσσόταν και η σημαντική δράση τους στον τομέα της επαγγελματικής πάλης των αγροτών, ανεβάζουν το κύρος των συνεταιρισμών στην Ελλάδα και το συνεταιριστικό κίνημα αρχίζει να ασκεί μια ορισμένη επίδραση στην οικονομική και την κοινωνική ζωή του τόπου.

Η δράση του συνεταιριστικού κινήματος επεκτείνεται και στον πολιτικό τομέα, ενάντια στις διακηρύξεις των θεωρητικών της «πολιτικής

ουδετερότητας». Το 1922 οργανώθηκε το Α΄ Πανελλήνιο Αγροτικό Συνέδριο. Οργανώθηκε κυρίως από τους συνεταιρισμούς της Πελοποννήσου. Σ' αυτό το συνέδριο τέθηκε το ζήτημα της οργάνωσης ξεχωριστού πολιτικού κόμματος της αγροτιάς. Το συνέδριο αυτό εξουσιοδότησε τις Ενώσεις Συνεταιρισμών για την οργάνωση του κόμματος αυτού, το οποίο τελικά εμφανίστηκε το 1923 με τον τίτλο «Αγροτικόν Κόμμα Ελλάδος».

Μέσα στους αγροτικούς συνεταιρισμούς δρουν τα πιο προοδευτικά στοιχεία των αγροτών, που στη συνέχεια εξελίσσονται σε άξιους ηγέτες της αγροτιάς στη πάλη για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική της λύτρωση.

Το συνεταιριστικό κίνημα μέχρι το 1936 ακολουθεί τον προοδευτικό δρόμο της ανάπτυξης του. Στους συνεταιρισμούς εισαχθήκανε πολλά μικρά αγροτικά νοικοκυριά, που δημιουργήθηκαν μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1923, κι έτσι δυνάμωσε πιο πολύ το στοιχείο των φτωχομεσαίων στους συνεταιρισμούς. Επίσης, στη μεταπολεμική περίοδο εξαπλώθηκαν και δυνάμωσαν και οι αγώνες των εργαζομένων. Οι αγώνες αυτοί είχαν επίδραση στην ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος, τόσο στον τομέα της οικονομικής δράσης, όσο και στον τομέα της αγωνιστικής διεκδίκησης των επαγγελματικών ζητημάτων της αγροτιάς.

5.6 Η στάση του Κράτους μετά την ανάπτυξη του αγροτικού συνεταιριστικού κινήματος¹⁶-Απαρχή αλλοίωσης των συνεταιρισμών.

Η εξέλιξη αυτή του συνεταιριστικού κινήματος ανησύχησε την μεγαλοαστική τάξη και τους κερδοσκόπους. Η οικονομική δράση των συνεταιρισμών που όλο και μεγάλωνε, ιδιαίτερα στον προμηθευτικό και στον παραγωγικό τομέα, εμπόδιζε την κερδοσκοπική εκμετάλλευση της αγροτιάς από το εμπορικό κεφάλαιο. Ακόμη η ανάπτυξη της πάλης του συνεταιριστικού κινήματος για την επαγγελματική διεκδίκηση των αιτημάτων των αγροτών, ανησύχησε σοβαρά το κράτος.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες κάνουν τα πάντα για μην αναπτυχθεί το συνεταιριστικό κίνημα. Προσπαθούν με όλα τα μέσα να ανακόψουν την προοδευτική εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος και να περιορίσουν τη δράση του, οικονομική και επαγγελματική, και να κρατήσουν τους συνεταιρισμούς σαν όργανα εξυπηρέτησης των συμφερόντων της μεγάλης αστικής τάξης. Έτσι το κράτος από το 1930 και μετά άρχισε να παίρνει μια σειρά μέτρα και να ψηφίζει αντιδραστικούς – αντισυνεταιριστικούς νόμους.

Στα 1929 ίδρυσε την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδας στην οποία ανατέθηκε και η άσκηση της εποπτείας και του ελέγχου των συνεταιρισμών. Με τον τρόπο αυτό το κράτος θέλησε να ασκήσει την αγροτική του πολιτική και να καθοδηγήσει άμεσα το συνεταιριστικό κίνημα.

Στα 1930 ψηφίστηκε ο Νόμος 4640, με τον οποίο επιβάλλονται μια σειρά περιορισμοί στη δημοκρατική λειτουργία των συνεταιρισμών. Με τον Νόμο αυτό απαγορεύονται να γίνουν διοικητικά πρόσωπα,

¹⁶ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 69-75.

πρόσωπα που παίρνουν μέρος στο πολιτικό τομέα ή έστω έχουν θέσει κάποια υποψηφιότητα. Επιπλέον διαλύθηκαν οι συνεταιρισμοί που μετείχαν σε συνέδρια μη καθαρά συνεταιριστικά.

Η τροποποίηση κατά το 1930 του Νόμου 602 αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη από τις νομοθετικές εκδηλώσεις που ακολούθησαν κατά καιρούς από τις οποίες άλλες ήταν και άλλες θεωρήθηκαν επεμβατικές στη δραστηριότητα των Συνεταιριστικών Οργανώσεων, ανάλογα με την οπτική γωνία των διαφόρων παραγόντων.

Έπειτα τον 1931 ψηφίστηκε ο Νόμος 5289, με τον οποίο επιβάλλονται μια σειρά περιορισμοί στην οικονομική δράση των συνεταιρισμών και χτυπιούνται ανελέητα η ελεύθερη λειτουργία και δράση των συνεταιρισμών. Με τον Νόμο αυτό ένας συνεταιρισμός δεν μπορούσε να έχει ελεύθερα παραγωγικές εργασίες. Πρώτα έπρεπε να γίνονται δηλώσεις και μετά να γινόταν οι εργασίες μόνο για το ποσό των προμηθειών που είχε δηλωθεί.

Επιπλέον με τον Νόμο αυτό, οι συνεταιρισμοί υποχρεούνταν να δημοσιεύουν μηνιαίες λογιστικές καταστάσεις και να καταθέτουν το μισό των καταθέσεων τους σε δημόσια χρεόγραφα στην Εθνική Τράπεζα, υποχρεωτικά. Όποιες διοικήσεις δεν το ακολουθούσαν αυτό, τιμωρούνταν με ποινή φυλάκισης μέχρι και ένα χρόνο.

Ο κάθε συνεταιρισμός δεν μπορούσε να έχει μεγαλύτερη περιφέρεια από ένα δήμο ή δυο γειτονικές κοινότητες και η δράση του έπρεπε να κινείται μέσα σ' αυτή τη περιφέρεια.

Το νομοσχέδιο αυτό απηχούσε τις κυβερνητικές απόψεις της ισχυρής και με συντηρητική απόκλιση κυβερνήσεως Βενιζέλου. Αυτές οι απόψεις ήταν ένα μείγμα από προσπάθειες τακτοποίησης διαφόρων ασθενικών όψεων και εφαρμογών της μέχρι τότε συνεταιριστικής κινήσεως. Επίσης από διάθεση κρατικής παρεμβάσεως στους συνεταιρισμούς και αποδοχή κακοηθειών και αντιδραστικού θορύβου

που ξεσήκωναν εκμεταλλευτικοί κύκλοι στην ύπαιθρο εναντίον των συνεταιρισμών. Οι συνεταιρισμοί άρχισαν να αποκτάνε υπολογίσιμη οντότητα τόσο στον οικονομικό τομέα, όσο και στη προβολή των προβλημάτων και αιτημάτων του αγροτικού κόσμου.

Σ' αυτό το νομοσχέδιο αντιτάχτηκε η τότε συνεταιριστική κίνηση, αν και ανοργάνωτη ακόμα. Η ισχυρή κοινοβουλευτική δύναμη πού είχε τότε η Κυβέρνηση, δεν επέτρεψε να ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν τα συνεταιριστικά επιχειρήματα.

Με το άρθρο 5 καθιερώνεται διάταξη σύμφωνα με την οποία δεν μπορούσαν να γίνουν μέλη σ' ένα συνεταιρισμό, άτομα που δεν έχουν συμπληρώσει μια καθορισμένη ηλικία με αποτέλεσμα τα νεαρά άτομα να μένουν έξω από τους συνεταιρισμούς. Με το άρθρο 7 η διαγραφή ενός μέλους από τον συνεταιρισμό δεν γίνεται με απόφαση της γενικής συνέλευσης αλλά με απόφαση του διοικητικού και του εποπτικού συμβουλίου. Με το άρθρο 10 αποκλείονται από τον συνεταιρισμό οι κομμουνιστές και άλλοι προοδευτικοί συνεταιριστές γιατί έχουν καταδικαστεί για την παράβαση του ιδιώνομου «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος κ.λ.π.». Με το άρθρο 15 στις γενικές συνελεύσεις και στις συνεδριάσεις των διοικητικών και των εποπτικών συμβουλίων συμμετέχουν και οι επόπτες της ΑΤΕ, με δικαίωμα έκφρασης της γνώμης τους, που στην ουσία σημαίνει την πλήρη καθοδήγηση και κηδεμονία της ΑΤΕ στους συνεταιρισμούς. Σε συνδυασμό με αυτό, με το άρθρο 23 στους επόπτες και στους επιθεωρητές της ΑΤΕ χορηγούνται καθήκοντα ανακριτού και δημόσιου κατηγορού. Αυτοί αυτεπάγγελα μπορούσαν να μηνύσουν, να ανακρίνουν και να παραπέμπουν σε δίκες τις διοικήσεις των συνεταιρισμών.

Με τα μέτρα αυτά το αποτέλεσμα ήταν να αρχίζει να περιορίζεται η δράση των συνεταιρισμών, να δυναμώνει το στοιχείο των

πλουσιοχωρικών στους συνεταιρισμούς και να λιγοστεύουν όλο και πιο πολύ τα οφέλη από τους συνεταιρισμούς των μικρών και μεσαίων αγροτών.

Οι αντισυνεταιριστικοί αυτοί νόμοι, που είχαν ψηφιστεί τότε από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, καταδικάστηκαν από το σύνολο σχεδόν των συνεταιριστικών κύκλων και μιας σειράς καθηγητών και άλλων κοινωνικών παραγόντων, οι οποίοι αξίωσαν την κατάργησή τους. Ακόμη και μέσα στη Βουλή και στη Γερουσία τότε καταπολεμήθηκαν οι νόμοι αυτοί σαν ανελεύθεροι και αντισυνεταιριστικοί. Η κοινοβουλευτική Επιτροπή Γεωργίας της Γερουσίας, ζήτησε την απόρριψη του Νόμου 5289.

Όμως δεν μπόρεσαν να καταργηθούν αυτοί οι νόμοι γιατί οι προοδευτικές δυνάμεις στην Ελλάδα τότε, παρουσίαζαν αδυναμίες. Έτσι από το 1930 και ύστερα, αυτός ο αντισυνεταιρισμός μεγάλωνε, για να φτάσει στο αποκορύφωμά του τη περίοδο της φασιστικής Δικτατορίας του Μεταξά (1937-1941).

Κατά το 1934 γίνεται το τελευταίο και με επιτυχία ουσιαστικό βήμα για την ίδρυση της Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Συνεταιρισμών. Υπογράφεται σταδιακά από τις Ενώσεις το καταστατικό της Συνομοσπονδίας. Το Νοέμβριο του 1934 υποβάλλεται προς έγκριση στο Υπουργείο της Γεωργίας. Μέχρι τότε είχαν υπογράψει και προσχωρήσει στο καταστατικό 34 Ενώσεις με 1300 Συνεταιρισμούς. Η έγκριση έγινε όμως τελικά στις 12 Φεβρουαρίου το 1935.

Η φασιστική Δικτατορία κατάργησε και τυπικά κάθε δικαίωμα συνεταιριστικής αυτοδιοίκησης και ελευθερίας. Παύονται οι παλιές διοικήσεις των συνεταιρισμών και διορίζονται ανεξέλεγκτα άλλες από τον Μεταξά και τον συνεργάτη του Αλιβιζάτο. Η κρατική παρέμβαση έγινε αρχή στους συνεταιρισμούς και η εξάρτησή τους από το κράτος απόλυτη. Οι συνεταιριστικές οργανώσεις είχαν γίνει πια

προπαγανδιστικά megάφωνα και εκτελεστικά όργανα της πολιτικής της Δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου.

Το 1938 με τον Νόμο «Περί κεντρικής οργανώσεως των γεωργικών συνεταιρισμών Ελλάδος», το συνεταιριστικό κίνημα μπήκε κάτω από τον άμεσο έλεγχο και την καθοδήγηση του κράτους. Η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών, μετονομάστηκε σε «Εθνική Συνομοσπονδία Συνεταιρισμών Ελλάδος – ΕΣΣΕ» και μετατράπηκε σε κύριο εκτελεστικό όργανο εφαρμογής της αντιαγροτικής φασιστικής πολιτικής.

Στη φασιστική αυτή Δικτατορία του Μεταξά περιορίστηκε ακόμα περισσότερο η οικονομική δράση των συνεταιρισμών και μεταβλήθηκαν σε όργανα των εκμεταλλευτών της πόλης και του χωριού. Οι διοικήσεις των συνεταιρισμών πέρασαν στα χέρια των πλουσιοχωρικών, των καταχραστών και των διεφθαρμένων στοιχείων. Επίσης τα συνεταιριστικά κεφάλαια κατασπαταλήθηκαν από αυτούς. Κάθε ελεύθερη συνεταιριστική κίνηση είχε νεκρωθεί.

Οι συνεταιριστικές οργανώσεις δεν ήταν καλά οργανωμένες για να αντισταθούν στη Δικτατορία αυτή, λόγω των αντισυνεταιριστικών νόμων και τα άλλα μέτρα της περιόδου 1930-1932.

Κατά το 1931 έγινε η ευρύτερη καθιέρωση του θεσμού των αναγκαστικών συνεταιρισμών για την επίλυση προβλημάτων διαχείρισης και διάθεσης διαφόρων γεωργικών προϊόντων που τότε περνούσαν κρίση και ήταν αντικείμενο ιδιαίτερης εκμετάλλευσης. Αυτόν τον θεσμό υποστήριξε και η ορθόδοξη συνεταιριστική ηγεσία σε αντίθεση με εισηγήσεις άλλων αγροτικών πλευρών.

6. Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

6.1 Η Κατοχή της Ελλάδας από τους Ιταλούς, τους Βουλγάρους και τους χιτλερικούς φασίστες και οι συνέπειες της στην αγροτική Οικονομία.

Στις 28/10/1940 κηρύχθηκε στην Ελλάδα ο πόλεμος από τη φασιστική Ιταλία και στη συνέχεια είχαμε την κατάληψη της Ελλάδας από τους Ιταλογερμανούς φασίστες.

Στην περίοδο της γερμανοϊταλικής και βουλγαρικής Κατοχής ολόκληρη η εθνική Οικονομία της πατρίδας μας καταστράφηκε. Η βιομηχανία καθώς και οι μεταφορές υπέστησαν μεγάλες καταστροφές.

Ιδιαίτερα καταστρεπτικές ήταν οι συνέπειες της Κατοχής για την αγροτική Οικονομία. Οι κατακτητές άρπαζαν ότι έβρισκαν μπροστά τους και κατέστρεφαν ότι απέμενε.

Οι καταστροφές στην κτηνοτροφία υπολογίζονται πάνω από 320.000 μεγάλα ζώα και πάνω από 3 εκατομμύρια μικρά ζώα. Τα γεωργικά μηχανήματα, οι εγκαταστάσεις και τα εργαλεία στο μεγαλύτερο μέρος τους καταστράφηκαν. Πάνω από 140.000 αγροτικά σπίτια καταστράφηκαν. Πάνω από 11/2 εκατομμύρια τόνοι γεωργικών προϊόντων καταστράφηκαν¹⁷.

Οι εργάτες άρχισαν να εγκαταλείπουν τα χωριά τους και τα χωράφια τους, λόγω της καταδίωξης που τους ασκούσαν οι χιτλεροφασίστες κατακτητές και τα όργανά τους. Ούτως ή άλλως οι

¹⁷ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 74.

αγρότες δεν είχαν τον κατάλληλο εξοπλισμό για να καλλιεργήσουν ελπιδοφόρα τα χωράφια τους.

Η παραγωγή των γεωργικών προϊόντων είχε μειωθεί σε 50% προ του πολέμου. Όσα αγροτικά προϊόντα δεν αρπάζονταν από τους φασίστες, τα πουλούσαν οι αγρότες σε κερδοσκόπους εκμεταλλευτές και μαυραγορίτες, σε εξευτελιστικές τιμές για να μπορέσουν να ζήσουν.

Το Υπουργείο Γεωργίας και η Αγροτική Τράπεζα υπολογίζουν σε 300.000 τα αγροτικά νοικοκυριά που καταστράφηκαν στην περίοδο 28-10-1940 μέχρι την επίσημη λήξη τους πολέμου στις 26-8-1945.

Ένα πολύ μεγάλο μέρος από αυτές τις καταστροφές αναλογεί στους συνεταιρισμούς. Οι κατακτητές της κατοχής λεηλάτησαν τις περιουσίες των συνεταιρισμών και κατέστρεψαν πολλές εγκαταστάσεις συνεταιρισμών. Ο εξευτελισμός του νομίσματος εξανέμισε όσα συνεταιριστικά κεφάλαια είχαν απομείνει. Έτσι σ' αυτή τη περίοδο σταμάτησε η δράση των συνεταιρισμών.

6.2 Στην περίοδο της Κατοχής υπήρξε ελεύθερη δράση και πρόοδος του συνεταιριστικού κινήματος.

Μαζί με την ανάπτυξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Ελλάδας, οι συνεταιριστικές οργανώσεις αρχίζουν να αντιστέκονται σε κάθε προσπάθεια των κατακτητών να τις χρησιμοποιήσουν σαν όργανα εξυπηρέτησης της Κατοχής.

Από τις αρχές του 1942 άρχισαν οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες που αναπτύχθηκαν σ' όλες τις περιοχές της πατρίδας και στην αντίσταση και στην πάλη των ίδιων των συνεταιριστικών οργανώσεων. Έτσι με αυτές τις συνθήκες οι συνεταιρισμοί άρχισαν να λειτουργούν προς όφελος της εξυπηρέτησης των μελών τους και ολόκληρου του λαού.

Για πρώτη φορά δημιουργήθηκαν συνθήκες ελεύθερης – δημοκρατικής λειτουργίας και δράσης των συνεταιρισμών σαν πραγματικών οργάνων εξυπηρέτησης των συμφερόντων της αγροτιάς και όλου του λαού. Αυτό παρατηρήθηκε στις απελευθερωμένες από τον Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, περιοχές.

Η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης ψήφισε Νόμο για τους συνεταιρισμούς με τον οποίο κατοχυρώνονταν οι συνεταιριστικές ελευθερίες. Έτσι οι συνεταιρισμοί αναδείκνυαν με ελεύθερες γενικές συνελεύσεις, διοικήσεις της εμπιστοσύνης των μελών τους.

Στις κατεχόμενες από τον κατακτητή περιοχές, όπου τώρα πια ο κρατικός μηχανισμός είχε αδυνατίσει και ο κρατικός και τραπεζιτικός έλεγχος και παρεμβατισμός είχε χαθεί, οι συνεταιρισμοί βρίσκουν μια σειρά μεθόδους ελεύθερης – δημοκρατικής λειτουργίας και δράσης για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του λαού.

Στην περίοδο της Κατοχής το συνεταιριστικό κίνημα πήρε μαζικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να ιδρύονται νέοι συνεταιρισμοί και να εγγράφονται καινούργια μέλη από τα φτωχομεσαία στρώματα της αγροτιάς. Έτσι μεγάλωνε ο ρόλος της εργαζόμενης αγροτιάς στον συνεταιρισμό και κυριαρχούσε πλέον σ' αυτόν.

Το συνεταιριστικό κίνημα βρίσκει τον προσανατολισμό του και αποκτά την ενότητα του. Σε ορισμένα χωριά που είχαν ιδρυθεί πάνω από ένας συνεταιρισμός με τη διασπαστική πολιτική του κράτους και της ΑΤΕ, τώρα ενώθηκαν όλοι μαζί σε έναν ενιαίο ισχυρό συνεταιρισμό, με ικανότητα να ανταποκριθεί στον προορισμό του.

Η τεταρτοαυγουστιανή «Εθνική Συνομοσπονδία Γεωργικών Συνεταιρισμών της Ελλάδος – ΕΣΣΕ» διαλύθηκε, ανασυγκροτήθηκε και ανασυστήθηκε ως η «Πανελλήνιος Συνομοσπονδία Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών» και η διοίκηση της πέρασε στα χέρια των προοδευτικών

αγροτών. Επίσης η Κεντρική Συνεταιριστική Οργάνωση αναδιοργανώθηκε.

Στα τέλη του 1943 υπήρχαν 5328 ενεργοί συνεταιρισμοί και 101 περιφερειακές Ενώσεις Συνεταιρισμών από τις οποίες οι 88 ήταν πιστωτικές και οι 13 παραγωγικές. Στα τέλη του 1944 αυξήθηκαν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί στους 6621 και στα τέλη του 1945 στους 7017¹⁸.

Με αυτήν την εξέλιξη του το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα βοήθησε πάρα πολύ στην αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος που απειλούσε με αφανισμό τον Ελληνικό λαό και στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των αγροτών.

Ακόμη οι συνεταιρισμοί πήραν σημαντική θέση ενάντια στην συγκέντρωση των αγροτικών προϊόντων που είχαν επιβάλλει οι κατακτητές. Σημαντική ήταν και η πάλη τους ενάντια στη φορολογία της Δεκάτης και στο παρακράτημα, με αποτέλεσμα να ματαιωθούν. Επίσης μεγάλη ήταν και η βοήθεια τους στη μάχη που έδωσε ο ΕΛΑΣ για την σωτηρία της αγροτικής σοδειάς.

Οι συνεταιρισμοί είναι αυτοί που οργάνωναν τις ανταλλαγές των αγροτικών προϊόντων μεταξύ τους, καθώς και με βιομηχανικά προϊόντα και βοήθησαν τον πεινασμένο πληθυσμό στις πόλεις. Με τη πάλη τους απέσπασαν από τις Αρχές βιομηχανικά προϊόντα και άλλα εφόδια για την αγροτιά.

Παράδειγμα τέτοιου συνεταιρισμού είναι η δράση της Ένωσης Συνεταιρισμών Λαρίσης – Τυρνάβου – Αγιάς η οποία μπόρεσε και έστειλε ποσότητα δημητριακών σε περιοχές που δεν υπήρχε ψωμί και να πάρει από εκεί λάδι, σαπούνι κ.λ.π. Η ίδια ένωση έσωσε καπνά από την αρπαγή των κατακτητών. Επίσης αξιόλογη ήταν και η δράση της Ένωσης

¹⁸ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 3^{ος}», εκδ. 1991, Υποκεφ. Γ.

Συνεταιρισμών Κατερίνης που στο διάστημα της Κατοχής 1942-1944 αντάλλαξε 658.601 οκάδες σταριού και καλαμποκιού με αντίστοιχες ποσότητες λαδιού κ. λ. π.

Και οι συνεταιρισμοί πρώτου βαθμού παρουσίασαν αξιόλογη δράση στην περίοδο της Κατοχής. Τόσο προμηθευτική όσο και γενικότερα παραγωγική. Επίσης και στον τομέα της πάλης ενάντια στις φορολογίες.

Σε περιοχές όπου υπήρχαν συνεταιρισμοί παρουσιάστηκε αρκετή ανταλλακτική δράση ιδιαίτερα στα πλαίσια της ίδιας περιφέρειας και περιοχής. Αλλά και σε περιοχές που δεν υπήρχαν συνεταιρισμοί, δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο μέσω των οποίων συγκέντρωναν τα προϊόντα τους και τα αντάλλαζαν με συνεταιρισμούς άλλων περιοχών.

Σε πολλά χωριά της περιοχής της Πελοποννήσου, κατά την περίοδο της Κατοχής, εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν αγροτικές συντροφίες με βάση τη συνένωση ενός αριθμού αγροτικών οικογενειών, που είτε συνδέονταν με συγγένεια είτε με φιλία. Αυτές οι συντροφίες είχαν σκοπό την αμοιβαία βοήθεια σε εργασία και μέσα καλλιέργειας για την καλλιέργεια των χωραφιών τους.

Οι συντροφίες αυτές που σε ορισμένες περιοχές είχαν μια παλιά παράδοση, στην περίοδο της κατοχής αποτέλεσαν σημαντική βοήθεια για τους αγρότες ώστε να ξεπεράσουν πολλές από τις δυσκολίες της Κατοχής για την καλλιέργεια των χωραφιών τους και την προστασία των προϊόντων τους από τους κατακτητές. Οι συντροφίες αυτές δεν ήταν βέβαια ολοκληρωμένοι συνεταιρισμοί, ήταν όμως μια απλή μορφή συνεργατικής ένωσης, που εκπληρούσε όμως τους σκοπούς του συνεταιρισμού.

Στην περίοδο 1942-1943 ορισμένοι συνεταιρισμοί τοποθετημένοι γύρω από την λίμνη Λεσίνι, μαζί με τους εργάτες του κτήματος της εταιρείας Λεσίνι μετά από μεγάλη πάλη μπόρεσαν και απέσπασαν ένα

κομμάτι του κτήματος της εταιρείας για να το καλλιεργήσουν για λογαριασμό τους.

Το 1944 η ΠΕΕΑ με απόφαση της απαλλοτρίωσε το κτήμα αυτό της εταιρείας Λεσίνοι και το παραχώρησε στους 16 συνεταιρισμούς που υπήρχαν στη περιοχή αυτή.

Οι συνεταιρισμοί αυτοί που ήταν από τους πρώτους παραγωγικούς συνεταιρισμούς κοινής καλλιέργειας, πρόσφεραν πολλά και στα μέλη τους, σ' ολόκληρη τη περιφέρεια αλλά και στον απελευθερωτικό αγώνα. Ενίσχυσαν με σημαντικές ποσότητες προϊόντων τον ΕΛΑΣ και τις άλλες εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις. Στην ίδια περίοδο οι συνεταιρισμοί αυτοί έκαναν ανταλλαγές προϊόντων με τα νησιά Ιθάκη και Κεφαλλονιά. Βοήθησαν επίσης τα φτωχά μέλη και άλλους άπορους αγρότες. Στην πρώτη περίοδο της κατοχής πάλεψαν ενάντια στη φορολογία της Δεκάτης και στο παρακράτημα. Επίσης κυνήγησαν μαζί με τις εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις τους φοροεισπράκτορες και υποχρέωσαν την εταιρεία Λεσίνοι να ενισχύσει το αντάρτικο. Οι ίδιοι συνεταιρισμοί αργότερα ανάγκασαν αυτή την εταιρεία να εγκαταλείψει το κτήμα¹⁹.

Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί συνέχισαν και μετά από την Απελευθέρωση τη δράση τους. Διεξήγαγαν ανταλλαγές σε μεγαλύτερη κλίμακα από το εσωτερικό της χώρας. Συγκέντρωναν και διέθεταν από κοινού την αγροτική παραγωγή και επιδόθηκαν σε εργασίες βιοτεχνικής επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων για λογαριασμό των παραγωγών. Έκαναν επίσης από κοινού προμήθειες. Οργάνωσαν συνεταιριστικά πρατήρια και συνεταιριστικά βιοτεχνικά εργαστήρια.

¹⁹ Βλ. Κ. Χαραλάμπους : «Ελληνικό Συνεταιριστικό Κίνημα» εκδ. 1993, σελ. 117.

Μεγάλη ανάπτυξη παρουσίασε το συνεταιριστικό κίνημα στην περίοδο της Κατοχής και στις πόλεις και πρόσφερε πολλές υπηρεσίες στον επισιτισμό του λαού.

Οι παλιοί οργανισμοί αναδιοργανώθηκαν και πολλοί καινούργιοι ιδρύθηκαν! Σε πολλές πόλεις δημιουργήθηκαν συντονιστικές επιτροπές από τους καταναλωτικούς και προμηθευτικούς συνεταιρισμούς, για να βοηθήσουν στο πρόβλημα του επισιτισμού του λαού.

6.3 Ποια υπήρξε η βοήθεια των συνεταιρισμών στον Εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του Ελληνικού λαού.

Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί πρόσφεραν μεγάλες ποσότητες τροφίμων και ειδών υπόδησης και ενδυμασίας στις ανταρτικές δυνάμεις. Εκατοντάδες συνεταιρισμοί ενίσχυσαν σε τρόφιμα και άλλα είδη τον ΕΛΑΣ και τις εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις. Αυτοί οι συνεταιρισμοί που η δράση τους στις κατεχόμενες περιοχές ήταν κάτω από το αόρατο καθεστώς των διώξεων και εκτελεστών, βρήκανε τρόπους να δρουν και μπροστά στα μάτια των συντελεστών. Το καλοκαίρι του 1942 ο συνεταιρισμός της Καρδίτσας ενίσχυσε το αντάρτικο με 34.000 περίπου οκάδες σιτάρι. Ακόμη το καλοκαίρι του 1943 ο συνεταιρισμός Λάρισας – Πλατυκάμπου φυγάδευσε στο βουνό για την ενίσχυση του ΕΛΑΣ 20.000 οκάδες σιτάρι κάτω από τα μάτια των Γερμανών²⁰.

Οι συνεταιρισμοί βοήθησαν και με έμπυχο υλικό επίσης. Χιλιάδες συνεταιριστές πήραν μέρος στον αγώνα και πλαισίωσαν από τους πρώτους τα αντάρτικα τμήματα και τις εθνικοαπελευθερωτικές

²⁰ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 83.

7. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1900-1945

7.1 Η Αγροτική Οικονομία.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η οικονομία της χώρας παραμένει καθυστερημένη και αγροτική και η απόστασή της από την ταχύτητα και συνεχόμενα, εξελισσόμενη βιομηχανική Ευρώπη, μεγαλώνει συνεχώς. Στον 20ο αιώνα όμως όλα αλλάζουν. Εγκαινιάζεται μια καινούργια εποχή.

Οι εξελίξεις γίνονται με ταχύτατο ρυθμό και όσες αλλαγές δεν έγιναν τον 19ο αιώνα πραγματοποιούνται στον 20ο αιώνα.

Ο πληθυσμός της χώρας καθώς και η έκταση υπερδιπλασιάστηκαν μετά από τους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την Μικρασιατική καταστροφή. Επίσης αυτά τα γεγονότα είχαν μεγάλη αντανάκλαση στην Ελληνική οικονομία και έβαλαν σε γρήγορους ρυθμούς την κοινωνική και πολιτική εξέλιξη.

7.2 Ποιες οι εξελίξεις στον αγροτικό τομέα.

Όταν το 1911 μεταβλήθηκε το Σύνταγμα, άνοιξε ο δρόμος για τη λύση τους αγροτικού ζητήματος. Με 5 διατάγματα της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1917 και με άλλους νόμους το 1932, απαλλοτριώθηκαν αναγκαστικά και μοιράστηκαν στους ακτήμονες ή τους μικρογεωργούς και τους πρόσφυγες τα κτήματα που άνηκαν στο κράτος, στους μεγαλοκτηματίες, στα μοναστήρια και στις εκκλησιαστικές οργανώσεις.

Γίνεται φανερό ότι η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 εξάλειψε σχεδόν ολοκληρωτικά τη μεγάλη ιδιοκτησία του 1929. Αυτή η μεταρρύθμιση είχε σαν άμεση συνέπεια της, την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Ακόμα μέσα στην δεκαετία 1928 -- 1938 η συνολική αγροτική παραγωγή υπερδιπλασιάστηκε ανεξάρτητα από την μεταβολή που είχε το συνολικό προϊόν.

Η αύξηση, όμως της παραγωγής, δεν συμβάδισε με την επέκταση του καλλιεργούμενου εδάφους, πράγμα που υποδηλώνει ότι η αγροτική μεταρρύθμιση δεν συνοδεύτηκε από εντατικοποίηση της γεωργίας.

Επίσης με τη μεταρρύθμιση του 1917 είχαμε εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Παράλληλα με τη καλλιέργεια των δημητριακών, καλλιεργούνται και ο καπνός και το βαμβάκι. Ιδιαίτερα ο καπνός αποκτά ηγετική θέση στην παραγωγή και την πρώτη θέση στις εξαγωγές. Σημαντική επίσης εκείνη την περίοδο είναι και η αύξηση της παραγωγής βάμβακος.

Συνοψίζοντας την κατάσταση της Ελληνικής γεωργίας στην περίοδο 1900-1945, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι με την αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 εξαλείφθηκαν από τον χώρο της αγροτικής παραγωγής οι φεουδαρχικές συνθήκες. Η μικρή ιδιοκτησία και εκμετάλλευση μεγάλωσε και επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα χωρίς όμως να συνοδεύεται από εντατικοποίηση της παραγωγής, κυρίως λόγω των αδυναμιών και ελλείψεων του κράτους στον τομέα της γεωργικής πολιτικής. Έτσι η γεωργική παραγωγή εν μέρει εμπορευματοποιήθηκε και διείσδυσαν στην ύπαιθρο οι καπιταλιστικές συνθήκες²¹.

Η αγροτική αυτή μεταρρύθμιση αποτέλεσε ένα βήμα μπροστά, αλλά δεν έλυσε τα προβλήματα του αγροτικού πληθυσμού γιατί δεν συνοδεύτηκε από σωστές επενδύσεις υποδομής και συσσώρευση κεφαλαίου στην ίδια τη γεωργία.

²¹ Βλ. Β. Πατρώνης : «Σημειώσεις μαθήματος Ελληνική Οικονομία» εκδ. 1995, σελ. 15.

7.3 Η βιομηχανική ανάπτυξη.

Ανάμεσα στους πρόσφυγες πού έφτασαν στην Ελλάδα το 1922 υπήρχαν και πολλοί έμποροι και επιχειρηματίες. Αυτοί οι άνθρωποι με την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, έδωσαν νέα ώθηση στο εμπόριο και τη βιομηχανία. Εξάλλου αυτή η άφιξη των προσφύγων, συντέλεσε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας για δύο άλλους λόγους. Ο πρώτος ήταν η αιφνίδια διεύρυνση της αγοράς, ενώ ο δεύτερος η μαζική προσφορά φθηνής εργασίας.

Καθ' όλη τη περίοδο 1923-1938 η Ελληνική Βιομηχανία παρουσίασε εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης. Με μια εξαίρεση το διάστημα 1931-1932, η ελληνική βιομηχανία δεν έπαψε να αυξάνεται και να αναπτύσσεται. Αυτό σημειώνεται στην Ελλάδα την εποχή που στις δυτικές οικονομίες παρατηρείται ύφεση σε ότι αφορά την βιομηχανική ανάπτυξη.

Η βιομηχανία που δημιουργήθηκε σ' αυτό το διάστημα ήταν ελαφριά βιομηχανία, μιας και μετά το διάστημα του μεσοπολέμου, συνέχισαν να έχουν μικρό μέγεθος.

Επίσης οι εξελίξεις στον τραπεζιτικό χώρο εκείνη την περίοδο ήταν ενδιαφέρουσες. Μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι τράπεζες δεν ήταν ανεπτυγμένες, με εξαίρεση την Εθνική Τράπεζα που είχε ένα εκτεταμένο δίκτυο παραρτημάτων σε πολλές περιοχές. Την εποχή όμως αυτή ιδρύονται εξειδικευμένα τραπεζιτικά ιδρύματα που αναλαμβάνουν ορισμένες από τις λειτουργίες που είχε η Εθνική Τράπεζα.

Έτσι το 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος και ανέλαβε την έκδοση και τον έλεγχο τους συναλλάγματος. Το 1927 ιδρύθηκε ακόμη η Εθνική Κτηματική Τράπεζα και το 1929 η Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος που ήταν υπεύθυνη για την διαχείριση των αγροτικών δανείων. Έτσι η βιομηχανία βρέθηκε σε απόλυτη εξάρτηση από τις Τράπεζες.

Την ίδια εποχή βλέπουμε την μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε η εμπορική ναυτιλία της χώρας. Ο πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα πολλές καταστροφές στη ναυτιλία, αλλά μετά το 1922 οι Έλληνες κατάφεραν να εκμεταλλευτούν τα πολεμικά γεγονότα και να αυξήσουν τις δραστηριότητες τους.

Επιπλέον αυτή τη περίοδο το ξένο κεφάλαιο διείσδυσε με διάφορες μορφές για επενδύσεις την Ελλάδα. Μέχρι το 1922 όλα τα κρατικά δάνεια χρησιμοποιήθηκαν για μη παραγωγικούς σκοπούς όπως για τις προετοιμασίες διεξαγωγής πολέμου. Τα δάνεια της περιόδου 1923-1930 χαρακτηρίστηκαν ως «λίαν δυσμενή» και χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για την επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου, για εγγειοβελτιωτικά έργα, καθώς και για το οδικό δίκτυο της χώρας.

Ακόμη το εξωτερικό εμπόριο της χώρας γνωρίζει ανάπτυξη την ίδια περίοδο. Η Μ. Βρετανία είναι μία από τις σημαντικότερες χώρες για το εξωτερικό εμπόριο της χώρας μας, ενώ τις παραμονές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, βρίσκονται σε παρακμή οι εμπορικές μας σχέσεις με τη Ρωσία, τη Γαλλία και την Ιταλία.

Την ίδια εποχή ο πληθυσμός αυξάνεται σημαντικά. Έτσι έχουμε αύξηση των εργατικών χεριών ενώ ταυτόχρονα διευρύνεται η εσωτερική αγορά. Αυτή η αύξηση παρατηρείται κυρίως στις αστικές περιοχές. Ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται συνεχώς, ενώ ο αγροτικός παραμένει στάσιμος. Παρ' όλα αυτά ο αγροτικός πληθυσμός εξακολουθεί να αποτελεί την πλειοψηφία του πληθυσμού. Τα αστικά κέντρα όμως αρχίζουν να αναπτύσσονται με ταχύτατους ρυθμούς²².

Συνοψίζοντας τις εξελίξεις αυτής της περιόδου καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στη διάρκεια του μεσοπολέμου, η Ελλάδα μεταβλήθηκε από μια αγροτο-εμπορευματική χώρα σε μια χώρα όπου η βιομηχανία

²² Βλ. ίδιες σημειώσεις, σελ. 19.

άρχιζε να παίζει ένα σημαντικό ρόλο τόσο οικονομικό όσο και κοινωνικό.

8. ΤΟ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

8.1 Επέμβαση Άγγλων και Αμερικανών.

Στην περίοδο της κατοχής το συνεταιριστικό κίνημα της Ελλάδος αναδεικνύεται σε έναν ισχυρό παράγοντα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου. Μεγάλη ήταν η βοήθεια που προσέφεραν οι συνεταιρισμοί σε έμπυχο υλικό με τις προμηθευτικές, ανταλλακτικές, παραγωγικές και άλλες εργασίες τους.

Ο ελληνικός λαός με την καθολική του συμμετοχή στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα τα έδωσε όλα για την απελευθέρωση της χώρας. Δεν λογάριασε ούτε υλικές, ούτε ανθρώπινες θυσίες. Η ανοικτή όμως επέμβαση των Άγγλων το Δεκέμβριο του 1944 ματαίωσε τις ελπίδες του ελληνικού λαού καταργώντας την εθνική ανεξαρτησία της χώρας. Ένας από τους πρώτους στόχους των Άγγλων επεμβατιστών και των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα που είχε ακολουθήσει ένα προοδευτικό δρόμο εξέλιξης. Το συνεταιριστικό κίνημα λοιπόν τέθηκε υπό άγριο διωγμό. Τα γραφεία των Ενώσεων και των Πρωτοβάθμιων συνεταιρισμών γίνονταν στόχος επιδρομών και λεηλασιών. Ένοπλοι μπράβοι κατέστρεφαν και ρήμαζαν συνεταιριστικά πρατήρια, βιοτεχνικά συνεργεία, αποθέματα²³ κ.λ.π.

Ταυτόχρονα ψηφίσθηκε ο Α.Ν. 389 «Περί προσωρινής διοικήσεως των γεωργικών συνεταιριστικών οργανώσεων» στις 5 Ιουνίου του 1945. Ο παραιτηθείς τότε υπουργός Γεωργίας Χρ. Ευελπίδης σε δηλώσεις του χαρακτήρισε «επιβλαβή» τον Α.Ν. 389. Σύμφωνα με το νόμο αυτό δεκάδες χιλιάδες μέλη των συνεταιρισμών διαγράφηκαν για τα

²³ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 84.

δημοκρατικά τους φρονήματα, διασπάσθηκαν οι ενοποιημένοι συνεταιρισμοί και διαλύθηκαν οι τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις. Έτσι η δημοκρατική και προοδευτική πορεία του συνεταιριστικού κινήματος ανακόπηκε πάλι.

Στις αρχές του 1947 οι Άγγλοι αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν τη θέση τους στους Αμερικανούς εξαιτίας της χρεωκοπίας της πολιτικής τους και της οικονομικής κρίσης που περνούσαν. Έτσι λοιπόν στις 12 Μαρτίου 1947 η Ελλάδα πέρασε κάτω από την κυριαρχία των Αμερικανών. Οι Αμερικανοί για την εφαρμογή της πολιτικής τους προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν και τους συνεταιρισμούς. Οι συνεταιρισμοί από την πλευρά τους αντέδρασαν και αντιπάλαιψαν τα σχέδια τους. Προσπάθησαν να περιορίσουν τη δράση των αμερικανικών και ξένων μονοπωλίων και να επεκτείνουν την οικονομική τους δράση με μια σειρά από πιστωτικές, προμηθευτικές, παραγωγικές εργασίες.

Μεταπολεμικά το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα είχε μεγάλη ανάπτυξη. Παρά την αντισυνεταιριστική νομοθεσία, τις παρεμβάσεις του Κράτους και της ΑΤΕ στο έργο των συνεταιρισμών, οι συνεταιριστικές οργανώσεις ακολουθούν ανοδική πορεία. Το συνεταιριστικό κίνημα δυναμώνει προοδευτικά σε αριθμό συνεταιρισμών και μελών, σε συνεταιριστικά κεφάλαια, σε κύκλο εργασιών.

Ενδεικτικά αναφέρω ότι ο αριθμός των συνεταιρισμών (σε λειτουργία) στη μεταπολεμική περίοδο ως το 1965 αυξήθηκε κατά 2.774 σε σχέση με το 1939 δηλαδή ποσοστό 56%. Και ο αριθμός των μελών αυξήθηκε το ίδιο χρονικό διάστημα κατά 447.200 ενώ και ο αριθμός των μελών ανά συνεταιρισμό από 62 που ήταν το 1939 αυξήθηκε σε 98. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των παραγωγικών συνεταιρισμών μεταπολεμικά αυξάνεται ενώ το ποσοστό των πιστωτικών μειώνεται. Από 272 που ήταν οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί το 1936 αυξήθηκαν σε 2.241 το 1965. Ύστερα από το 1968 παρατηρείται μια μείωση του

αριθμού των συνεταιρισμών και των μελών τους εξαιτίας και της δικτατορίας. Στα τέλη του 1974 οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί ανέρχονται σε 5.045 με 468.036 μέλη ενώ οι παραγωγικοί σε 1.462 με 144.989 μέλη. Ο αριθμός των συνεταιρισμένων ατόμων υπολογίζεται σε 598.141 και ο μέσος όρος των μελών ανά συνεταιρισμό σε 94. Εφτά χρόνια αργότερα δηλαδή το 1981 παρατηρείται μια μείωση των πιστωτικών που φτάνουν τις 4.877 και μια ελαφρά αύξηση των παραγωγικών σε 1.509. Τα συνεταιρισμένα άτομα αγγίζουν τις 713.581²⁴.

8.2 Οικονομικές δραστηριότητες των συνεταιριστικών οργανώσεων.

Με την αύξηση της αριθμητικής δύναμης των συνεταιρισμών μεγαλώνει η οικονομική δράση τους και το μέγεθος των εργασιών²⁵ τους.

Σύμφωνα με κάποια στοιχεία του Οικονομικού Ταχυδρόμου 31-7-1969 ο τεχνικός εξοπλισμός των συνεταιριστικών οργανώσεων μεγαλώνει. Ειδικότερα από τα εργοστάσια συνθετικών ζωοτροφών το 28% ανήκει στις συνεταιριστικές οργανώσεις, από τα τυροκομεία το 23% είναι συνεταιριστικό, από τα συσκευαστήρια εσπεριδοειδών το 20%, από τα ελαιουργεία το 14%.

Επιπλέον οι συνεταιριστικές οργανώσεις παρουσιάζουν δράση και στην από κοινού συγκέντρωση και διάθεση των αγροτικών προϊόντων. Ενδεικτικά αναφέρω ότι το 1959 ο τομέας της από κοινού συγκέντρωσης και διάθεσης αγροτικών προϊόντων μέσω των συνεταιρισμών καλύπτει το 4% περίπου της συνολικής παραγωγής. Με την από κοινού συγκέντρωση

²⁴ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 5^{ος}», εκδ. 1999, σελ. 63,403,407.

²⁵ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 99.

και διάθεση στη κατανάλωση των αγροτικών προϊόντων οι συνεταιρισμοί δεν προσφέρουν οφέλη μόνο στα μέλη τους αλλά και στους καταναλωτές αφού πωλούν τα προϊόντα τους σε τιμές φθηνότερες σε σχέση με τις τιμές του εμπορίου.

Οι συνεταιριστικές οργανώσεις κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για την εξαγωγή των αγροτικών προϊόντων τους στο εξωτερικό. Παρά τα εμπόδια που συνάντησαν από την πλευρά του Κράτους και ΑΤΕ έκαναν μεγάλη πρόοδο στον τομέα αυτό. Οι απευθείας εξαγωγές αγροτικών προϊόντων στο εξωτερικό αφήνουν αρκετά οφέλη στις συνεταιριστικές οργανώσεις και ανακουφίζουν τους παραγωγούς. Το 1960 ο γεωργικός συνεταιρισμός πωλήσεως προϊόντων Καρύστου συγκέντρωσε 210 τόννους λεμονιών των μελών του τα οποία εξήγαγε στη Τσεχοσλοβακία προς 2,80 δραχμές το κιλό και στη Σοβιετική Ένωση προς 3,00 δραχμές το κιλό. Στην αρχή η τιμή των λεμονιών στο εμπόριο ήταν 2,30 δρχ. ενώ αργότερα με την έναρξη της συγκέντρωσης από το συνεταιρισμό, το εμπόριο αναγκάστηκε να προσφέρει τιμή 2,40-2,50 το κιλό.

Αρκετή δράση παρουσιάζουν οι συνεταιριστικές οργανώσεις στον προμηθευτικό τομέα για τον εφοδιασμό των μελών τους με γεωργικά είδη, σπόρους, εργαλεία αλλά και είδη κατανάλωσης όπως τρόφιμα, ρούχα, παπούτσια κ.λ.π. Υπολογίζεται ότι οι προμηθευτικές εργασίες τη δεκαετία του 60 υπερβαίνουν το 20% των αναγκών των αγροτών που ανήκουν σε κάποιο συνεταιρισμό. Ωρισμένες μάλιστα συνεταιριστικές οργανώσεις με τις προμηθευτικές εργασίες τους καλύπτουν εξ ολοκλήρου τις ανάγκες των μελών τους σε γεωργικά είδη. Με τις εργασίες αυτές οι οργανώσεις προσφέρουν στα μέλη τους διάφορα είδη σε μικρότερες τιμές από εκείνες του εμπορίου. Η Ένωση Συνεταιρισμών Καλαμπάκας στο δεύτερο εξάμηνο του 1960 είχε προμηθεύσει στα μέλη του λάδι, σαπούνι, βαμβάκι σε τιμές κατά 20% μικρότερες από τις τιμές του εμπορίου. Ωστόσο η δραστηριότητα των συνεταιριστικών

οργανώσεων στο προμηθευτικό τομέα σε σχέση με άλλες χώρες δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική. Στην Ιταλία για παράδειγμα οι αγρότες μέσω των συνεταιρισμών προμηθεύονται το 80% των βασικών ειδών.

Στην μεταπολεμική περίοδο έκαναν την εμφάνισή τους και οι συνεταιρισμοί κοινής καλλιέργειας και εκμετάλλευσης της γης. Στους συνεταιρισμούς αυτούς οι αγρότες καλλιεργούν από κοινού τα χωράφια τους. Έτσι πετυχαίνουν μεγαλύτερες αποδόσεις, μειώνουν το κόστος παραγωγής με αποτέλεσμα να αυξάνουν το εισόδημά τους. Ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς αυτούς συνεταιρισμούς είναι ο συνεταιρισμός Νέων Καρυών-Λάρισας που ιδρύθηκε το 1953. Η δράση του όμως ανακόπηκε καθώς συνάντησε αντιδράσεις και εμπόδια από το Κράτος και την ΑΤΕ. Τα μεγάλα εμπορικά κεφάλαια και τα μονοπώλια έφεραν σε αδιέξοδο το συνεταιρισμό και σταμάτησαν το έργο του.

Υπάρχουν και άλλοι συνεταιρισμοί την εποχή εκείνη που ακολούθησαν μια κοινή πορεία καλλιέργειας και εκμετάλλευσης της γης. Ενδεικτικά αναφέρω μερικούς όπως ο αρδευτικός συνεταιρισμός Διαμαντή Ράχη-Κουλούρας, ο αρδευτικός οργανισμός Σελινούντος της περιφέρειας Αιγιαλείας, ο αλιευτικός συνεταιρισμός Άγιος Δημήτριος Νεοχωρίου-Άρτας, ο οργανισμός συνεταιριστικής εκμεταλλεύσεως της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου-Αιτωλικού καθώς και πολλοί άλλοι λιγότερο ή περισσότερο γνωστοί.

Αξιόλογη δράση παρουσιάζουν οι συνεταιριστικές οργανώσεις και στο τομέα της βιομηχανικής επεξεργασίας των αγροτικών προϊόντων. Επεξεργάζονταν δηλαδή αγροτικά προϊόντα όπως ελιές, σταφύλια, βαμβάκι, γάλα, λαχανικά, φρούτα από τα οποία παρήγαγαν έτοιμα προϊόντα. Η μεγαλύτερη δραστηριοποίηση παρουσιάζεται στη συνεταιριστική τυροκόμηση, στην επεξεργασία γάλακτος, στην οινοποίηση σταφυλιών, στην κονσερβοποιία. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο

συνεταιριστικός τομέας στην επεξεργασία γάλακτος καταλαμβάνει σήμερα το 25% περίπου όλης της παραγωγής γάλακτος της χώρας. Με όλες λοιπόν τις σύγχρονες βιομηχανικές εγκαταστάσεις (τυροκομεία, οινοποιεία, ελαιουργεία, γαλακτοκομεία) οι συνεταιρισμοί πετυχαίνουν την αύξηση της απόδοσης των υπό επεξεργασία προϊόντων με καλύτερη ποιότητα ενώ ταυτόχρονα μειώνεται το κόστος παραγωγής προς όφελος όχι μόνο των μελών αλλά και των καταναλωτών.

Όσον αφορά τώρα την άσκηση της αγροτικής πίστης οι συνεταιρισμοί δεν τα καταφέρνουν. Κι αυτό διότι η ΑΤΕ δεν δίνει αυτό το δικαίωμα στους συνεταιρισμούς. Προτιμά να χορηγεί η ίδια τα δάνεια για να έχει τον απόλυτο έλεγχο. Βέβαια η ΑΤΕ συνεργάζεται με τους γεωργικούς-πιστωτικούς συνεταιρισμούς οι οποίοι αποτελούν τα γραφειοκρατικά πρακτορεία της για την διανομή και εξασφάλιση της είσπραξης των δανείων. Για την υπηρεσία τους αυτή οι συνεταιρισμοί παίρνουν σαν αμοιβή έκπτωση 1% επί του επιτοκίου της ΑΤΕ. Οι περισσότεροι δεν διαθέτουν επαρκή κεφάλαια για να χορηγούν δάνεια στα μέλη τους.

Ύστερα από αυτή την σύντομη ανασκόπηση των συνεταιρισμών και των δραστηριοτήτων τους προκύπτει ότι το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα παρουσιάζει σημαντική ανάπτυξη μετά τον πόλεμο. Αυξάνεται ο αριθμός των συνεταιρισμών και των μελών τους. Εμφανίζονται νέοι τύποι συνεταιρισμών. Σιγά σιγά ο τεχνικός παραγωγικός εξοπλισμός βελτιώνεται. Όλες πλέον οι συνεταιριστικές οργανώσεις έχουν σύγχρονες βιομηχανικές εγκαταστάσεις στις οποίες επεξεργάζονται και μετατρέπουν τα αγροτικά προϊόντα σε νέα έτοιμα προϊόντα. Με λίγα λόγια ο ρόλος των συνεταιρισμών δυναμώνει. Το συνεταιριστικό κίνημα ασκεί επιρροές και στη πολιτική ζωή του τόπου. Η εξέλιξη αυτού του συνεταιριστικού κινήματος οφείλεται βέβαια και στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα.

8.3 Κρατικός παρεμβατισμός – Αλλοίωση συνεταιρισμών.

Όσον αφορά την παρέμβαση του Κράτους πάνω στους συνεταιρισμούς γίνεται όλο και πιο έντονη, ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο. Ο ελεύθερος συναγωνισμός παύει να υφίσταται και τη θέση του παίρνει ο μονοπωλιακός καπιταλισμός. Τα μονοπώλια λοιπόν κυριαρχούν και ρυθμίζουν την οικονομική ζωή των χωρών. Η εξέλιξη αυτή περνάει και στην Ελλάδα και επηρεάζει την κρατική εξουσία. Το Κράτος λοιπόν που επηρεάζει την οικονομική ζωή ενός τόπου παρεμβαίνει και στους συνεταιρισμούς που επίσης ασκούν ένα σημαντικό ρόλο στην οικονομία της χώρας. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι ο παρεμβατισμός είναι συνυφασμένος με το Κράτος που τον ασκεί. Η στάση βέβαια του Κράτους (θετική ή αρνητική) είναι διαφορετική κάθε φορά ανάλογα με την εκάστοτε κυβέρνηση, τα στελέχη της στα υπουργεία, τη γενικότερη κατάσταση του τόπου, τα προβλήματα. Επίσης πρέπει να διαχωριστεί το πως εννοείται κάθε φορά η συμπαράσταση του Κράτους απέναντι στους συνεταιρισμούς. Δηλαδή το Κράτος θα έχει ως σκοπό την ανάδειξη του θεσμού των συνεταιρισμών και την ανάπτυξη του έργου τους ή θα επιδιώκει να ικανοποιήσει τα συμφέροντα του σε βάρος των συνεταιρισμών²⁶.

Όταν το Κράτος προσπαθεί να πετύχει τους σκοπούς του εμποδίζοντας την ομαλή ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος τότε μιλάμε για αλλοίωση των συνεταιρισμών και ουσιαστικά κατάρρευση αυτού του θεσμού.

²⁶ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 4^{ος}», εκδ. 1996, σελ. 43.

9. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1946-1960

ΝΕΑ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Μεγάλος είναι ο αριθμός των νομοθετημάτων το 1946 σχετικά με τη συνεταιριστική νομοθεσία. Τα νομοθετήματα διακρίνονται στα πρωτων εκλογών του Μαρτίου 1946 και σε όσα ακολούθησαν μετά με τη νέα κυβέρνηση.

Εκείνη την εποχή ένα από τα βασικά ψηφίσματα και διακηρύξεις του αγροτικού κόσμου υπήρξε το ψήφισμα για τη συνεταιριστική νομοθεσία. Το ψήφισμα αυτό εξέφραζε τις απόψεις που είχαν διατυπωθεί παλαιότερα στις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του 1935 για τις νομοθετικές προσπάθειες που γίνονταν για την εξέλιξη των συνεταιρισμών.

Επιπλέον σημαντική ενέργεια υπήρξε και η υπαγωγή των συνεταιρισμών στο ψήφισμα εξυγιάνσεως και μάλιστα με το τρόπο που έγινε η ψήφιση και η εφαρμογή του. Στο ψήφισμα περί εξυγιάνσεως των δημόσιων υπηρεσιών ορίζεται ότι οι διατάξεις του έχουν εφαρμογή και στο προσωπικό των συνεταιριστικών οργανώσεων. Στο προσωπικό υπάγονται τα μέλη των διοικητικών και εποπτικών συμβουλίων, οι υπάλληλοι και το προσωπικό των Ενώσεων Γεωργικών Συνεταιρισμών και της συνομοσπονδίας. Όπως ήταν φυσικό ξέσπασαν έντονες διαμαρτυρίες από τη πλευρά της Συνομοσπονδίας για την απαράδεκτη αυτή ανάμιξη του Κράτους στα εσωτερικά των συνεταιρισμών. Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμα και ο τότε υπουργός Γεωργίας Παπαθανάσης δήλωσε στο τύπο ότι ο ίδιος σαν αρμόδιος υπουργός δεν πρόκειται να εφαρμόσει τη διάταξη της κοινοβουλευτικής επιτροπής με

την οποία η κυβέρνηση μπορεί αυθαίρετα να προβαίνει σε απολύσεις των υπάλληλων και των διοικήσεων.

Επιπλέον μερικές από τις αποφάσεις και τις ενέργειες της νέας κυβέρνησης του 1946 είναι οι ακόλουθες²⁷:

- Από την αρχή δόθηκαν πολλές υποσχέσεις για την υποβοήθηση της γεωργίας και των συνεταιρισμών. Οι εξελίξεις δεν είχαν πάντα θετικό αποτέλεσμα.
- Έγινε νομοθετική διευκόλυνση ώστε τα διοικητικά και εποπτικά συμβούλια να λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις όταν δεν είναι δυνατή η σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης.
- Με απόφαση του υπουργού οικονομικών είναι δυνατόν να απαλλάσσονται εφάπαξ από το ½ του εισαγωγικού δασμού οι γεωργικοί συνεταιρισμοί.
- Επίσης το υπουργείο Παιδείας αποφασίζει να παραχωρεί στους συνεταιρισμούς τις Κυριακές κάποιες αίθουσες σχολείων για τη διεξαγωγή γενικών συνελεύσεων.
- Όσον αφορά την ΑΤΕ εκείνη την εποχή δέχθηκε μεγάλες αλλαγές. Απολύθηκαν από το Δ.Σ. της οι αιρετοί εκπρόσωποι των συνεταιριστικών οργανώσεων, περιορίστηκε ο αριθμός τους στη νέα σύνθεση του διοικητικού συμβουλίου ενώ καταργήθηκε ο θεσμός του Ανώτερου Συνεταιριστικού Σύμβουλου ως μέλος της Διοικήσεως ΑΤΕ.
- Στις 21 Μαρτίου 1949 γιορτάζεται «η ημέρα του αγρότη». Η εκκλησία λοιπόν, η κυβέρνηση, διάφοροι οργανισμοί, πνευματικά ιδρύματα χαιρετίζουν τον αγροτικό κόσμο και τις συνεταιριστικές οργανώσεις.

²⁷ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 44-45.

- Την αξία των συνεταιρισμών τονίζει και ο αρχηγός των Βενιζελικών Φιλελευθέρων Σοφοκλής Βενιζέλος και δίνει διαβεβαιώσεις για την ενίσχυση τους ενώ και ο υπουργός Γεωργίας Λ. Ευταξίας τονίζει τη σημασία τους και ζητάει να συνεργαστούν.

Το Σεπτέμβριο του 1951 γίνονται εκλογές όπου πρώτο σε ψήφους έρχεται το κόμμα του Αλ. Παπάγου ο οποίος δεν δέχτηκε να σχηματίσει κυβέρνηση. Τον επόμενο μήνα σχηματίζεται η κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα. Τον επόμενο χρόνο έχουμε και νέες εκλογές όπου και πάλι το κόμμα του Αλ. Παπάγου είναι στην εξουσία. Η δεξιά παραμένει στην εξουσία από το Νοέμβριο του 1952 για τα επόμενα 11 χρόνια.

Έχουμε νέες εξαγγελίες και υποσχέσεις για επίλυση των αγροτικών προβλημάτων. Επέρχονται κάποιες τροποποιήσεις στο ελληνικό σύνταγμα και τη συνεταιριστική κίνηση. Το υπουργείο Εργασίας ετοιμάζει σχέδιο νόμου για τους αστικούς γενικά συνεταιρισμούς. Το 1952 υπάρχουν ανησυχίες για τροποποίηση της νομοθεσίας των συνεταιρισμών και της ΑΤΕ από τη νέα κυβέρνηση. Τελικά δημοσιεύεται ο Α.Ν. 2359 «περί συμπλήρωσεως ενίων διατάξεων περί ΑΤΕ και συνεταιριστικών οργανώσεων». Το 1954 γίνεται σχέδιο νόμου του υπουργείου Γεωργίας για τους παραγωγικούς συνεταιρισμούς. Επίσης υπάρχει η ιδέα για την εισαγωγή ενός νέου θεσμού, της Ανώνυμης Εταιρείας, ώστε να συγκεντρώνονται μεγαλύτερα κεφαλαία στην επαρχία για την καλύτερη ανάπτυξη των αγροτικών επιχειρήσεων.

Τα νομοθετήματα εκείνης της περιόδου συνέβαλλαν κατά κάποιο τρόπο στην ενίσχυση των συνεταιρισμών. Οι αντιδράσεις όμως γίνονται ακόμα πιο έντονες εναντίον των Κεντρικών συνεταιριστικών οργανώσεων επειδή όπως ισχυρίζονται κάποιοι «περιορίζουν τα ισχυρά εκμεταλλευτικά συμφέροντα και τις αυτοαποκαλούμενες παραγωγικές τάξεις των εμπόρων».

Με το τέλος του 1955 και το θάνατο του Αλ. Παπάγου το πολιτικό σκηνικό αλλάζει. Μετά από νέες εκλογές στις 19-2-1956 στην εξουσία έρχεται το νεοσύστατο κόμμα Ε.Ρ.Ε (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) με πρωθυπουργό τον Κων/νο Καραμανλή. Ο ίδιος στις προγραμματικές του δηλώσεις στη Βουλή κάνει λόγο για ενίσχυση των συνεταιρισμών σε ανάγκες στεγαστικές αλλά και σε άλλα θέματα που αφορούν τις εγγειοβελτιώσεις και σχετίζονται με τους συνεταιρισμούς.

Πιο συγκεκριμένα ψηφίζεται νομοσχέδιο περί φορολογίας του εισοδήματος των νομικών προσώπων των συνεταιριστικών οργανώσεων. Αρχικά με το νομοσχέδιο αυτό γινόταν απαλλαγή φορολογίας για τους συνεταιρισμούς α και β βαθμού. Αυτό όμως δεν εφαρμόστηκε ποτέ στη πράξη. Η φορολογία επεκτάθηκε και σε άλλες δραστηριότητες των συνεταιρισμών ενώ αυξήθηκε και ο φορολογικός συντελεστής. Όπως ήταν φυσικό η αντίδραση της ΠΑΣΕΓΕΣ ήταν έντονη. Παρόμοιο νομοσχέδιο για τη φορολογία των νομικών προσώπων κατατέθηκε αργότερα στη νέα Βουλή και έγινε ο νόμος 3843. Όμως το νομοσχέδιο αυτό σχετικά με τους συνεταιρισμούς άλλαξε ριζικά. Αυτό οφείλεται στον υπουργό Οικονομικών ο οποίος έδειξε κατανόηση στο όλο θέμα κάνοντας δεκτές τις απόψεις και τα αιτήματα των συνεταιρισμών.

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια για τροποποίηση της νομοθεσίας των γεωργικών συνεταιρισμών από το υπουργείο Γεωργίας. Στην όλη λοιπόν αυτή προσπάθεια του Κράτους για τη κωδικοποίηση της ελληνικής διοικητικής νομοθεσίας συστάθηκε μια ειδική επιτροπή. Την εργασία αυτή κωδικοποίησης της νομοθεσίας η ειδική επιτροπή την ανέθεσε στο υπουργείο Γεωργίας, αυτό στην Αγροτική Τράπεζα και αυτή στους Απ. Οικονομόπουλο (προϊστάμενος του αρμόδιου τμήματος στην ΑΤΕ) και Αρ. Κλήμη (συγγραφέας σε νομικά, συνεταιριστικά θέματα) οι οποίοι κατάρτισαν ένα κείμενο το οποίο περιείχε όλα τα νομικά άρθρα από το 1915 και μετά καθώς και τις τροποποιήσεις που έχουν υποστεί.

Αυτή όμως η αξιόλογη προσπάθεια εγκαταλείφθηκε από το Κράτος μετά το θάνατο του καθηγητή της Νομικής που είχε την κατεύθυνση του όλου έργου²⁸.

Και το υπουργείο Παιδείας από τη πλευρά του συμπαραστέκεται στο έργο των συνεταιριστικών οργανώσεων. Ανανεώνει παλαιότερες οδηγίες του 1952 και 1953 για διάθεση σχολικών αιθουσών σε Γενικές Συνελεύσεις των συνεταιρισμών και για οργάνωση μορφωτικών διαλέξεων.

Δεν έλειψαν βέβαια και εκείνη την περίοδο οι αντιδράσεις κατά των συνεταιρισμών από τους βιομηχάνους που ζητούν ίση μεταχείριση και αντιστέκονται στις διεκδικήσεις τους για γεωργικές βιομηχανίες.

Πέρα από τις αντισυνεταιριστικές ενέργειες εκείνη την εποχή χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ανάμιξης του σώματος Ορκωτών Λογιστών στον έλεγχο των συνεταιριστικών οργανώσεων. Μέχρι πρότινος ο έλεγχος γινόταν από ειδικευμένο προσωπικό της ΑΤΕ. Τα υπουργεία Συντονισμού, Γεωργίας και Εμπορίου με κοινή απόφαση εξανάγκασαν σε τακτικό έλεγχο από τους ορκωτούς λογιστές την Κ.Υ.Δ.Ε.Π και την Ελαιουργική. Η αντίδραση του συνεταιριστικού κόσμου και της ΠΑΣΕΓΕΣ ήταν έντονη. Μάλιστα έκαναν λόγο και για προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικράτειας ενώ η κυβέρνηση από τη πλευρά της απειλούσε ότι ο έλεγχος θα επιβληθεί και με το νόμο.

Το πρόβλημα της εποπτείας και του ελέγχου των συνεταιρισμών εκείνη την εποχή είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Οι συνεταιρισμοί αναγνώριζαν το δικαίωμα του Κράτους στο να επεμβαίνει και να ρυθμίζει διάφορα ζητήματα. Όμως το κακό είχε παραγίνει. Μάλιστα στο πανελλήνιο Αγροτοσυνεταιριστικό συνέδριο που είχε γίνει στις 25 Νοέμβριου 1956 βασικό αίτημα τους ήταν να περιοριστεί η εποπτεία και

²⁸ Βλ. ίδιο βιβλίο, σελ. 450.

ο έλεγχος της ΑΤΕ στο καθαρά λογιστικό και διαχειριστικό μέρος των δανείων που χορηγεί. Όσον αφορά το γενικότερο έλεγχο των εργασιών των συνεταιρισμών ζητούσαν να συσταθεί ένας οργανισμός εποπτείας στον οποίο θα συμμετέχουν και εκπρόσωποι των συνεταιριστικών οργανώσεων κατά 50%.

10. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1961-1967

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η περίοδος μετά το 1960 και μέχρι το 1967 μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια περίοδος αξιολογής συνεταιριστικής ανάπτυξης. Παρ' όλες τις πολιτικές διαμάχες, τις συχνές εκλογικές αναμετρήσεις και την εναλλαγή κυβερνήσεων η συνεταιριστική κίνηση βρίσκεται σε ανοδική πορεία. Πρέπει να σημειωθεί ότι η στάση του κόμματος ΕΡΕ (Καραμανλής) ήταν πολύ θετική απέναντι στους συνεταιρισμούς το καιρό που βρισκόταν στην εξουσία. Η πολιτική γραμμή του Κ. Καραμανλή ήταν φιλοαγροτική και φιλοσυνεταιριστική μιας και ο ίδιος προερχόταν από αγροτική περιοχή. Και στη συνέχεια όμως με την επικράτηση της Ένωσης Κέντρου η κυβερνητική στάση ήταν το ίδιο και περισσότερο φιλοσυνεταιριστική. Αυτό οφειλόταν στα πιο εκσυγχρονισμένα και προοδευτικά προγράμματα που εφάρμοζε αλλά και στις μεγαλύτερες προσπάθειες που κατέβαλε ώστε να ξεπεράσει όσα είχαν πετύχει οι αντίπαλες κυβερνήσεις. Σημαντικό επίσης ρόλο έπαιξε και ο υπουργός Γεωργίας Αλ. Μπαλτατζής ο οποίος προωθούσε με το καλύτερο τρόπο τις θέσεις και τα συμφέροντα των συνεταιρισμών. Στη συνέχεια οι πολιτικές διαταραχές που προκλήθηκαν στην Ένωση Κέντρου από την πολιτική ανάμιξη των Ανακτόρων και τους λεγόμενους «Αποστάτες» δεν είχαν αρνητική επίδραση στους συνεταιρισμούς.

Πιο συγκεκριμένα με το τέλος του 1961 ανεβαίνει στην εξουσία η ΕΡΕ. Αρχίζει η διαδικασία σύνδεσης της Ελλάδος με την Κοινή Αγορά των 6. Η ικανοποίηση του αγροτικού κόσμου ήταν μεγάλη μιας και θα υπήρχε η στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων από την ΕΟΚ και

όχι από το Κράτος καθώς και μεγαλύτερη δυνατότητα απορρόφησης της παραγωγής.

Πολλά τα νομοθετήματα εκείνης της περιόδου. Πιο αξιόλογα το 1961 οι νέοι οργανισμοί των υπουργείων Γεωργίας και Βιομηχανίας που έχουν σχέση και με τους συνεταιρισμούς (κυρίως δασικούς, αλιευτικούς), η οργάνωση των ΓΕΟΒ, ο νόμος Ν 4169 περί Γεωργικών Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Το 1962 έχουμε τη νομοθεσία για τη διεύρυνση των κοινοπραξιών ΑΤΕ-Συνεταιρισμών για πολλές γεωργικές βιομηχανίες, το νέο οργανισμό ΑΤΕ, την επέκταση των ΓΕΟΒ για αρδεύσεις και βελτιώσεις. Το 1963 έχουμε μεγαλύτερη συμμετοχή της ΑΤΕ σε κοινοπραξίες με συνεταιριστικές οργανώσεις για γεωργικές βιομηχανίες, για λειτουργία κεντρικής λαχαναγοράς Αθηνών, για ίδρυση στη σχολή της Γεωπονικής ενός τμήματος που θα σχετίζεται με τη γεωργική και συνεταιριστική οικονομία²⁹.

Στα τέλη του 1963 και ύστερα από έντονη πίεση της αντιπολίτευσης η χώρα οδηγείται σε νέες εκλογές και στην εξουσία ανεβαίνει η Ένωση Κέντρου του Γ. Παπανδρέου. Τη περίοδο εκείνη γίνονται αρκετά έργα στο αγροτικό-συνεταιριστικό τομέα με κύριο πρωτεργάτη τον υπουργό Γεωργίας Αλ. Μπαλατζή όπως προανέφερα. Έθεσε εκείνη την εποχή θέμα αναμόρφωσης της συνεταιριστικής νομοθεσίας.

Το 1964-1965 συμπληρώνονται 50 χρόνια από το νόμο 602 περί συνεταιρισμών. Την ίδια εποχή ψηφίζεται νομοθεσία για την κοινωνική ασφάλιση των αγροτών, για διάφορους οικοδομικούς συνεταιρισμούς, για συγκέντρωση σίτου, για ρύθμιση αγροτικών χρεών προς την ΑΤΕ. Το 1966 συνεχίζονται κάποιες τροποποιήσεις για τις κοινωνικές ασφαλίσσεις των αγροτών, για κοινοπραξίες ΑΤΕ-Συνεταιρισμών ενώ η περίοδος

²⁹ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 5^{ος}», εκδ. 1999, σελ. 47.

κλείνει με τον Αν. Νόμο 31 του 1967 «περί λήξεως της θητείας των μελών των διοικητικών και εποπτικών συμβουλίων των ανώτερου βαθμού Γεωργικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων, ανασυνθέσεως των συμβουλίων αυτών και άλλων τίνων διατάξεων».

Η περίοδος 1961-1967 είναι μια σχετικά καλή περίοδος χωρίς βέβαια να λείπουν και οι διάφορες αντιδράσεις. Χαρακτηριστικές είναι το 1964-1965 οι αντιδράσεις των εμπόρων και των βιομηχάνων ενάντια στις συνεταιριστικές οργανώσεις και την ΑΤΕ επειδή ίδρυσαν 6 μεγάλα κονσερβοποιεία. Οι ιδιώτες τοπικοί βιομήχανοι ήθελαν να είναι οι μοναδικοί που θα κατέχουν βιομηχανικές και γεωργικές εγκαταστάσεις ώστε να εκμεταλλεύονται την επεξεργασία και εμπορία των αγροτών παραγωγών.

11. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ 1967-1974

ΘΕΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥΣ

Στις 21 Απριλίου 1967 άρχισε η δικτατορία των Συνταγματαρχών και με την αποδοχή του βασιλεία Κωνσταντίνου σχηματίστηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον πρόεδρο του Αρειού Πάγου. Η κούραση του ελληνικού λαού από τις πολιτικές διαμάχες των προηγούμενων ετών είχε ως συνέπεια την εύκολη επικράτηση των στρατιωτικών. Η περίοδος άρχισε με υποσχέσεις και διακηρύξεις για ενότητα, απελευθέρωση από τους κίνδυνους που κρύβει ο κομμουνισμός, αξιοκρατία κ.λ.π. Το βασιλικό αυτό πραξικόπημα που απέτυχε, δημιούργησε δύσκολες συνθήκες για την Ελλάδα και εναντιώθηκε με όλους όσους δεν συμμορφώνονταν με τις υποδείξεις του. Στη συνέχεια με τις διαμάχες, τη πτώση Παπαδόπουλου και την επικράτηση Ιωαννίδη, τις εκδηλώσεις αντίδρασης (Νομική, Πολυτεχνείο) και την καταστροφή στο Κυπριακό η Δικτατορία έπεσε το 1974³⁰.

Όσον αφορά τη συνεταιριστική κίνηση και τα αγροτικά προβλήματα τη περίοδο αυτή σημειώνονται τα παρακάτω.

Τα παρασκήνια, η παραπληροφόρηση, τα συμφέροντα, οι νέες συνθήκες έφεραν τον Αναγκαστικό Νόμο 31 στις 10 Ιουνίου 1967 «περί λήξεως της θητείας των μελών των διοικητικών και εποπτικών συμβουλίων των ανώτερου βαθμού Γεωργικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων, ανασυνθέσεως των συμβουλίων αυτών και άλλων τίνων διατάξεων». Ο νόμος αφορά όχι μόνο τα συμβούλια και τα αναπληρωματικά μέλη των συνεταιριστικών οργανώσεων και εταιρειών

³⁰ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 4^{ος}», εκδ. 1996, σελ. 576,577.

αλλά και την υπηρεσιακή ηγεσία της οποίας αίρεται η μονιμότητα. Σημειώνεται ότι οι διατάξεις του νόμου δεν εφαρμόστηκαν στους αστικούς συνεταιρισμούς η δράση των οποίων τότε θεωρήθηκε ασήμαντη. Ακόμα ο Αν. Νόμος 31 φιμώνει κάθε αγροτική συνδικαλιστική φωνή έστω και εάν τότε δεν είχε αναπτυχθεί ο συνδικαλισμός στον αγροτικό τομέα σε μεγάλο βαθμό.

Βέβαια το δικτατορικό καθεστώς που είχε ανάγκη τη λαϊκή αποδοχή προσπάθησε να σταθεί στο πλευρό των συνεταιρισμών και του αγροτικού κόσμου. Έτσι κάνει δηλώσεις, παρίσταται στις συνελεύσεις, εγκαινιάζει εγκαταστάσεις. Οι τοπικές λοιπόν συνεταιριστικές οργανώσεις αισθάνονται ότι υποστηρίζονται από το καθεστώς απέναντι σε τάσεις και εκμεταλλευτικά συμφέροντα που πίστευαν και υποστήριζαν ότι οι αγρότες είναι μόνο για να παράγουν τα προϊόντα αλλά η επεξεργασία, εμπορία, εξαγωγές κ.λ.π. ανήκουν αποκλειστικά στους ιδιώτες βιομήχανους και επαγγελματίες. Οι αγρότες δηλαδή σύμφωνα με αυτούς δεν έχουν το δικαίωμα να αναλάβουν και κάποιες άλλες εργασίες για να προστατεύσουν το εισόδημα τους.

Μερικές από τις φιλοσυνεταιριστικές εκδηλώσεις και ενέργειες της δικτατορίας ήταν οι εξής:

- Ανακοινώνεται ότι ο Α΄ Αντιπρόεδρος της κυβερνήσεως Στ. Παττακός θα δέχεται τους εκπροσώπους της ΠΑΣΕΓΕΣ τη πρώτη Παρασκευή κάθε μήνα σε αίθουσα παλαιών ανακτόρων για τη συζήτηση συνεταιριστικών θεμάτων.
- Ο Πρόεδρος της κυβερνήσεως αναγγέλει τη διαγραφή των αγροτικών χρεών.
- Στις μεγάλες εορταστικές εκδηλώσεις του υπουργείου Γεωργίας για την επέτειο της 21 Απριλίου δίδονται τιμητικές διακρίσεις σε 14 συνεταιριστικές οργανώσεις για τη συμβολή τους στη γεωργική ανάπτυξη της χώρας.

- Στις 22-6-71 και 14-7-71 γίνεται σύσκεψη υπό τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησεως για να προσδιοριστεί για πρώτη φορά μια κρατική πολιτική πάνω στους γεωργικούς συνεταιρισμούς.

Οι διακηρύξεις και οι υποσχέσεις υπήρξαν πολλές για οικονομική πρόοδο και γρήγορη επίλυση των αγροτικών προβλημάτων. Όλα όμως έμειναν στα λόγια με συνέπεια οι συνεταιριστικές οργανώσεις και κυρίως οι κεντρικές να υποστούν πολλά δείνα και τεράστιες οικονομικές καταστροφές.

12. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1974-1976

12.1 Προσπάθειες για διατύπωση ενός σύγχρονου νόμου για τους συνεταιρισμούς.

Μετά την καταστροφή στη Κύπρο και τη γελοιοποίηση της επιστρατεύσεως καταρρέει το καθεστώς της εφτάχρονης δικτατορίας και αρχίζει η λεγόμενη μεταπολίτευση. Έχουμε την επιστροφή πολλών πολιτικών όπως Κ. Καραμανλή, Α. Παπανδρέου και άλλων αντιστασιακών καθώς και την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ και Ν. Δημοκρατίας. Γίνονται λοιπόν προσπάθειες για πολιτική ανασυγκρότηση και για εδραίωση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Στις 17-11-74 έχουμε εκλογές τις οποίες κερδίζει η Νέα Δημοκρατία με τη γενικότερη αποδοχή του κόσμου.

Όσον αφορά τη συνεταιριστική κίνηση πρέπει να σημειωθεί ότι με νόμο επανέρχονται οι προδικτατορικές διοικήσεις και υπηρεσιακές ηγεσίες, προβλέπονται νέες εκλογές και γενικά δίνεται η δυνατότητα για την ανάπτυξη των συνεταιρισμών μέσα σε σωστά πλαίσια.

Βέβαια πολλά από τα στελέχη που επανέρχονται ή επανεκλέγονται έχουν υποστεί τη φθορά του χρόνου, έχουν δημιουργηθεί νέες καταστάσεις, τα προβλήματα είναι πολλά και γενικότερα οι συνθήκες έχουν αλλάξει σε σχέση με πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Υπάρχει ανάγκη διαφορετικών χειρισμών στα προβλήματα και στις σχέσεις ανάμεσα στους συνεταιρισμούς και τη νέα κρατική εξουσία.

Με τη μεταπολίτευση και την κατάργηση του Συντάγματος του 1968 της δικτατορίας ψηφίστηκε το σύνταγμα του 1975. Άρχισαν λοιπόν τότε οι σκέψεις και οι συζητήσεις για τη δημιουργία ενός νέου νόμου

περί συνεταιρισμών καθώς δεν είχε ισχύσει ο νόμος που είχε συντάξει η δικτατορία. Ο τότε υπουργός Γεωργίας Ιορδάνογλου καλεί στο υπουργείο τους ειδικούς Δ. Θ. Πάνο, Αριστείδη Κλήμη και Δ. Στρογγυλή και παρακαλεί να του συντάξουν εντός 15 ημερών ύστερα από εντολή του πρωθυπουργού, σχέδιο νόμου περί συνεταιρισμών. Αυτοί από τη πλευρά τους υποστηρίζουν ότι για να διατυπώσουν ένα πλήρες και ολοκληρωμένο σχέδιο που δεν θα χρειάζεται τροποποιήσεις απαιτείται προθεσμία τουλάχιστον 3 μηνών. Ο αρμόδιος υπουργός δηλώνει ότι η εντολή του πρωθυπουργού είναι ρητή. Τελικά αναλαμβάνει ο ίδιος ο υπουργός να συντάξει το σχέδιο μέσα στη προθεσμία.

Παράλληλα η Εταιρεία Φίλων Συνεργατισμού η οποία έχει στις τάξεις της πολλούς ειδικούς που γνωρίζουν το πρόβλημα της νομοθεσίας περί συνεταιρισμών, πράττει τα ακόλουθα. Το διοικητικό συμβούλιο της, συγκρότησε ειδική επιτροπή για να μελετήσει, διατυπώσει και θέσει στους αρμόδιους το όλο πρόβλημα σχετικά με τη νομική πλευρά των συνεταιρισμών. Συνέταξε λοιπόν ένα κείμενο το οποίο εγκρίθηκε από το διοικητικό συμβούλιο και τη γενική συνέλευση και δόθηκε στον υπουργό Γεωργίας. Δυστυχώς όμως δεν υπήρξε ανταπόκριση από τη πλευρά του Κράτους.

Για μια ακόμα φορά το Κράτος αποτελεί εμπόδιο για την ομαλή ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος. Οι εκάστοτε αρμόδιοι υπουργοί ενώ δείχνουν μια καλή διάθεση για τους συνεταιρισμούς αρνούνται να συνεργαστούν με τους ειδικούς που γνωρίζουν τα συνεταιριστικά ζητήματα σε όλες τους τις διαστάσεις. Έτσι μένουν μονάχα οι ωραίες υποσχέσεις και ανακοινώσεις. Δυστυχώς οι αρμόδιοι υποτιμούν το δύσκολο πρόβλημα της νομοθεσίας των συνεταιρισμών. “Είναι χαρακτηριστική η σημασία που αποδίδεται από διάφορες πλευρές στο νόμο περί συνεταιρισμών ενώ είναι γνωστό ότι αλλού είναι τα εμπόδια για τη συνεταιριστική ανάπτυξη και λίγες είναι οι διατάξεις του

ν. 602 που θέλουν πραγματική τροποποίηση³¹». Οι αρμόδιοι όμως ισχυρίζονται από τη πλευρά τους ότι ο ν. 602 πρέπει να καταργηθεί επειδή είναι πολύ παλιός, από το 1915.

Τελικά ο υπουργός Γεωργίας Ιορδάνογλου μετά από πολλούς μήνες στασιμότητας και αδράνειας έδωσε στο τέλος Ιουνίου του 1976 στη δημοσιότητα σχέδιο νόμου σχετικά με τους γεωργικούς συνεταιρισμούς αφού προηγουμένως το είχε διατυπώσει στη ΠΑΣΕΓΕΣ για να εκφέρει τις απόψεις και τις παρατηρήσεις της.

Ποιος όμως μπορεί να εγγυηθεί ότι αυτό το σχέδιο είναι πλήρες και ολοκληρωμένο που δεν θα χρειάζεται τροποποιήσεις στο μέλλον και θα διασφαλίζει με δημοκρατικό τρόπο τα συμφέροντα των συνεταιρισμών;

Πέρα από τις προσπάθειες για τη διατύπωση ενός σύγχρονου νόμου το υπουργείο Γεωργίας προέβει και σε κάποιες άλλες προσπάθειες για την ενίσχυση των συνεταιρισμών οι οποίες όμως δεν είχαν πάντα θετικά αποτελέσματα. Αυτό οφείλεται κυρίως στη γνωστή γραφειοκρατία που παρουσιάζεται σε μεγάλο βαθμό και στις μέρες μας, αλλά και στις αιφνίδιες αλλαγές των αρμόδιων υπουργών και διευθυντών.

Πιο συγκεκριμένα συνέταξε ένα ιστορικό και ενημερωτικό κείμενο με κατεύθυνση τις περιφερειακές Δ/σεις και τις επιθεωρήσεις Γεωργίας με θέμα τη θέση και συμβολή του γεωργικού συνεργατισμού στα πλαίσια της γεωργικής πολιτικής. Αξιόλογη είναι επίσης και η οργάνωση 2 σεμιναρίων τα οποία παρακολούθησαν πολλά ανώτερα στελέχη των Δ/σεων Γεωργίας για να έχουν ευρύτερη πρόσφορα και ανάμειξη στα συνεταιριστικά θέματα.

³¹ Βλ. Περιοδικό «Θέματα Συνεταιρισμών», εκδ. 1983, Κριτική - Απόψεις.

12.2 Συνεργασία ΠΑΣΕΓΕΣ με ΑΤΕ και υπουργείου

Γεωργίας – Παραίτηση Ι. Αφεντάκη.

Στις αρχές του 1976 και στα πλαίσια του νέου νόμου «περί Γεωργικών Συνεταιρισμών» αποφασίζεται η συνεργασία του υπουργείου Γεωργίας, ΑΤΕ και ΠΑΣΕΓΕΣ ώστε να υπάρχει πλήρης συντονισμός και κοινή δράση. Μάλιστα για το σκοπό αυτό θα συσταθούν κοινά όργανα όπου χρειαστεί. Η προσπάθεια αυτή ήταν αρκετά πρωτοποριακή όμως τελικά δεν καρποφόρησε για την ΠΑΣΕΓΕΣ η οποία πρωτοστάτησε για αυτή την οργάνωση συνεργασίας. Σκοπός της βέβαια ήταν η απόκτηση εξουσίας. Όμως αυτό ήταν και το βασικό της λάθος. “Αντί να οργανώνεται με βάση τις συνεταιριστικές οργανώσεις και τις δυνάμεις τους, επιζητεί νομοθετική στήριξη από το Κράτος στα θέματα οργάνωσης, διευθέτηση των αρμοδιοτήτων της και άλλων μέσων για την εκπλήρωση των σκοπών της, δηλαδή ζητά υποταγή στο Κράτος και τους πολιτικούς και επιβολή της νομοθεσίας στις οργανώσεις που την συγκροτούν όπως Συνεταιρισμοί, Ενώσεις, Κεντρικές Οικονομικές Οργανώσεις”.

Μάλιστα αυτός ήταν και ο λόγος όπου ο γενικός διευθυντής της ΠΑΣΕΓΕΣ Ιωάννης Αφεντάκης υπέβαλε τη παραίτηση του εκνευρισμένος από τη στάση του υπουργού Γεωργίας για σύσταση επιτροπής χωρίς τη συγκατάθεση της συνομοσπονδίας. Η σύσταση της επιτροπής έγινε στα πλαίσια της συνεργασίας του υπουργείου Γεωργίας, ΑΤΕ και ΠΑΣΕΓΕΣ με σκοπό το καλύτερο συντονισμό του Συνεργατισμού. Ο Ιωάννης Αφεντάκης θεώρησε αυτήν την ενέργεια του Κράτους ως αντικανονική επέμβαση πάνω στους συνεταιρισμούς.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω παρατηρούμε ότι και η ίδια η ΠΑΣΕΓΕΣ με τις λανθασμένες αποφάσεις και ενεργειές της, αποτελεί τροχοπέδη για την ομαλή ανάπτυξη των συνεταιρισμών.

Την εποχή εκείνη μάλιστα ο χαρακτήρας και ο ρόλος της συνομοσπονδίας είχε αλλοιωθεί. Από τη μια τα προβλήματα της υπαίθρου που προκάλεσε η κατοχή και από την άλλη οι αδυναμίες του διευθυντή της Ι. Αφεντάκη τη μετέτρεψαν σε μια κεντρική συνδικαλιστική οργάνωση των αγροτών παρά σε μια κεντρική συνεταιριστική οργάνωση που σκοπό έχει να προωθεί και να μελετά τη συνεταιριστική ανάπτυξη. Υποτιμάται λοιπόν ο θεσμός της συνομοσπονδίας και κατά συνέπεια ο ίδιος ο συνεταιρισμός. Υπήρξαν βέβαια και πολλοί οι οποίοι προσπάθησαν να ισορροπήσουν τις δυο γραμμές δράσης, τη συνεταιριστική και συνδικαλιστική, όπως ο Θ. Τζωρτζάκης.

Η ΠΑΣΕΓΕΣ θα πρέπει να παίξει επιτέλους το ρόλο ενός επιτελικού οργάνου της συνεταιριστικής κίνησης που θα κατευθύνει αποτελεσματικά τις προσπάθειες και τη δράση των συνεταιριστικών οργανώσεων. Για να το πετύχει αυτό θα πρέπει να δώσει μεγάλη σημασία στο μορφωτικό και οργανωτικό τομέα αλλά και στη καλόπιστη συνεργασία με τους συνεταιρισμούς, το Κράτος και την επιστήμη³².

³² Βλ. ίδιο περιοδικό, Κριτική - Απόψεις.

13. ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1976-ΜΕΣΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 80'

Γενική τοποθέτηση για τη πορεία των συνεταιρισμών εκείνα τα χρόνια.

Στη περίοδο αυτή οι συνεταιριστικές οργανώσεις παρουσίασαν πρόοδο σε όλους τους τομείς των δραστηριοτήτων τους. Με τη βοήθεια και στήριξη της Πολιτείας οι συνεταιριστικές οργανώσεις άρχισαν να ασχολούνται με τη βιομηχανική επεξεργασία και την από κοινού διάθεση των αγροτικών προϊόντων στην αγορά. Μεγάλη προσπάθεια καταβάλλεται στην από κοινού καλλιέργεια της γης για να λυθεί το πρόβλημα του μικρού αγροτικού κλήρου στη χώρα μας. Είναι αλήθεια πως το μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων εκείνη την εποχή ήταν μικρό και πολυτεμαχισμένο. Επίσης γίνονται προσπάθειες για μια πιο ολοκληρωμένη συνεταιριστική εκπαίδευση και ενημέρωση.

Παρά τις οποίες κινήσεις και ενέργειες οι αγροτικοί συνεταιρισμοί εξακολουθούν να παρουσιάζουν πολλές αδυναμίες και το συνεταιριστικό κίνημα της χώρας μας να θεωρείται το πιο καθυστερημένο της Ευρώπης.

13.1 Έντονη πολιτική αντιπαράθεση στην Ελλάδα. Σύγκρουση δύο μεγάλων πολιτικών αρχηγών, Α. Παπανδρέου – Κ. Καραμανλή. Πολιτική ΠΑΣΟΚ πάνω στους συνεταιρισμούς.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία στη πολιτική ζωή της χώρας δύο μεγάλων πολιτικών αρχηγών. Πρόκειται για τον Κ. Καραμανλή και τον Α. Παπανδρέου. Ο Α. Παπανδρέου μετά τη πτώση της δικτατορίας γυρίζει στην Ελλάδα και ιδρύει ένα νέο πολιτικό σχήμα (ΠΑΣΟΚ). Η παρουσία και η δράση του ΠΑΣΟΚ είναι αρκετά

διαφορετική σε σχέση με τις προηγούμενες πολιτικές δυνάμεις όπως η Ένωση Κέντρου και η πρώτη μεταχουντική κυβέρνηση. Το νέο αυτό πολιτικό σχήμα κατάφερε να γίνει μια ισχυρή αξιωματική αντιπολίτευση μιας και στις εκλογές του 1977 η Νέα Δημοκρατία του Κωνσταντίνου Καραμανλή κερδίζει τις εκλογές.

Μερικές από τις αρχές του κόμματος του Α. Παπανδρέου ήταν η ανάπτυξη της Γεωργίας και κτηνοτροφίας με βάση τους αυτοδιαχειριζόμενους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Δηλαδή οι αγρότες να διαχειρίζονται μέσω των συνεταιρισμών την αγροτική γη που τους ανήκει. Οι συνεταιρισμοί αυτοί θα αναλάβουν την προμήθεια πρώτων υλών, λιπασμάτων, γεωργικών φάρμακων, μηχανημάτων καθώς και τη συσκευασία και διάθεση των αγροτικών προϊόντων στην αγορά. Στη συνέχεια οι συνεταιρισμοί θα επεκταθούν και στις γεωργικές βιομηχανίες ώστε οι αγρότες να αναλάβουν την επεξεργασία και διάθεση των προϊόντων τους. Έτσι ο αγρότης θα απολαμβάνει ο ίδιος το προϊόν της γης του και θα πάψει να είναι αντικείμενο εκμεταλλεύσεις. Επίσης όλη η αγροτική γη πρέπει να δοθεί στους αγρότες ώστε να μη μένει ούτε ένα στρέμμα γης ακαλλιέργητο.

Ο Α. Παπανδρέου πίστευε πως η μόνη λύση για την ενίσχυση του αγρότη και της υπαίθρου είναι ο παραγωγικός αγροτικός συνεταιρισμός. Δυστυχώς όμως εκείνη την εποχή από τους 7000 περίπου συνεταιρισμούς που λειτουργούσαν στην Ελλάδα οι 5000 ήταν πιστωτικοί δηλαδή μια γραφειοκρατική προέκταση της ΑΤΕ για την διανομή δανείων. Μόνο ένα 10% των συνεταιρισμών στην Ελλάδα εμπλεκόταν στην παραγωγική διαδικασία το 1977 σε αντίθεση με χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης όπου οι συνεταιρισμοί που συμμετείχαν στην παραγωγική διαδικασία έφταναν το 80%.

Επιπλέον υποστήριζε ότι οι σχέσεις των συνεταιρισμών μεταξύ τους ήταν χαλαρές και συχνά ανταγωνιστικές. Όσον αφορά τη ΠΑΣΕΓΕΣ

πίστευε ότι αποτελούσε το εκτελεστικό όργανο της ΑΤΕ και των εκάστοτε κυβερνήσεων και πως ποτέ δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των αγροτών και των συνεταιρισμών.

Ο Α. Παπανδρέου σε μια ομιλία του στη Λάρισα το 1977 είχε διατυπώσει τις απόψεις του για τον ιδανικό συνεταιρισμό και τα βασικά χαρακτηριστικά του. Υποστήριζε την άποψη ότι είναι καθήκον της Πολιτείας να προωθήσει τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών (πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων) νέου τύπου. Ο κάθε ένας θα αναλαμβάνει εξ' ολόκληρου τη παραγωγή και διάθεση των προϊόντων. Θα είναι αγροτοβιομηχανικός για να συνδυαστεί το εργοστάσιο με την ύπαιθρο. Οι αγρότες που θα συμβάλλουν σε γη, εξοπλισμό και προσωπική εργασία θα αυτοδιοικούν τους συνεταιρισμούς. Το Κράτος από τη πλευρά του δεν θα μπορεί να ελέγχει και να αναμιγνύεται στα εσωτερικά τους ζητήματα εκτός από τη δικαστική εξουσία.

Με βάση αυτά ασκήθηκε η πολιτική του ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση.

13.2 Νόμος 921. Θετικά και αρνητικά.

Το 1979 ψηφίστηκε επιτέλους ο νόμος 921 περί γεωργικών συνεταιρισμών. Όπως είδαμε και στις προηγούμενες σελίδες έπρεπε να περάσουν 25 χρόνια για να ψηφιστεί ένας νόμος που θα είναι προσαρμοσμένος στις αρχές των συνεταιρισμών και στη φιλελεύθερη εφαρμογή των χωρών της ΕΟΚ. Ήταν τόσο δύσκολο φαίνεται να συσταθεί μια επιτροπή από αρμόδιους και ειδικούς η οποία θα συντάξει ένα σχέδιο νόμου που θα αντιμετωπίζει υπεύθυνα τα νομικά προβλήματα των συνεταιρισμών και θα επιτρέπει μια σοβαρή συζήτηση στη Βουλή.

Το νέο νομοσχέδιο υπογράφηκε από τους αρμόδιους υπουργούς, στη συνέχεια δέχτηκε μερικές τροποποιήσεις από τη Κοινοβουλευτική Επιτροπή Γεωργίας έως ότου φτάσει στην ολομέλεια της Βουλής και ξεκινήσουν οι συζητήσεις. Ίσως κανένα άλλο νομοσχέδιο να συζητήθηκε τόσο πολύ με τόσες αοριστίες και επαναλήψεις και ίσως σε κανένα άλλο να μην έγιναν τόσες τροποποιήσεις στη Βουλή. Τελικά ο νόμος 921 ψηφίστηκε στις 17-5-1979. Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο έχει τα θετικά και τα αρνητικά του. Με λίγα λόγια ο νέος νόμος δείχνει φιλελεύθερος, δημοκρατικός και συνεταιριστικός. Αναγνωρίζει την αξία του θεσμού των συνεταιρισμών. Αποδесμεύει τους συνεταιρισμούς από διάφορες δεσμεύσεις που τους είχαν επιβληθεί. Από την άλλη πλευρά όμως δεν δίνει κίνητρα για την ανάπτυξη τους. Δεν περιέχει διατάξεις για να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα του μικρού κλήρου και της μικρής εκμετάλλευσης με τη βοήθεια των συνεταιρισμών. Δεν βοήθα να αναπτύξει ο συνεταιρισμός δραστηριότητες στη διακίνηση, επεξεργασία, μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων καθώς και στη προμήθεια γεωργικών μηχανημάτων. Επίσης κατοχυρώνει διαδικασίες εκπροσώπησης στις γενικές συνελεύσεις και εκλογής των διοικητικών συμβουλίων των συνεταιρισμών ,οι οποίες δεν έχουν δημοκρατικό χαρακτήρα. Η αντίληψη στην οποία βασίζεται ο νόμος είναι πως η αγροτική ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ιδιωτική πρωτοβουλία και πως ο συνεταιρισμός έχει μέλλον όταν μοιάσει όσο το δυνατόν περισσότερο στην ιδιωτική επιχείρηση. Ο νόμος 921 περιορίζει το συνεταιρισμό στο ρόλο του θεατή της αγροτικής ανάπτυξης. Γι' αυτό και η στάση πολλών αγροτών μετά τη ψήφιση του νόμου ήταν αρνητική αφού τους διακατείχε αδιαφορία και δυσπιστία. Επιπλέον η προχειρότητα με την οποία έγινε η σύνταξη του νέου νόμου εντάσσεται στα αρνητικά του³³.

³³ Βλ. Απ. Οικονομόπουλος, Αρ. Κλήμης, Α. Καμινάρης : «Το νέο δίκαιο περί Γεωργικών

Γενικά ο νόμος 921 δεν είναι εκείνος που θα έπρεπε και θα μπορούσε να είναι.

13.3 Προσπάθειες της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ για τη κατάρτιση ενός πιο σύγχρονου νόμου για τους συνεταιρισμούς.

Τοποθετήσεις και κρίσεις μερικών φίλων του Συνεργατισμού της εποχής.

Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ τον Οκτώβριο του 1981 η ζωή του νόμου 921 δεν ήταν μεγάλη. Αρχισαν να δρομολογούνται ενέργειες για τη κατάρτιση ενός νέου σχεδίου νόμου για τους συνεταιρισμούς, προσαρμοσμένου στις διακηρύξεις του νέου κινήματος. Τελικά ψηφίστηκε το 1982 ο νόμος 1257. Υπήρξε στην αρχή αισιοδοξία από την εφαρμογή του νέου νόμου για μια γόνιμη και ευνοϊκή συνεταιριστική περίοδο. Όπως όμως συμβαίνει σε περιόδους μεταβολών και αλλαγών τα αποτελέσματα είναι άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά. Και ο νόμος 1257/1982 δεν κράτησε πολύ καιρό.

Αρχισαν πάλι νέες προσπάθειες για τη κατάρτιση ενός νέου νόμου για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς. Τον Ιούνιο του 1983 ο τότε υπουργός Γεωργίας Κ. Σημίτης έδωσε στη ΠΑΣΕΓΕΣ και στη δημοσιότητα ένα προσχέδιο νόμου ώστε να μελετηθεί και να υποβληθεί σε παρατηρήσεις. Ακολουθήθηκε όμως και πάλι ο λάθος δρόμος επί δικτατορίας και Νέας Δημοκρατίας που είχε ζημιώσει τη συνεταιριστική κίνηση του τόπου.

Το σχέδιο αυτό νόμου ήταν στην ουσία ένα συνονθύλευμα διατάξεων από παλαιότερους νόμους και σχέδια που στηρίζονταν σε

αντίθετες θεωρίες. Πολλά άρθρα του ήταν αντίθετα με διεθνείς αναγνωρισμένες συνεταιριστικές αρχές αλλά και με το ίδιο το Σύνταγμα. Δεν ήταν σωστά νομοτεχνικά διατυπωμένο με αποτέλεσμα να κάνει λόγο για αοριστίες και ασαφείς τροποποιήσεις που μόνο σύγχυση προκαλούν. Επιπλέον μιλούσε για διάσπαση της συνεταιριστικής νομοθεσίας όπως και ο νόμος 921 που τόσο πολύ επικρίθηκε από το ΠΑΣΟΚ με αποτέλεσμα να προκαλεί πολλές αλλαγές σε νομικά ζητήματα. Έθετε περιορισμούς για έγγραφη ατόμων σε συνεταιρισμούς με συνέπεια να τους στερεί το δικαίωμα, οικονομικό και κοινωνικό ώστε να χρησιμοποιούν ελεύθερα το Συνεργατισμό. Μάλιστα αυτό έρχεται και σε αντίθεση με τις αναγγελίες της τότε κυβέρνησης που έκανε λόγο για μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού στα κοινά. Τέλος αποδυνάμωνε και ουσιαστικά καταργούσε τις Ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών, υποχρέωνε την αναγκαστική υποταγή όλων των συνεταιρισμών στην Ένωση συνεταιρισμών³⁴, επέτρεπε τη συγχώνευση συνεταιρισμών διαφορετικού σκοπού³⁵.

Η κυβέρνηση τότε είχε δείξει ότι είχε όλη τη καλή διάθεση για μια νέα και πιο σύγχρονη νομοθεσία για τους συνεταιρισμούς. Δεν αρκεί όμως μόνο η καλή διάθεση. Χρειάζεται η γνώση, ο δημοκρατικός διάλογος και η συνεργασία με όλους τους συνεταιριστές για να πετύχουν οι συνεταιρισμοί. Ακόμα και η αντιπολίτευση από τη πλευρά της δεν πρέπει να ασκεί έντονη κριτική αλλά να κάνει ουσιαστικές παρατηρήσεις πέρα από κομματικές επιδιώξεις.

Στις χώρες με ανεπτυγμένη συνεταιριστική κίνηση κάθε τροποποίηση γίνεται συγκεκριμένα πάνω στην ισχύουσα νομοθεσία ώστε να είναι γνωστό το τι ακριβώς τροποποιείται. Και η όλη προεργασία

³⁴ Βλ. Περιοδικό «Θέματα Συνεταιρισμών», εκδ. 1983, σελ. 5717-5722.

³⁵ Βλ. Περιοδικό «Θέματα Συνεταιρισμών», εκδ. 1984, σελ. 5961-5968.

γίνεται από ειδικούς με γνώσεις πάνω στη συνεταιριστική νομοθεσία. Αντίθετα εδώ τροποποιούνται σημεία που δεν υπήρχε λόγος να αλλάξουν, υπάρχουν πολλά κενά σε διάφορα αλλά και πολλές αοριστίες αφού οι άνθρωποι που ασχολούνται δεν γνωρίζουν σε βάθος τα συνεταιριστικά θέματα.

Για μια προσεγμένη κατάρτιση ενός σχεδίου νόμου πάνω στους συνεταιρισμούς πρέπει να υπάρχει διάλογος με καλόπιστη συνεργασία, αλληλεγγύη και κατανόηση από εκπροσώπους του Κράτους που έχουν ξεκάθαρες πολιτικές σκέψεις μέσα στα πλαίσια του Συνεργατισμού, εκπροσώπους της συνεταιριστικής κίνησης που επίσης έχουν ξεκάθαρη συνεταιριστική πολιτική, ειδικούς επιστήμονες του συνεργατισμού καθώς και διακεκριμένους νομικούς. Μόνο κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις μπορεί να διατυπωθεί ένα όσο το δυνατόν αρτιότερο νομοσχέδιο.

Διαφορετικά κάθε φορά που θα έρχεται στη δημοσιότητα ένα σχέδιο όπως τώρα θα ξεσπούν αντιδράσεις. Και τότε η θα αναστέλλεται για να γίνει άλλο ή θα καταλήγει στη Βουλή όπου και θα ψηφίζεται. Τότε όμως ξεκινούν ουσιαστικά οι δυσκολίες των στελεχών των συνεταιριστικών οργανώσεων και των νομικών αφού κανείς τους δεν γνωρίζει τι ισχύει και τι όχι και ποιες είναι οι αλλαγές³⁶.

Βέβαια για όλα αυτά δε φταίει μόνο η εκάστοτε κάθε φορά κυβέρνηση αλλά και η ίδια η ηγεσία της ΠΑΣΕΓΕΣ η οποία μπλέκεται στο παρασκήνιο για να εξυπηρετήσει τους δικούς της σκοπούς αντί να πρωτοστατήσει στη σύνταξη ενός σχεδίου νόμου.

Κάποιοι φίλοι του συνεργατισμού υποστήριζαν τότε ότι πρέπει η ΠΑΣΕΓΕΣ να απαιτήσει να γίνει με νόμο μία αντιπροσωπευτική επιτροπή από ειδικούς (Κράτος, ΑΤΕ ,συνεταιριστές, επιστήμονες) που

³⁶ Βλ. ίδιο περιοδικό, Κριτική - Απόψεις.

θα αναλάβουν με δημοκρατικό διάλογο να συντάξουν έναν Κώδικα Νομοθεσίας Συνεταιρισμών. Με το να γίνονται κάποιες πρόχειρες παρατηρήσεις και διορθώσεις από τη συνομοσπονδία τη τελευταία στιγμή δεν είναι και ότι καλύτερο. Αυτό έγινε το Σεπτέμβριο του 1983 όπου στη γενική συνέλευση της ΠΑΣΕΓΕΣ στην οποία παρευρέθη και ο υπουργός Γεωργίας Κ. Σημίτης έγινε αποδεκτό το σχέδιο νόμου από τους αντιπροσώπους της.

Και συνεχίζουν οι υποστηρικτές του συνεργατισμού λέγοντας ότι είναι καιρός να πάρουμε στα σοβαρά τη νομοθεσία όπως γίνεται στη Γερμανία, στην Γαλλία, στην Ελβετία και αλλού. Και πως η μοναδική λύση είναι να συγκροτηθεί όπως προανέφερα μια αντιπροσωπευτική επιτροπή για να συντάξει τον βασικό θεσμικό νόμο για τον Συνεταιρισμό. Και αν στη συνέχεια χρειάζονται και ειδικοί νόμοι για τους γεωργικούς, τους αστικούς, τους οικοδομικούς κλπ. να συνταχθούν με παρόμοιο τρόπο και οι ειδικοί αυτοί νόμοι μέσα στα πλαίσια του θεσμικού. Διαφορετικά ο ένας νόμος θα διαδέχεται τον άλλον από το κακό στο χειρότερο όταν στην υπόλοιπη Ευρώπη οι νόμοι ισχύουν και για περισσότερο από 100 χρόνια.

Την άνοιξη του 1984 η κυβέρνηση και πάλι καταθέτει νέο νομοσχέδιο στη Βουλή για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς. Το νέο νομοσχέδιο είχε συμπληρωθεί και βελτιωθεί σε συνεργασία με τις τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις και σκοπό είχε την εξύψωση του θεσμού των συνεταιρισμών. Σε γενικές γραμμές ο αγροτικός συνεταιρισμός καθιερώνεται σαν μία γενική μορφή μέσα στον οποίον λειτουργούν οι οργανώσεις παραγωγής. Οι διατάξεις του νομοσχεδίου δίνουν μεγάλη έμφαση στο να τερματιστεί η ανταγωνιστική δράση μεταξύ των γεωργικών συνεταιριστικών οργανώσεων και των άλλων νομικών προσώπων (Κοινοπραξιών, Εταιρειών κλπ.). Αυτό επιτυγχάνεται με τη συγχώνευση των Εταιρειών, Κεντρικών Ενώσεων

και Κοινοπραξιών με τις Ενώσεις δεύτερου και τρίτου βαθμού ώστε οι οργανώσεις αυτές να είναι μοναδικές που θα δραστηριοποιούνται στον αγροτικό χώρο καθώς επίσης και με τη διάλυση των μικρών και οικονομικά αδύνατων κοινοπραξιών και κεντρικών ενώσεων. Επιπλέον το νομοσχέδιο προβλέπει τη διάλυση των αναγκαστικών συνεταιρισμών ή τη μετατροπή τους σε ελεύθερους. Μόνο έτσι δήλωνε η κυβέρνηση θα λειτουργήσει το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα σαν ενιαίο σύνολο προς όφελος των αγροτών και του κοινωνικού συνόλου.

Τον Οκτώβριο άρχισε τελικά ο νόμος να ψηφίζεται κατά άρθρο από τη Βουλή. Στους τόσους προηγούμενους νόμους προστέθηκε ακόμα ένας που αντί να ωφελήσει θα δημιουργήσει νέα αναστάτωση.

Το 1985 ψηφίζεται ο ν. 1541 όπου και αυτός στη συνέχεια θα αντικατασταθεί το 1993 με το ν. 2169. Ένα χρόνο αργότερα ο ν. 2169 τροποποιήθηκε με το νόμο 2181 όπου και αυτός με τη σειρά του άλλαξε το 1997 με το ν. 2538.

Οι πρόχειρες κάθε φορά αντιλήψεις του εκάστοτε υπουργού Γεωργίας για τη κατάρτιση και σύνταξη ενός σύγχρονου νόμου για τους συνεταιρισμούς μας οδήγησε σε αυτό το αδιέξοδο, σε επαναλαμβανόμενες τροποποιήσεις και ρυθμίσεις.

13.4 Νομοσχέδια για αστικούς και οικοδομικούς συνεταιρισμούς.

Πέρα από τα νομοσχέδια για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς το καλοκαίρι του 1983 με πρωτοβουλία του ΕΟΜΜΕΧ (ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΩΝ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑΣ) καταρτίστηκε από επιτροπή σχέδιο νόμου για τους αστικούς συνεταιρισμούς με σκοπό να αντικαταστήσει το νόμο 602.

Το νέο σχέδιο σε γενικές γραμμές δεν ήταν άσχημο. Ήταν απλό, απέβλεπε κυρίως όμως στο να διευκολύνει τους επαγγελματίες και βιοτέχνες όσον αφορά τα φορολογικά κίνητρα παρά να βοήθα στα προβλήματα των αστικών συνεταιρισμών. Το μόνο θετικό είναι ότι με το σχέδιο για τους αστικούς δημιουργείται στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας υπηρεσία και συμβούλιο αστικών συνεταιρισμών που αν οργανωθούν σωστά μπορούν να προσφέρουν πολλά στο συνεταιριστικό κίνημα.

Όσον αφορά τους οικοδομικούς εκεί τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα. Η Βουλή στη προκείμενη περίπτωση εξουσιοδοτεί τον υπουργό Χωροταξίας για τη μεταβολή της νομοθεσίας των οικοδομικών συνεταιρισμών με διατάγματα. Η ρύθμιση λοιπόν κάποιων βασικών θεμάτων γίνεται με διατάγματα της κυβέρνησεως χωρίς δηλαδή τη κατάθεση και συζήτηση ειδικού νομοσχεδίου στη Βουλή.

Τελικά το νομοσχέδιο για τους αστικούς συνεταιρισμούς δεν κατατέθηκε στη Βουλή παρά τις οποίες διαβεβαιώσεις του προέδρου της ΕΟΜΜΕΧ και του υπουργού Εθνικής Οικονομίας ενώ αντίθετα το νομοσχέδιο για τους οικοδομικούς πέρασε.

Δυστυχώς οι κυβερνήσεις δεν ακολουθούν χρόνια τώρα τη σωστή γραμμή για την ανάπτυξη των συνεταιρισμών. Ενώ και η Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ ισχυρίζονται ότι θέλουν να βοηθήσουν τους συνεταιρισμούς και πως έχουν όλη τη καλή διάθεση δεν τα καταφέρνουν. Αυτό οφείλεται από τη μια στην άγνοια και από την άλλη στη προχειρότητα με την οποία αντιμετωπίζουν τα συνεταιριστικά θέματα.

Θα ήθελα να αναφερθώ στο γεγονός ότι ακολουθείται μια λανθασμένη τακτική με το να νομοθετεί ο κάθε ενδιαφερόμενος κλάδος ξεχωριστά για τον εαυτό του αντί να υπάρχουν ενιαίες βασικές

διατάξεις³⁷. Το κακό άρχισε με το νόμο 921 περί γεωργικών συνεταιρισμών όπου διασπάστηκε η ενιαία νομοθεσία και συνεχίζεται τώρα με τους αστικούς και οικοδομικούς όπως περιέγραψα λίγο πριν.

Σε όλες τις χώρες η συνεταιριστική νομοθεσία συγκεντρώνεται σε ένα νόμο που διέπει την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των συνεταιρισμών και μόνο για τη ρύθμιση ειδικών θεμάτων ψηφίζεται ειδικός νόμος. Η πολυνομία δημιουργεί σύγχυση και επιδρά αρνητικά στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών³⁸. Οι συνεταιρισμοί πρέπει να δραστηριοποιούνται ελεύθερα και να μην περιορίζονται από κάποιες νομοθετικές ρυθμίσεις.

Στη χώρα μας επί 60 χρόνια οι συνεταιρισμοί λειτούργησαν με το βασικό νόμο 602. Αυτός ο νόμος που ήταν αρκετά φιλελεύθερος και δημοκρατικός θα μπορούσε με ορισμένες τροποποιήσεις και συμπληρώσεις να αποτελέσει το νέο νομοθέτημα. Έτσι δεν αποφεύγεται μόνο η πολυνομία αλλά και τα προβλήματα με τις νομικές διαδικασίες που ταλαιπωρούν τα συμβούλια, τους νομικούς, τους δικαστές.

13.5 Πολιτική ΠΑΣΟΚ πάνω στους συνεταιρισμούς και την Αγροτική Τράπεζα στη δεκαετία 80.

Αρχές της δεκαετίας 80 ξεκινούν προσπάθειες για τη μελέτη και σύνταξη ενός επιστημονικού συνεταιριστικού προγράμματος. Το πρόγραμμα αυτό που αποτελεί κατά κάποιο τρόπο το Σύνταγμα των συνεταιρισμών ψηφίζεται από τις επίσημες συνελεύσεις των συνεταιριστικών οργανώσεων. Πάνω στο πρόγραμμα αυτό πρέπει πλέον

³⁷ Βλ. ίδιο περιοδικό, Κριτική – Απόψεις.

³⁸ Βλ. ίδιο περιοδικό, Κριτική – Απόψεις.

να στηρίζονται οι νεότερες αποφάσεις και ενέργειες των συνεταιριστικών κύκλων. Το συνεταιριστικό πρόγραμμα περιέχει εκείνες τις θεμελιώδεις αρχές που διαμορφώνουν το Συνεργατισμό και οδηγούν στην ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος.

Για την ανάπτυξη της συνεταιριστικής κίνησης χρειάζεται βέβαια και η συμβολή του Κράτους. Αν το Κράτος επιθυμεί να χρησιμοποιήσει τις συνεταιριστικές οργανώσεις για την καλύτερη εφαρμογή της πολιτικής του πρέπει να το κάνει με καλόπιστη συνεργασία, με κίνητρα και ποτέ με επεμβάσεις ή εκτροπές. Η κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου είχε τότε δώσει μεγάλη αξία και σημασία στις συνεταιριστικές οργανώσεις στον αγροτικό και στον αστικό τομέα. Κι αυτό διότι η συνεργασία με τους συνεταιρισμούς μπορεί να βοηθήσει και την ίδια τη κυβέρνηση να εφαρμόσει το σοσιαλιστικό κοινωνικό πρόγραμμα της. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με σύνεση και μελέτη των συνεταιριστικών πραγμάτων και όχι με πράξεις της τελευταίας στιγμής και αυτοσχεδιασμούς από τη πλευρά της εξουσίας. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις του υπουργού Γεωργίας Κ. Σημίτη στα νέα προεδρεία των Κεντρικών Συνεταιρικών Οργανώσεων. Είχε πει τότε: “ Το Κράτος μπορεί να δημιουργήσει το απαραίτητο πλαίσιο, να καθιερώσει θεσμούς, να δώσει χρηματοδοτικά κίνητρα και να παρέχει τεχνική βοήθεια στους συνεταιρισμούς, αλλά σωστή αξιοποίηση των μέσων αυτών θα υπάρξει μόνο αν οι συνεταιρισμένοι αγρότες πάρουν στα χέρια τους την επίλυση των προβλημάτων τους χρησιμοποιώντας συνεταιριστικά μέσα, συνεταιριστικές αρχές, συνεταιριστικούς τρόπους”. Ο τότε υπουργός Γεωργίας Κ. Σημίτης είχε παρευρεθεί και σε συνεδρίαση της ΠΑΣΕΓΕΣ. Είχε τονίσει και πάλι το ενδιαφέρον της κυβερνήσεως για το συνεταιριστικό κίνημα και την ενίσχυση του. Μάλιστα το 1982 το υπουργείο Γεωργίας ψηφίζει το νόμο 1262 ο οποίος δίνει σοβαρά κίνητρα για τους συνεταιρισμούς. Συγκεκριμένα δίνεται μεγάλη σημασία

στη δωρεάν χρηματοδότηση των συνεταιρισμών και στη πραγματοποίηση επενδύσεων.

Θεωρείται πετυχημένη η πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση με τα κρασιά, τις ελιές και με άλλα προϊόντα στη συνέχεια. Δηλαδή τη χρηματοδότηση των μεταποιητικών και εμπορικών επιχειρήσεων από τις τράπεζες μόνον όταν αγοράζουν το προϊόν που θα επεξεργαστούν από τις συνεταιριστικές οργανώσεις. Με αυτό το τρόπο επιτυγχάνεται συνεταιριστική ανάπτυξη αφού οι έμποροι και οι βιομήχανοι δεν εναντιώνονται πλέον με τους συνεταιρισμούς για την από κοινού διάθεση των αγροτικών προϊόντων, για τα χρήματα που τους παρέχουν οι τράπεζες κλπ.

Ακόμα (το υπουργείο Γεωργίας) προσφέρει οργανωτική βοήθεια σε ορισμένους συνεταιρισμούς επιλεκτικά ώστε αυτοί να μετατραπούν σε πρότυπα της συνεταιριστικής δράσης. Η επιλογή έγινε ανάμεσα σε συνεταιρισμούς που μόλις ιδρύθηκαν αλλά και σε άλλους πιο ανεπτυγμένους που παρουσίαζαν προβλήματα οργάνωσης.

Εκτός από τις προσπάθειες της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ για την ενίσχυση των συνεταιρισμών η πολιτική του Α. Παπανδρέου είχε σκοπό και την αλλαγή και αναμόρφωση του ρόλου της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΑΤΕ). Πιο συγκεκριμένα ο υπουργός Γεωργίας δήλωνε πως η ΑΤΕ πρέπει να αλλάξει μορφή και να μετατραπεί από ένα κρατικό πιστωτικό ίδρυμα σε μία κρατικοσυνεταιριστική τράπεζα. Μάλιστα βρήκε την ευκαιρία να υποβαθμίσει το ρόλο και το έργο της ΑΤΕ λέγοντας ότι δεν κατάφερε όλα αυτά τα χρόνια να ανταποκριθεί στον αναπτυξιακό της ρόλο και να βοηθήσει ουσιαστικά τους συνεταιρισμούς. Ήταν πάντα εξαρτημένη από την Τράπεζα της Ελλάδος μιας και τα δικά της κεφαλαία δεν επαρκούσαν. Και προσθέτει ότι δεν κατάφερε να σταθεί στο πλευρό του αγρότη και να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα του. Προβλέπει ότι μέχρι την άνοιξη του 1983 οι διαδικασίες μετατροπής της

ΑΤΕ σε συνεταιριστική τράπεζα θα έχουν ολοκληρωθεί ενώ και διάφορα αλλά νομικά θέματα όπως το νέο νομικό σχήμα της Αγροτικής Τράπεζας, το θέμα των μετοχών, ποιοι συνεταιρισμοί θα μετέχουν και ποιοι θα έχουν τη πλειοψηφία των μετοχών, θα έχουν διευθετηθεί από κοινού με την ηγεσία του συνεταιριστικού κινήματος.

Αυτή είναι η μια πλευρά του νομίσματος. Υπάρχει όμως και η άλλη πλευρά, η άποψη των συνεταιριστικών κύκλων. Μετά τη δημοσιοποίηση του νομοσχεδίου για την ΑΤΕ οι διαμαρτυρίες ήταν πολλές και η αγανάκτηση του προσωπικού της ΑΤΕ μεγάλη. Πράγματι ο υπουργός Γεωργίας θεώρησε σκόπιμο να υποβαθμίσει και να μηδενίσει το ρόλο της ΑΤΕ στα 50 χρόνια λειτουργίας της. Κανείς δεν ισχυρίζεται ότι η λειτουργία της υπήρξε υποδειγματική σε όλες τις δραστηριότητες της σίγουρα όμως βοήθησε αρκετά στην ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας. Το γεγονός και μόνο ότι σε συνεργασία με τους συνεταιρισμούς κατάφερε σε σύντομο διάστημα να εξαφανίσει τη μάστιγα της τοκογλυφίας στην ύπαιθρο αυτό υποδηλώνει πολλά. Κανείς δεν πρέπει να ξεχνά την πιστωτική ενίσχυσή της σε 1.000.000 αγρότες με πόσο που αγγίζει τα 300 δισεκατομμύρια, τη συμβολή της για τη βελτίωση της τεχνολογίας και κατά συνέπεια την αύξηση της παραγωγής, τη στήριξή της για την ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος.

Εκείνα τα χρόνια η ΑΤΕ εφάρμοζε ένα πρόγραμμα με το οποίο η άσκηση της αγροτικής πίστης γινόταν απευθείας από συνεταιριστικές οργανώσεις εφόσον διέθεταν τη κατάλληλη υποδομή. Τα οφέλη ήταν πολλά και για τις οργανώσεις και για την ΑΤΕ. Από τη πλευρά της τράπεζας επιτυγχάνεται μείωση του κόστους του δανειζομένου χρήματος, εξοικονομείται χρόνος και προσωπικό για την εκτέλεση άλλων εργασιών ενώ γενικά διευρύνεται το πιστωτικό της έργο με καλύτερα αποτελέσματα. Από τη πλευρά των συνεταιρισμών επιτυγχάνεται πιο σωστή εκτίμηση και ταχύτερη ικανοποίηση των δανειακών αναγκών των

μελών τους. Μάλιστα το 1983 453 πρωτοβάθμιοι συνεταιρισμοί και 2 Ενώσεις είχαν πιστωτικό ρόλο. Πέρα από τη συνεργασία με τους συνεταιρισμούς η ΑΤΕ υπήρξε η τράπεζα με το μικρότερο λειτουργικό κόστος.

Παρ' όλα αυτά η κρατική εξουσία είχε σκοπό να μετατρέψει την ΑΤΕ σε μια ανώνυμη τραπεζική εταιρεία που θα κατευθύνεται από το Κράτος, το κόμμα δηλαδή που θα βρίσκεται κάθε φορά στην εξουσία. Αυτός λοιπόν ο τραπεζικός οργανισμός χάνει την αυτονομία και το κοινωφελή χαρακτήρα του και μετατρέπεται σε ένα πιόνι των κομματικών επιθυμιών και συμφερόντων, σε μια κοινή τράπεζα που δίνει το δικαίωμα και στις άλλες τράπεζες να εισχωρήσουν στον αγροτικό τομέα για να εξυπηρετήσουν τους αγρότες.

Η Αγροτική Τράπεζα είναι αλήθεια θα μπορούσε όλα αυτά τα χρόνια λειτουργίας της να είχε προσφέρει περισσότερα όμως η ανάμιξη του Κράτους στα εσωτερικά της και η εξάρτηση της από τις εκάστοτε κυβερνήσεις οδήγησαν σε αντίθετα αποτελέσματα. Αυτό είχε επιπτώσεις και στους ίδιους τους συνεταιρισμούς και τις συνεταιριστικές οργανώσεις που όλοι τους έβλεπαν σαν παραρτήματα της Αγροτικής Τράπεζας.

13.6 Ανάμιξη των συνεταιρισμών στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του 80 είχε δώσει μεγάλη έμφαση στην ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων με τη συνδρομή των συνεταιρισμών. Σε ένα συνέδριο για τους βιοτεχνικούς συνεταιρισμούς που είχε γίνει το 1983 ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου είχε αναφερθεί στην αναγκαιότητα της συνεταιριστικής οργάνωσης στο τομέα αυτό. Τόνιζε ότι υπάρχει τεράστιο πρόβλημα με τη

προμήθεια πρώτων υλών μιας και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις στη μονοπωλιακή αγορά δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν λόγω του μικρού μεγέθους τους απέναντι στις μεγάλες επιχειρήσεις. Για αυτό η συνεταιριστική ιδέα στο χώρο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων έχει μεγάλη σημασία για να μπορέσουν αυτές να πορευτούν ανεξάρτητα.

Και η Πρόεδρος της ΕΟΜΜΕΧ Βάσω Παπανδρέου έκανε λόγο εκείνο το καιρό για τις αδυναμίες των μικρομεσαίων επιχειρήσεων οι οποίες εστιάζονται κυρίως στη προμήθεια πρώτων υλών όπως προανέφερα και πριν, στην υποτυπώδη εμπορική οργάνωση, στην ανεπάρκεια πληροφοριών αγοράς, στην ανεπάρκεια δικτύων πώλησης, στην έλλειψη ειδικευμένων στελεχών, στην έλλειψη επαρκών κεφαλαίων.

Με τη δημιουργία συνεταιρισμών μπορούν να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες αυτές. Οι συνεταιρισμοί μπορεί να είναι προμηθευτικοί όπου θα ασχολούνται με τη προμήθεια πρώτων υλών είτε παραγωγικοί. Μέσα στις δραστηριότητες τους θα είναι ακόμα η προώθηση των πωλήσεων με τη δημιουργία ενός κοινού γραφείου εξαγωγών, κοινού δικτύου διανομής κλπ.

Με λίγα λόγια φαίνεται πως η δύναμη των συνεταιρισμών είναι αρκετά μεγάλη και πως με τη συσπείρωση όλων των δυνάμεων τους μπορούν να περιορίσουν τη καταστρεπτική δράση των μονοπωλίων. Τα ξένα και τα ντόπια μονοπώλια διεισδύουν σε όλους τους χώρους της οικονομικής ζωής όπως και στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Κάτω λοιπόν από το βάρος του συναγωνισμού, της ελεύθερης εισαγωγής ξένων προϊόντων και του περιορισμού της εξαγωγής των ντόπιων, την αγορά των προϊόντων τους σε μικρές τιμές, οι μικρές επιχειρήσεις οδηγούνται στη καταστροφή.

Θεωρείται λοιπόν επιτακτική ανάγκη σύμφωνα τότε με τη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ η ανάμιξη των συνεταιρισμών στις μικρομεσαίες

επιχειρήσεις. Αυτό είναι ένα θετικό και ελπιδοφόρο μήνυμα μιας και δείχνει την εμπιστοσύνη της πολιτικής ηγεσίας στους συνεταιρισμούς για την καταπολέμηση των μονοπωλίων.

13.7 Κομματικοποίηση συνεταιρισμών. Κόκκινα, πράσινα, μπλε, καφενεία.

Η δεκαετία του 80 όπως είδαμε και στις προηγούμενες σελίδες είναι μια δεκαετία έντονης πολιτικής ανάμιξης πάνω στα συνεταιριστικά δρώμενα. Η αρχή έγινε στις βουλευτικές εκλογές του 1981 με τη κομματικοποίηση των γεωργικών συνεταιρισμών, αγροτικών συλλογών, κοινοτήτων και ολοκληρώθηκε τα επόμενα χρόνια.

Δυστυχώς η είσοδος των κομμάτων στους συνεταιρισμούς πέρα από τα οποία προβλήματα δημιούργησε, καλλιέργησε και έφερε το διχασμό σε όλη την ύπαιθρο, σε όλη την αγροτική Ελλάδα. Τα κόμματα αντί να βοηθήσουν ουσιαστικά τους αγρότες τους εκμεταλλεύτηκαν για να πετύχουν τους δικούς τους σκοπούς και τους χάρισαν σε αντίπαλα στρατόπεδα, αντίπαλες παρατάξεις με αποτέλεσμα να μιλάμε όπως και σήμερα άλλωστε για πράσινα, κόκκινα, μπλε καφενεία.

Με το σύστημα της διεξαγωγής των εκλογών σε όλες τις ομοιόβαθμες συνεταιριστικές οργανώσεις την ίδια χρονική στιγμή και τη δημιουργία κομματικών ψηφοδελτίων οι συνεταιριστικές οργανώσεις υποτάχτηκαν σε μεγάλο βαθμό στις κομματικές εξαρτήσεις³⁹.

Κανείς δεν λέει ότι τα μέλη ενός συνεταιρισμού δεν πρέπει να ανήκουν σε κάποιο πολιτικό σχήμα. Θα πρέπει όμως να έχουν ενότητα και συνεργασία ανάμεσα τους μιας και χρειάζεται κοινή προσπάθεια για

³⁹ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 5^{ος}», εκδ. 1999, σελ. 552.

να πετύχουν τους κοινούς στόχους τους. Και βέβαια θα πρέπει να αγωνίζονται για να κρατούν ψηλά τη συνεταιριστική ιδέα μιας και η συνεταιριστική ιδιότητα είναι αυτή που τους συνδέει. Δυστυχώς όμως τα μέλη των συνεταιρισμών δεν διαθέτουν τις δυνατότητες να αντιδρούν συνεταιριστικά γι' αυτό και παρασύρονται εύκολα. Έχουν ελλιπή ενημέρωση και μόρφωση πάνω στα συνεταιριστικά θέματα με αποτέλεσμα να γίνονται έρμαιο κάποιων επιτήδειων που διακηρύττουν μεγαλόπνοες προτάσεις και υποσχέσεις.

Οι οργανισμοί λοιπόν του αγροτικού κόσμου που κάποτε ήταν αδέσμευτοι και ανεξάρτητοι σήμερα είναι κατευθυνόμενοι και ελεγχόμενοι. Αυτό ίσως να οφείλεται και στο γεγονός ότι τα προβλήματα και η πράξη καθιέρωσαν τις αγροτικές συνεταιριστικές οργανώσεις ως εκπροσώπους της υπαίθρου για την επίλυση πολλών προβλημάτων, αγροτικών, οικονομικών, κοινωνικών καθώς δεν υπήρχε για δεκαετίες αξιόλογη συνδικαλιστική οργάνωση όπως υπάρχει στον αστικό τομέα. Όμως έτσι η δύναμη των συνεταιρισμών διοχετεύεται σε άλλες ενέργειες και πράξεις με αποτέλεσμα να έρχονται σε δεύτερη μοίρα τα συνεταιριστικά προβλήματα ενώ οι οργανώσεις δέχονται τις έντονες αντιδράσεις πολιτικών και κυβερνητικών κύκλων όπως λόγου χάρη η Συνομοσπονδία. Γι' αυτό λοιπόν θα πρέπει να υπάρχει συνεργασία ανάμεσα στο σύνεταιρισμό και συνδικαλισμό. Μόνο έτσι και με σωστή οργάνωση μπορούν να σταθούν και οι δύο τομείς στην υπηρεσία του αγρότη.

Επειδή κάθε συνεταιριστική οργάνωση είναι μία αξιόλογη δύναμη φυσικό είναι διάφοροι παράγοντες να θέλουν να χρησιμοποιήσουν τη δύναμη αυτή για να πετύχουν τους σκοπούς τους. Σε όλες τις χώρες του κόσμου πολιτικές, θρησκευτικές, κοινωνικές κινήσεις προσπάθησαν και προσπαθούν να επηρεάσουν τις συνεταιριστικές οργανώσεις. Όπου όμως τα μέλη των οργανώσεων συνειδητοποίησαν ότι ο συνεταιρισμός έγινε

και υπάρχει για να υπηρετεί τις ανάγκες τους τον κράτησαν ουδέτερο. Αντίθετα όπου τα μέλη παρασύρθηκαν από τρίτους και έφεραν μέσα στο συνεταιρισμό τις πολιτικές και θρησκευτικές τους πεποιθήσεις εκεί η συνεταιριστική κίνηση είχε τη μικρότερη ανάπτυξη. Όπου ο συνεταιρισμός έγινε όργανο της κρατικής μηχανής τότε τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα αφού αντί να υπερασπίζεται τα μέλη του, γίνεται όργανο για να επιβληθεί στα μέλη του η πολιτική που συνδέεται με τον κομματισμό.

Η ουδετερότητα και η ανεξαρτησία απέναντι σε πολιτικές αντιπαραθέσεις και σε κομματικές επιρροές αλλά και η ενότητα για την υπεράσπιση των συμφερόντων των μελών ενός συνεταιρισμού πρέπει να είναι η επιδίωξη όλων. Μόνο ο διάλογος, η κατανόηση αλλά και η απομάκρυνση εκείνων των στοιχείων που δεν σχετίζονται με το συνεταιρισμό μπορούν να δώσουν ώθηση ώστε να αναπτυχθεί η συνεταιριστική κίνηση ακόμη περισσότερο και να βοηθήσει ουσιαστικά τους αγρότες⁴⁰.

Πρέπει επιτέλους όλοι να αντιληφθούν όπως διατύπωναν κάποιοι φίλοι του Συνεργατισμού τη δεκαετία του 80 ότι οι συνεταιρισμοί πολιτεύονται αλλά δεν πρέπει να κομματίζονται.

⁴⁰ Βλ. Περιοδικό «Θέματα Συνεταιρισμών», εκδ. 1984, Κριτική – Απόψεις.

14. ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ- ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ένα μεγάλο ζήτημα και ταυτόχρονα πρόβλημα το οποίο δεν έχει βρει ακόμα τη λύση του είναι η εποπτεία των συνεταιρισμών. Τη δεκαετία του 80 η εποπτεία των συνεταιρισμών είναι ανύπαρκτη τόσο εξαιτίας των νεότερων διατάξεων όσο και της υποβάθμισης του ειδικού εποπτικού προσωπικού.

Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 921 «περί γεωργικών συνεταιρισμών» είναι Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου που σύμφωνα με το Σύνταγμα αυτοδιοικούνται κατά τους όρους του νόμου και του καταστατικού τους και τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους. Η εποπτεία έχει ως σκοπό τη νόμιμη λειτουργία των γεωργικών συνεταιρισμών και την ενίσχυσή του έργου τους. Δεν επιτρέπεται όμως να επεκτείνεται στον έλεγχο συμπεριφοράς της διοίκησης και των υπάλληλων των συνεταιρισμών. Σύμφωνα με αυτό το νομικό καθεστώς το Κράτος δεν έχει δικαίωμα να παρεμβαίνει στις εσωτερικές λειτουργίες των συνεταιρισμών. Οι συνεταιριστικές οργανώσεις λοιπόν έχουν απόλυτη ελευθέρια κινήσεων εφόσον δεν παραβιάζουν τον νόμο. Με λίγα λόγια έλεγχο στους συνεταιριστικούς υπάλληλους ασκούν μόνο το διοικητικό και εποπτικό συμβούλιο κάθε οργάνωσης. Δεν προβλέπονται περιορισμοί στην εκδήλωση πολιτικών πεποιθήσεων των υπάλληλων αφού το υπουργείο δεν έχει αρμοδιότητα να τους ελέγχει.

Το πρόβλημα της εποπτείας απασχόλησε πολλούς ειδικούς τα τελευταία χρόνια. Ειδικοί υποστήριζαν ότι το μοναδικό πρόβλημα της εποπτείας είναι η διοίκηση της και πως μοναδική λύση είναι η υπαγωγή της σε ένα αντιπροσωπευτικό σώμα ώστε να εξασφαλίζεται η αντικειμενικότητα. Πιο συγκεκριμένα η εποπτική υπηρεσία δεν πρέπει να

υπάγεται στο διοικητή της ΑΤΕ που ανήκει στη κυβέρνηση. Πρέπει να υπάγεται σε ένα αντιπροσωπευτικό συμβούλιο που θα κατευθύνεται από εκπροσώπους του Κράτους, της ΑΤΕ, της ΠΑΣΕΓΕΣ και από ειδικούς. Έτσι δεν θα είναι δυνατό να υπάρχουν κομματικές εξαρτήσεις και προσωπικές επιδιώξεις. Οι απόψεις αυτές θυμίζουν σε πολλούς το νομοδιάταγμα του 1927 που έκανε λόγο για μια υπηρεσία εποπτείας συνεταιρισμών που θα είναι ανεξάρτητη και αυτοτελής.

Πέρα από τις οποίες προσπάθειες για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου εποπτικού σώματος θα ήθελα να αναφερθώ με λίγα λόγια και στη πρόσφορα του υπουργείου Γεωργίας και στη συνέχεια της ΑΤΕ όσον αφορά την εποπτεία των συνεταιρισμών⁴¹. Η πρόσφορα τους στη διάδοση της συνεταιριστικής ιδέας ήταν μεγάλη. Η οργάνωση της ειδικής υπηρεσίας του υπουργείου Γεωργίας για την εποπτεία και τον έλεγχο των αγροτικών συνεταιρισμών αρχίζει με το Ν.Δ. της 31 Μάιου 1919 «περί εποπτείας και έλεγχου των γεωργικών συνεταιρισμών» που κυρώθηκε με το νόμο 1953 το 1920. Στη συνέχεια και εξαιτίας της αύξησης του αριθμού των συνεταιρισμών η υπηρεσία δεν ήταν ικανή να ανταποκριθεί στους στόχους της για αυτό και υπήρξαν και νέα νομοδιατάγματα όπως το Ν.Δ. του 1925 για να γίνει μια αναδιάρθρωση στους στόχους και τις λειτουργίες της υπηρεσίας όπως για παράδειγμα την αύξηση του αριθμού των εποπτών και των επιθεωρητών, τη δημιουργία γνωμοδοτικών συμβουλίων. Τα γνωμοδοτικά αυτά συμβούλια ήταν υπεύθυνα για τον καταρτισμό ενός προγράμματος σχετικά με τη γεωργική συνεταιριστική οργάνωση και την εφαρμογή του. Στη δημιουργία αυτών των συμβουλίων αντέδρασε η Εθνική Τράπεζα που ήθελε να ασκεί μόνη της τον έλεγχο πάνω στις συνεταιριστικές οργανώσεις.

⁴¹ Βλ. Π. Σ. Αβδελίδης : «Το αγροτικό Συνεταιριστικό Κίνημα στην Ελλάδα», εκδ. 1984, σελ. 134.

Με την ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος και την επιθυμία των συνεταιρισμών να ασκούν μόνοι τους την εποπτεία το Κράτος αλλάζει στάση και θέτει περιορισμούς ώστε να μειώσει την ελεύθερη λειτουργία και δράση τους καθώς και την αυτοδιοίκηση τους. Τον Ιούλιο του 1927 έχουμε νέο διάταγμα που καταργεί τα γνωμοδοτικά συμβούλια και δημιουργεί την Υπηρεσία Εποπτείας Συνεταιρισμών σαν ένα νομικό πρόσωπο δημόσιου δικαίου. Και αυτό όμως το διάταγμα δεν εφαρμόστηκε από το Κράτος για να φτάσουμε στο 1929 όπου η εποπτεία και ο έλεγχος ανατίθεται στην ΑΤΕ παρά τις αντιδράσεις των συνεταιριστικών οργανώσεων.

Η ΑΤΕ για να ασκήσει τα καθήκοντα της δημιούργησε μια Κεντρική Υπηρεσία Συνεταιρισμών στην οποία οι επόπτες υποτάχθηκαν στις διαταγές των διευθυντών των καταστημάτων της ΑΤΕ. Τα εποπτικά δηλαδή όργανα μεταβλήθηκαν σε όργανα εφαρμογής της τραπεζιτικής πολιτικής της ΑΤΕ με αποτέλεσμα να υπάρξουν αντιδράσεις. Επίσης το 1931 ανατέθηκαν με νόμο στους επόπτες και καθήκοντα ανακριτών με συνέπεια ο έλεγχος των συνεταιρισμών να είναι αρνητικός και να έχει αντιδραστικό και αντισυνεταιριστικό χαρακτήρα.

Το 1941 έγιναν κάποιες προσπάθειες να γίνει πιο ανεξάρτητη η υπηρεσία συνεταιρισμών με το να ελέγχονται οι επόπτες από τους επιθεωρητές των συνεταιρισμών. Το μέτρο όμως αυτό δεν καρποφόρησε αφού οι επόπτες συνέχισαν να συνεργάζονται με τους διευθυντές των καταστημάτων της ΑΤΕ και να βρίσκονται συνεχώς κάτω από την επιρροή τους.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν ήταν δυνατό ο έλεγχος και η εποπτεία να συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος. Φίλοι του Συνεργατισμού υποστήριζαν τότε ότι οι συνεταιριστικές οργανώσεις παρά τις οποίες αδυναμίες παρουσίαζαν είχαν αρκετή πείρα ώστε να ανταποκριθούν στο καθήκον του ελέγχου και

της εποπτείας. Ειδικά οι Ενώσεις που είχαν τον έλεγχο των πρωτοβάθμιων διέθεταν οργανωμένες υπηρεσίες με έμπειρο προσωπικό ικανό να ασκήσει έλεγχο. Αλλά και η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ενώσεων Συνεταιρισμών διέθετε τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να παρεμβαίνει όπου χρειάζεται και να καθοδηγεί τις Ενώσεις Συνεταιρισμών και συνέχιζαν λέγοντας πως πέρα από όλα αυτά βασική προϋπόθεση για πιο γόνιμο και αποτελεσματικό έλεγχο είναι ο εκδημοκρατισμός των συνεταιριστικών οργανώσεων και η βελτίωση της οργάνωσης και λειτουργίας της ΠΑΣΕΓΕΣ.

15. ΧΡΕΩΚΟΠΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΛΥΣΗ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες το μέλλον των συνεταιριστικών οργανώσεων δεν ήταν ευοίωνο. Οι κεντρικές κυρίως οργανώσεις και οι Ενώσεις προσπάθησαν να ασκήσουν αγροτική κοινωνική πολιτική πέρα όμως από τις δυνατότητες τους και τις δεσμεύσεις της ΕΟΚ και χωρίς την υποστήριξη και κάλυψη από το Κράτος με αποτέλεσμα να καταχρεωθούν και να διαλυθούν.

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του 80 στη προσπάθεια της να ασκήσει αγροτική κοινωνική πολιτική δίνοντας τιμές Αθηνών και όχι ΕΟΚ οδήγησε τους συνεταιρισμούς στη χρεωκοπία και στη διάλυση. Οι κυριότερες συνεταιριστικές οργανώσεις στην Αθηνά διαλύθηκαν ενώ τα χρέη τους έφτασαν σε δυσθεώρητα ύψη. Επίσης η μεγάλη αύξηση του προσωπικού τις επιβάρυνε ακόμα περισσότερο.

Βέβαια δεν οδήγησαν μόνο οι πολιτικοί χειρισμοί σε αυτή τη κατάσταση. Υπήρξαν και άλλες αιτίες. Για παράδειγμα με τη δημιουργία πολλών κεντρικών οργανώσεων κατά κλάδους παραγωγής ήταν δύσκολο να υπάρξει συντονισμός μεταξύ τους. Έτσι κατακερματίστηκαν οι ενέργειες και οι προσπάθειες τους με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αντιμετωπίσουν τα κοινά τους προβλήματα. Επιπλέον διασπάσθηκε η οικονομική συνοχή τους. Με τη δημιουργία ξεχωριστών εγκαταστάσεων, γραφείων, μηχανικού εξοπλισμού τα συνεταιριστικά κεφαλαία συρρικνώθηκαν. Με την έλλειψη λοιπόν επαρκών κεφαλαίων περιορίστηκε η δράση και η λειτουργία των συνεταιρισμών που πλέον άρχισαν να εξαρτώνται από τις δανειοδοτήσεις της ΑΤΕ και τις ενισχύσεις του Κράτους.

Από εκεί ξεκινάει και γίνεται όλο και πιο έντονη η κρατική και τραπεζιτική παρέμβαση στις οργανώσεις για να προστατεύσει τα συμφέροντα των μονοπωλίων και του μεγάλου εμπορίου. Πολλές μάλιστα από τις διοικήσεις των κεντρικών οργανώσεων δεν στάθηκαν ικανές να αντιδράσουν σε αυτή τη κρατική και τραπεζιτική παρέμβαση.

Όσον αφορά τον αγροτικό τομέα επειδή οι γεωργικοί συνεταιρισμοί είχαν περιορισμένη συμμετοχή στο στάδιο της εμπορίας και επεξεργασίας των προϊόντων δεν μπορούσαν να διαπραγματευτούν εύκολα και συχνά γίνονταν εξαρτήματα των φορέων διακίνησης και μεταποίησης των προϊόντων τους.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι βασικότερες κεντρικές συνεταιριστικές οργανώσεις διαλύθηκαν ενώ κάποιες άλλες δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στο προορισμό τους και ούτε πρόκειται αν δεν αποκατασταθούν οι δημοκρατικές και συνεταιριστικές ελευθερίες και αν οι διοικήσεις δεν εκλέγονται ελεύθερα και δημοκρατικά από τα ίδια τα μέλη τους.

Ειδικοί υποστήριζαν την ιδέα μιας ενιαίας συνεταιριστικής οργάνωσης δηλαδή την ενοποίηση των οργανώσεων κατά τους βασικούς κλάδους παραγωγής ώστε να αποτελέσουν τα κεντρικά τμήματα της κορυφαίας κεντρικής συνεταιριστικής οργάνωσης που είναι η ΠΑΣΕΓΕΣ.

16. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥΣ-ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΣΜΟΥ

Τη τελευταία δεκαετία λόγω και της παγκοσμιοποίησης οι εξελίξεις στη παγκόσμια οικονομία είναι ραγδαίες και πολύ έντονες. Η οικονομία δεν βρίσκεται πλέον κάτω από τον έλεγχο και τη προστασία του Κράτους. Έχει μετατραπεί σε μια ελεύθερη οικονομία της αγοράς και του ανταγωνισμού. Αυτές οι απότομες μεταβολές επηρέασαν βέβαια και τους συνεταιρισμούς οι οποίοι δεν ήταν συνηθισμένοι σε τέτοιες συνθήκες. Μην ξεχνάμε ότι οι πρώτοι ελληνικοί συνεταιρισμοί που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα από το 1915 βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο⁴² του Κράτους⁴³.

Ανέτοιμες λοιπόν οι συνεταιριστικές οργανώσεις οφείλουν να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση για να μπορέσουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Βασικό λοιπόν καθήκον των συνεταιρισμένων ατόμων σήμερα είναι να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες όσο ταχύτερα γίνεται και να διαφυλάξουν τις συνεταιριστικές αρχές.

Για να το πετύχουν αυτό χρειάζεται μεγαλύτερη γνώση του θεσμού των συνεταιρισμών, μεγαλύτερη απόσταση από το Κράτος ώστε να αποφεύγονται οι κομματικές επιρροές και επιδιώξεις. Επιπλέον πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός ανάμεσα στον όρο «Συνεταιρισμό» και στον όρο «Συνδικαλισμό». Μόνο αν υπάρξει βαθιά συνεταιριστική γνώση, συνεταιριστικό ήθος, συνεταιριστική ενότητα θα μπορέσουν οι

⁴² Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 4^{ος}», εκδ. 1996, σελ. 580-582.

⁴³ Βλ. Αρ. Κλήμης : «Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 5^{ος}», εκδ. 1999, σελ. 552.

οργανώσεις να συνεχίσουν το δύσκολο έργο τους και να διευρύνουν τη συνεταιριστική ιδέα.

Δεν αρκούν όμως μόνο αυτά. Χρειάζεται και η αντίστοιχη βοήθεια και συμπαράσταση από τους εξωτερικούς παράγοντες που είναι το Κράτος, η διοίκηση, η εξουσία. Πρέπει επιτέλους το Κράτος να κατανοήσει τη σημασία του θεσμού των συνεταιρισμών και να μην δημιουργεί προβλήματα στην ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους. Πρέπει η Πολιτεία να ευαισθητοποιηθεί και να σταθεί στα προβλήματα των οργανώσεων που είναι να ρυθμίσει τα χρέη τους, να συντάξει ένα κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο συνεταιριστικό, να ασκήσει πιο αποτελεσματική εποπτεία, να καταρτίσει γενικότερα ένα πρόγραμμα αναπτυξιακό, εξυγιαντικό.

Μόνο έτσι θα μπορέσουν και πάλι οι συνεταιρισμοί να μπουν σε μια νέα δημιουργική περίοδο. Είναι αλήθεια πως σήμερα υπάρχουν αξιόλογες συνεταιριστικές οργανώσεις οι οποίες χωρίς δεσμεύσεις και κρατικούς περιορισμούς μπορούν να πετύχουν τους σκοπούς τους.

Στις μέρες μας τα άλλα Κράτη-Μέλη της ΕΟΚ δίνουν μεγάλη σημασία στους συνεταιρισμούς ενώ και τα προγράμματα που εφαρμόζουν είναι φιλοσυνεταιριστικά. Καθήκον μας λοιπόν είναι να τους ακολουθήσουμε. Αυτό πρέπει να γίνει σύντομα διότι λόγω και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας η θέση και ο ρόλος των συνεταιρισμών βρίσκεται σε συνεχή δοκιμασία σε όλες τις χώρες του κόσμου.

Ερώτημα όλων όσων ασχολούνται με τα συνεταιριστικά θέματα είναι εάν θα αντέξει και πόσο ο θεσμός του συνεταιρισμού τις ριζικές αυτές μεταβολές και τη νέα τάξη πραγμάτων. Αυτό ίσως να μπορεί να επιτευχθεί αν υπάρξει κοινή προσπάθεια και συνεργασία ανάμεσα στο Κράτος, τους επιστήμονες, τους συνεταιριστές υπηρετώντας με ανιδιοτέλεια αυτό το θεσμό.

Ο συνεταιρισμός άλλωστε αποτελεί το μοναδικό τρόπο με τον οποίον οι άνθρωποι μπορούν να ασκήσουν και να απολαύσουν τα δικαιώματά τους χωρίς να εκμεταλλεύεται ο ένας τον άλλον. Εξυπηρετεί τα μικρομεσαία στρώματα και εξαλείφει τις δυνάμεις των εμπορών και των βιομηχάνων που υπηρετούν τα συμφέροντα του κεφαλαίου.

17. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα και την όλη πορεία που διέγραψε μέσα στο χρόνο προκύπτει ότι κατάφερε να ανταπεξέλθει στις όποιες δυσκολίες παρουσιάστηκαν και να τις ξεπεράσει.

Η επανάσταση του 1821, η καθυστέρηση ίδρυσης επίσημου ελληνικού Κράτους, οι 2 Παγκόσμιοι Πόλεμοι, οι Βαλκανικοί, η δικτατορία καθυστέρησαν σημαντικά την ανάπτυξη της συνεταιριστικής ιδέας σε σχέση με χώρες του εξωτερικού. Παρά το γεγονός ότι οι συνθήκες είναι πιο ευνοϊκές για την επέκταση των συνεταιρισμών ιδιαίτερα μετά την αγροτική μεταρρύθμιση 1923-1937, συμβαίνει το αντίθετο. Επιπλέον οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής αργούν να εμφανιστούν κυρίως στα χωριά αφού η οικονομία παραμένει κλειστή.

Το όλο σκηνικό αλλάζει μετά το πόλεμο όπου η δύναμη και ο αριθμός των συνεταιρισμών αυξάνεται. Το συνεταιριστικό κίνημα αρχίζει να αναπτύσσεται και να μπαίνει σε άλλες βάσεις εξαιτίας των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών που πραγματοποιήθηκαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα.

Αναμφισβήτητα για να μπορέσουν οι συνεταιριστικές οργανώσεις να πετύχουν το σκοπό τους πρέπει να λειτουργούν ελεύθερα και ανεξάρτητα και το όλο συνεταιριστικό κίνημα να στηρίζεται σε υγιείς δημοκρατικές αρχές. Όταν όμως αυτό δεν συμβαίνει τότε μιλάμε για αλλοίωση των συνεταιρισμών. Η δικτατορία της περιόδου 1967-1974 αλλά και στη συνέχεια διάφοροι επιπόλαιοι πολιτικοί χειρισμοί αλλοίωσαν το ρόλο και το χαρακτήρα των συνεταιριστικών οργανώσεων. Δυστυχώς όποτε η παρέμβαση του Κράτους στα συνεταιριστικά δρώμενα είχε ιδιοτελή χαρακτήρα οι συνέπειες ήταν αρνητικές για την ολόπλευρη ανάπτυξη των συνεταιρισμών.

Παρά την όποια βελτίωση και πρόοδο υπάρχει τα τελευταία χρόνια οι συνεταιρισμοί εξακολουθούν να παρουσιάζουν πολλές αδυναμίες και το συνεταιριστικό κίνημα να υστερεί σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ευρώπης.

18. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αβδελίδης Σ.Π., Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Έκδοση Παπαζήση, 1986.
2. Θέματα Συνεταιρισμών, Έκδοση Οικονομόπουλος Απ., 1983.
3. Θέματα Συνεταιρισμών, Έκδοση Οικονομόπουλος Απ., 1984.
4. Κλήμης Αρ. , Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 2^{ος}, ΠΑΣΕΓΕΣ, 1988.
5. Κλήμης Αρ. , Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 3^{ος}, Έκδοση Αριστείδη Κλήμη, 1991.
6. Κλήμης Αρ. , Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 4^{ος}, Έκδοση ΣΕΚΑΠ, 1996.
7. Κλήμης Αρ. , Οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα, τόμος 5^{ος} , Έκδοση ΣΕΚΑΠ, 1999.
8. Οικονομόπουλος Απ., Κλήμης Αρ., Καμινάρης Α., Το νέο δίκαιο περί Γεωργικών Συνεταιρισμών, Νομική Βιβλιοθήκη Συνεταιρισμών, 1979.
9. Πατρώνης Β., Σημειώσεις μαθήματος Ελληνική Οικονομία, Μεσολόγγι, 1995.
10. Χαραλάμπους Κ., Ελληνικό Συνεταιριστικό Κίνημα, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993.